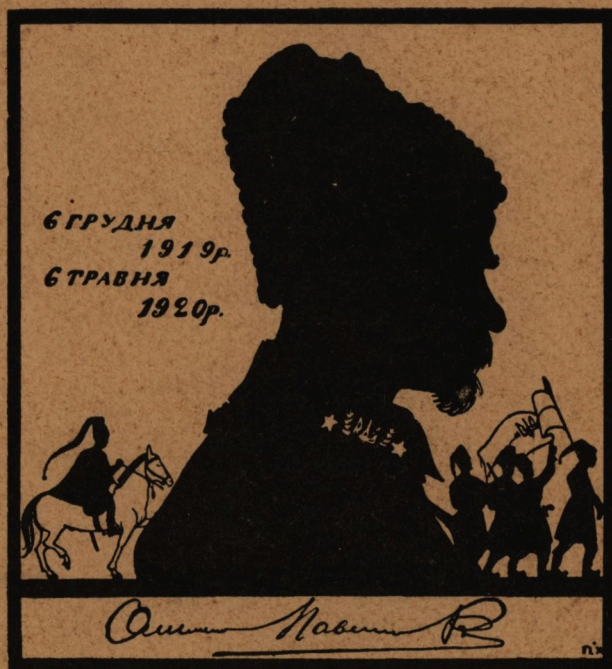

ш 4669

ГЕН. ОМЕЛЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО СТАРШИЙ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА 1918-1919

203

ПРАГА 1929

ГЕН. М. ОМЕЛЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО

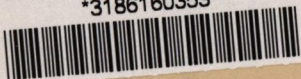
Командір Катеринославського Округа за часів Української Центральної Ради. — Командір 11. Дівізії на Полтавщині й командір Козацького Запоріжського Коша за часів гетьманства. — Начальний вождь Української Галицької Армії. Командір Запоріжської Групи в 1919 р. — Командуючий Армією в «Зимовому поході». — Головнокомандуючий укр. військами, III. Рускої Армії й Збірної Козацької Дівізії в 1919. й 1920. р.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ВІЙНА 1918-1919

123293

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

3186160353

НАКЛАДОМ МЕРКУР-ФІЛЬМУ

ПРАГА 1929

U 4669

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ЦЕНТР

ПРАГА 1958

— Тим, живим і мерт-
вим борцям за волю Ук-
раїни, що в найтяжчих
хвилях боротьби не зали-
шили своїх боєвих прапо-
рів,

— Тим, що добро Ук-
раїнської Нації, як ціло-
сти, поставили понад осо-
бистими й партійними ін-
тересами,

— Тим, що вступили
на шлях мозольної трив-
кої праці для кращої май-
бутності Української На-
ції,

присвячує свою працю

АВТОР.

1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

ПЕРЕДМОВА.

«Українсько-польська війна має бути другою з черги працею у плянованім циклю п. з. «Звіти і спогади», що творитиме матеріял для будучого військового історика. Поява її друком тепер перед першою працею є наслідком більшого зацікавлення цією боротьбою з боку її учасників.

Я не вхожу надто в подробиці війни та помірно мало оголошую документів; мені ходило передусім про виказання метод нашої оружної боротьби з ворогом, способів добування засобів та їх вихисновування. Крім цього, старався я довести, що поруч військової акції, веденої після доцільного пляну, є ще конечна для перемоги зручна дипломатична боротьба; також мав я на цілі вказати на необхідність добре організованого і вірно реагуючого на фронтові події — заплля.

Про останній червневий протинаступ У. Г. А., дуже цікавий і під тактичним і під моральним оглядом, сказав я дуже мало, бо був я тоді в ролі обсерватора. Це завдання залишаю тим, хто цей протинаступ переводив до кінця.

Почуваюся до обовязку висловити на цьому місці свою щирю подяку всім, що прислужилися до появи цієї праці друком, уперше на сторінках «Розбудови Нації» — а це Редакції «Розбудови Нації» за поміч у приготуванні її до друку й старшинам У. Г. А. та Армії У. Н. Р. за поміч при зложенні її у формі окремого видання.

Прага, 1. XI. 1929.

Генерал-поручник М. Омелянович-Павленко.

РОЗДІЛ І.

Події на українських землях в останніх місяцях 1918. р.

Місяць листопад протягом цілої революції був на Україні місяцем помітних рухів робітничих і селянських мас, місяцем, коли революційна енергія вибухала з особливою силою. Так було й в 1918. р. З датою 14. XI. 18 лучиться згадка про повстання проти гетьманської влади.

Не думаю подавати тут своєї оцінки цієї події, — історія дасть свій присуд, — я хочу лише відмітити, що ця подія поважно заважила в перебігові подій на Заході України, де після «першого листопаду» повстала революційним шляхом молода Західно-Українська Народня Республіка.

Безумовно, самий факт існування організованої гетьманської держави сильно впливав на розрахунки ініціаторів відомої «перше-листопадової» події. Тому при висвітленні подій, що розгорнулися на терені Галичини протягом кінця 1918. року й початку 1919. року, не можна промовчувати того льогічного звязку, що заходив поміж цими двома фактами.

*

Обставини при яких склалося моє призначення.

Від 15. листопада ст. Фастів була ставкою повстанчих військ. З ріжних кінців сходилися під прапор Директорії всі незадоволені режимом Гетьмана, всі, хто так чи інакше рахував себе покривдженим, неоціненим по заслугах, а разом з тим чимало елементу з природи неспокоїного, для якого хаос й анархія були рідною стихією. Події показали, що таких було найбільше. Були всеж і інші.

Беасторонній глядач побачивби на ст. Фастів невелику ігрупу галичан, що спокійно ходили від одного бурхливого гурту наддніпрянців до другого. Мовчки прислухувалися вони до гомону вояків, щось нотували та зрідка обмінювалися кількома фразами.

Я особисто теж не поділяв загальної радости, — я ніколи не бачив спасіння у розбраті. Мої настрої були мабуть споріднені з настроями мовчазної групи, бо час-від-часу ми мимохіть зустрічалися, а зрештою сталося так, що майже одночасно опинилися коло самого вагону Директорії. Я звернувся до вартового старшини й просив його докласти Головному Отаманові про мій приїзд. При цьому я голосно назвав моє призвище. Тоді до мене наблизився один з галичан і запитав: «Ви будете генерал Омелянович-Павленко?» — «Так!» — «Ми, — делегати від Галицької Національної Ради, й вже третій день виглядаємо Вас тут».

Це був Льонгін Цельський, висланець Г. Н. Ради на Велику Україну для поладження справ допомоги молодій Галицькій Республіці в її боротьбі проти поляків. Між іншими справами делегація мала просити урядові кола призначити на галицький фронт кількох вищих старшин для організації Начальної Команди.

Др. Пегельський познайомив мене з другим членом делегації. Наскільки пригадую собі це був др. Дмиро Левицький і здається, Д. Паліїв. З розмови я довідався, що, зібравши всебічні інформації про різних старшин вищої ранги, вони зупинили свій вибір на мені, і на це мають вже згоду ген. Осецького, тодішнього начальника штабу повстанчої армії, як також і членів Директорії. Ходило лише про особисте знайомство й мою згоду.

Я вже казав, що повстанчий рух мене турбував. Довго не міркуючи, я дав свою згоду. Одначе формальну згоду я обіцяв дати лише після мого зорієнтовання про справи у ген. Осецького й Головного Отамана С. Петлюри.

Мені не довго прийшлося чекати на послухання. С. Петлюра прийняв мене в своєму переділі. Це було, здається, взагалі третє моє побачення з ним. Він підтвердив мені, що Директорія погоджується на моє призначення, і після досить туманного з'ясування стану на галицькому фронті, зазначив мені, що я можу бути цілком спокійним, бо за два тижні він має надію бути в Києві, і що тоді я можу розраховувати на два наддніпрянські корпуси. Опановання Львовом, на його думку, мало бути рішучим моментом боєвих операцій на терені Західної України. Приблизно теж саме я почув від ген. Осецького (його знав я добре ще з курсів штаб-старшинської школи в Оранієн-бурзі). Швидко далось полагодити всі формальности, і в той самий вечір я мав виїхати до Галичини, бо інакше я й делегати ризикували, що будуть відрізаними.

Цілком натурально, що вибір старшини на посаду начальника штабу делегації хотіла зробити в порозумінні зі мною. Одначе не приходилося довго вибирати: у розпорядженні повстанчого штабу був лише один старшина генерального штабу, — полковник Мишківський. Він випадково натрапив на повстанців; його взяли в полон і, як запідозреного в «федеративних симпатіях», замкнули в одному з вагонів штабового потягу.

Це «непорозуміння» не страшило делегатів, — вони хотіли почути лише мою думку. Полк. Мишківського особисто я не знав, і тому просив делегацію дати мені можливість побачити його принайменше хвилино для обміну думками. Покійник зробив на мене вражіння солідної штабової сили, — людини, що підноситься над загальний рівень.

Не вагаючись, і він радо прийняв пропозицію Національної Ради. У той же вечір в супроводі ще двох старшин ми відправилися в дорогу через Жмеринку-Підволочиська. Ми не мали самого примітивного забезпечення з матеріального боку. Вже в дорозі члени делегації видобули для нас білизну й, здається, англійські військові плащі. Під розмірний стукіт потягу я замислився. А було про що думати! Чи міг я ще два-три дні назад, коли з дозволу Гетьмана пробрався до повстанчої армії, лявруючи поміж місцями постою повстанців, думати про те, що революційна хвиля кине мене на самий Захід України та ще й на відповідальне становище, характер й обсяг якого ні я, ні мій начальник штабу, собі навіть приблизно не уявляли. На всі спроби делегатів довідатися в нас про наші пляни ми могли лише відповідати: «Приїдемо — побачимо»...

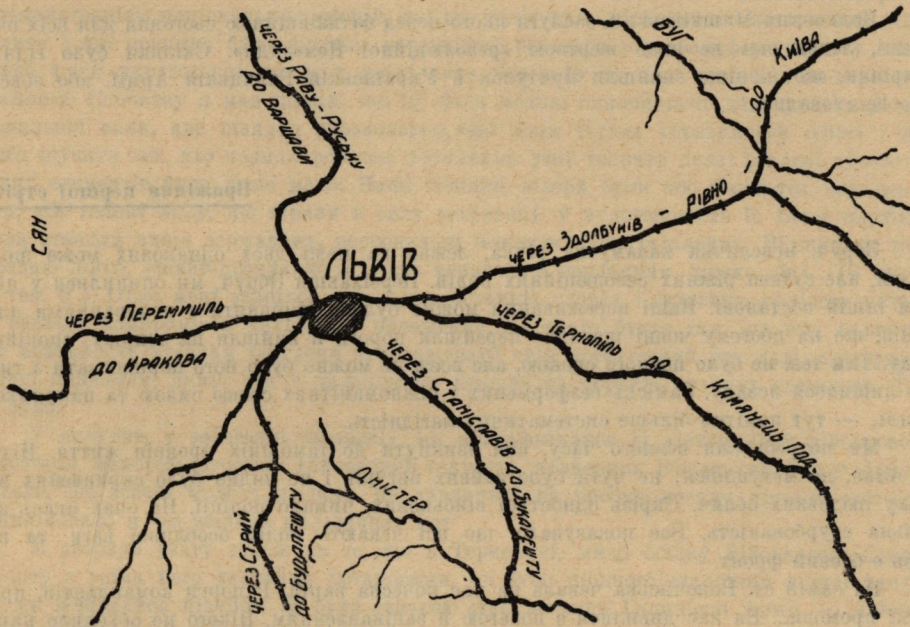
*

Залізниця Фастів—Жмеринка—Підволочиська робила на нас вражіння, немов вона була ареною запеклої боротьби. Особливо все промовляло за тим, що вузлові станції були пунктами, де змагання досягали виключної напружености. Наче у калейдоскопі промайнули перед нами протягом малюнки боротьби жахливіщі один від другого. Ніч також не була спокійна. Найбільше залишилися в пам'яті ті моменти, коли фігурували німецькі вояки в їхньому своєрідному озброєнні. Вони навіть серед революційної пожежі заховували свій філософічний спокій.

Мимохіть пригадую собі німецькі баталіони на вулицях Києва: розміреним, повним величавого спокою кроком текла залізана річка озброєного люду з вулиці у вулицю, з площі на площу. Було вражіння, що вони не потерплять на своєму шляху жадних перешкод. Баталіони зупинилися, стали вільно, поодинокі вояки мовчки запалили свої люльки, — але темпо лишалося все так же рівне і спокійне. Все наперед обмірковано

й розраховано! Пізніше, у 1921. р. у самій Німеччині я також відчув це темпо, але вже в ширшому державному масштабі. Хоч як тяжкі були тоді часи, але й тоді «langsam, aber sicher», здавалося, було філософічною підставою усіх змагань цієї, безумовно, передової нації. На фоні нашого листопадового революційного розгардіяшу цей спокій був надзвичайним, вартим згадки, контрастом.

Час від часу повстанці зупиняли наш потяг і робили перегляд. Мене особливо цікавили отамани. — Хто вони, з яких недрів вийшли в такій кількості? — Не тяжко було мені визнати їх соціальну приналежність, службовий і громадський стаж. Я їх знав. На загал це були жертви невдалої реформи військового міністра, ген. Рогози. Ініціатори повстання повинні дякувати генералові, що бажаючи піднести фаховий рівень в армії (у мене лишилося вражіння, що ген. Рогоза був дійсно українським дер-

жавником), надто необдуманно відніся до численних молодих кадрів, які були кістю від кости нашого селянина, переважно діяльними учасниками великої війни й до того ж жертвами її.

Як командантові 11. дивізії на Полтавщині, мені довелося бути свідком великої метаморфози: з карної молоді після реформи ген. Рогози повставали раптово кадри запасовців-революціонерів. Пригадую собі, що я сильно обурювався й реагував на цю невідому міру всіма дозволеними мені військовою дисципліною засобами. Факти доводять, що брак ширшого розуміння річей привів до того самого поступовання й провідників повстання. Каліфи на час, — вони подбали, аби як найшвидче знищити великі інтелектуальні скарби, що протягом півроку зібралися на Україні. Замість перегруповання сил і необхідних корективів, — «прогнано», «уязнено» й «усунено» чимало фахових сил, що їх пізніше бракувало армії. Відповідь вартового отамана В. Тютюндка, інж. С. Тимошенкові є доброю ілюстрацією тогочасних відносин. На прохання відпустити в командировку на Дні ген. Рябініна послідувало: «Забирайте їх хоч всіх, — вони нам непотрібні... Серед таких обставин позитивними виїмками були Січові Стрільці й Запоріжці.

Є дві точки погляду щодо організації української військової сили підчас гетьманщини. Одні вважають, що то був «пропащий час», а другі — навпаки — знаходять, що «видатний військовий діяч Гетьман Скоропадський з великою енергією

взявся за організацію української військової справи» (ген. Капустянський). На мою думку, Гетьман правильно підійшов до справи. В усіх його планах видно ширину помыслу й розуміння справи в модерному дусі, але зроблено моральну помилку, про яку я вже згадував. На жаль такі помилки не простимі. Поза тим ніхто не може нічого закинути. Гетьман доручив цю важку державну галузь тром особам: ген. Рогозі, як військовому міністрові, ген. Галкинові, як начальникові головного штабу, і підполк. Слівінському, ставленикові ще Центральної Ради, як начальникові генерального штабу. Хто й що мігби закинути цим старшинам?

Помилку почалося направляти, коли Гетьман дозволив формування козацьких кошів. Я сам, як кошовий Катеринославщини, взяв до себе чимало покривджених старшин. Проте вже було пізно... Повстання зруйнувало зорганізований апарат і майже знищило всі запаси.

Полковник Мишківський, заслуги якого перед батьківщиною сьогодні для всіх очевидні, ледви сам не впав жертвою «революційної Немезиди». Скільки було гідних старшин, що пізніше знайшли притулок в Українській Галицькій Армії, або зовсім часово сховалися!

*

Вражіння першої стрічі.

Збруч, невеличка каламутна річка, лежав на межі двох однакових може щодо назви, але сутево різних революційних подій. Переїхавши Збруч, ми опинилися у цілком іншій обстанові. Наші переживання можна булоби порівняти з почуваннями плаваків, що на вбогому човні щасливо перейшли пороги й вийшли на ширшу, спокійну воду. Там теж не було повного спокою, але всеж не можна було його порівнювати з тим, що лишилося позаду. Замість безформених і рижноманітних своєю силою та напрямком хвиль, — тут помітно більше систематичну лагідність.

Ми потребували певного часу, аби звикнути до тамошніх проявів життя. Ніхто не бігав, не метушився; не чути було зайвих вигуків і не видно було скривлених від жаху людських облич. Скрізь однострої військових, чимало поліції. На очах якась загальна стурбованість. Все показувало, що всі чекають подій особливої ваги, та що десь є боевий фронт.

На самій ст. Волочиська чекала на нас почесна варта. Рапорти командантів, привітні промови... На нас дивилися з повагою й зацікавленням. Нікого не обходило наше політичне сгедо чи орієнтація. Нас шановано, як земляків, — українців з Великої України.

Ми почували, що наші боеві відзнаки, моя рука на перевязці та козацьке вбрання — всім імпонують. У мене відразу зявилося бажання вийти в тишічий звязок з тими, з ким доведеться незабаром стати до боротьби, за наші кордони. Поздоровив старшин і стрільців та кинув кілька привітних слів. У відповідь чулося: «Слава!... Слава!»...

Через кілька хвилин поспішаємо до вагонів, бо делегація хотіла нас скорше представити Державному Секретаріатові в Тернополі.

Легкі, неопалювані вагони на лінії Підволочиська—Тернопіль далися мені в знаки. Я почував, що мандрівка й безсонні ночі останніх двох тижнів не пройдуть для нас даремно. Проте я намагався не показувати свого нездоровля й підтримував розмову з делегатами, що були все ще під вражінням подій на Україні.

Кілька годин їзди й ми вже в Тернополі. Автом переїхали це вславлене битвами підчас світової війни місто й направилися до готелю.

Я перенісся думками ззад, до червня 1917. року, коли я вперше перебував у Тернополі, очікуючи призначення командувати українською частиною (я мав особистий наказ Брусілова головнокомандуючому Південно-Західним фронтом дати мені українську частину). То був час наступу, що всім знаний, як «наступ Керенського». Шлях Волочиська—Тернопіль день і ніч забитий підкріпленнями, що приходили зза Збруча. Це були здебільшого українські сотні, що зразковим ладом і твердим кроком з невеличкими жовто-блакитними прапорами йшли на фронт, як їм було обіцяно, до «своїх»

частин. Різким контрастом до них були «роти» москалів, — малі частинки з величезними червоними прапорами, на яких написано: «Война до переможного кінця!» Цей контраст кидався тоді всім. Українські воячки переживали славу добу. Всеж скрізь було чути: «Дай Боже, щоби це не був солом'яний вогонь»...

1918. і 1919. роки показали, що мало викликати «революційний дух», — треба ще й знати, як його опанувати та звернути розбуджену енергію в творчий бік... У 1922. році на еміграції, один з тих, хто особливо вєлавився викликанням мас на арену революційних подій, С. В. Петлюра писав (у 1922. р., — отже по катастрофі!): «Для мене вже спочатку нашого руху ясним було, що наші національно-державні змагання повинні перейти довгі по терміну й тяжкі своїми спробами митарства, поки ці змагання в певні державні форми скристалізуються. Всі зїзди українські, в тому числі і військові, були для мене показником не сили (реальної і зорганізованої) нашого народу, а демонстрацією національних емоцій, які ще треба було міліоновим масам в собі усвідомити і які повинно було шляхом послідовної боротьби перетрансформувати у певні волевї рухи української нації, у певні акти боротьби за свої національно-державні змагання. Спочатку я мав ілюзію, що ці зїзди можна використати для організації національної сили, але швидко переконався, що вони тільки «празникова одїж» і що треба шукати тих, хто чорною роботою державною уміє творити певні реальні цінности. Таких елементів було дуже мало. Наші тодішні лїдери були або фантасти, або демагоги, або наївні люде, що вірили в силу революції, у чудотворність її. Вони партійні гасла ставили вище державних, персональні моменти вище загальних. Відшукати тоді середню лінію, «рівно-діючу», було дуже невдячним завданням, тяжко, бо»... (З листа до ген. У.). Отже мені здається, що в цих останніх словах і захована «Ахілєса пята»: не завжди компроміс є виходом з положення, — часто буває так, що він, навпаки, дає можливість міязмам ганґрени продовжувати свій переможний рух далі; компроміс є тоді корисним, якщо час у дальнішому працює на користь творчих елементів. Так не було.

У полудне, у залоговій «менажі», ми познайомилися зі заступником військового секретаря, майором Бубею. Військовий секретар, полковник Вітовський, був у відїзді. Бубєла, ще зовсім молода людина, не дивлячись на високу посаду, тримав себе дисципліновано й без жадних фальшивих нот

Я звернув увагу також на те, що в Тернополі, місці осїдку Військового Секретаріату з усіма його тиловими установами, не було ніодного старшини вищої ранги. Як ми довідалися пізніше, це було ознакою всієї молодї Галицької Армії, — мійорів і підполковників можна було порохувати на пальцях.

У той самий день ми відїдали Раду Державних Секретарів з др. К. Левицьким на чолі. При цьому був і голова Національної Ради, фактичний президент З. У. Н. Р., др. Е. Петрушевич. Саме перед нашими відвідинами відбувалася нарада щодо директив др. В. Панейкові, який мав відїхати до Парижу для оборони перед Найвищою Радою наших інтересів. Ось тому також і нам поставлено низку запитів у справі подій на Наддніпрянщині. Секретарів цікавили більш усього наші проґнози! Самі вони далеко не були оптимістами; у запитах відчувалася нотка занепокоєння, бо події на Великій Україні цілком перевернули всі їх пляни! Назагал зібрані робили додатне вражіння. Помітно було більшу увагу до масштабу часу, просторів, і до наших ресурсів боротьби, більшу увагу до нашого міжнароднього положення та, взагалі, не було того примітивного: «всім, всім і закордон»... Щож до фронту, то ми не одержали нічого вичерпуючого. Це мені вже не подобалося. Казали, що якийсь легендарний майор Ерле в «Начальній» усе нам зясує.

По наших відвідинах отримали ми наказ Державного Секретаріату про призначення мене начальним вождем, а полк. Мишківського начальником штабу Української Галицької Армії.

Підчас моєї дальшої служби я ніколи не зловживав титулом начального вождя. Я завжди підписувався, як командуючий Армією, тобто клав вагу на технічне кїрування військовим ділом, бо вважав, що в тих умовах духовий провід має належати більше Військовому Секретареві, як синові своєї землі. Треба було бути об'єктивним:

«Збруч» відігравав тоді свою роль. Правда, кращі люде з обох боків вже тоді стреміли до знищення «Збруча», але всеж це питання було реальним і викликало численні перешкоди.

Тогож дня ми поїхали двома автами до місця постою «Начальної» у Бережанах.

Обзнайомлення з положенням.

Як Тернопіль був часовим політичним осередком Галичини, так у Бережанах після залишення Львова (22. листопаду) отаборилася Начальна Команда У. Г. А. Оперативна частина займала досить просторий будинок б. австрійського суду.

Військові установи, які ми знайшли в Бережанах, мали ще тимчасовий характер. Лише оперативна частина, заходами молодого енергійного майора Ерле, була більшменш зорганізованою в масштабі, що відповідав потребам кирування порівнює невеличким відділом військ. Найслабшим місцем був звязок, і то зогляду на брак технічних засобів. Майор Ерле дуже зрадів, коли довідався від полк. Мишківського, що він привіз деякі речі для звязкової служби.

Згідно зі звітом майора Ерле, що виконував у той час обовязки начальника штабу й першого квартирмейстра, ситуація на театрі військових подій (простір Сокаль—Бібрка—Перемишль) представлялася так: у Львові й Перемишлі були поляки, наші більші відділи знаходилися з ними в сталому стикі; уся площа була сферою ділання невеличких формацій і партизанських відділів полк. Долуда; залізниці Львів—Перемишль, а інколи також Рава—Львів, були в руках поляків. Майор Ерле очікував появи нових ворожих сил, — особливо на напрямках: Володимир Вол.—Сокаль, Люблін—Рава, Перемишль—Стрий. Цей останній напрямок вважався найбільш небезпечним. Там був відділ досвідченого генерала Кравса.

Наші сили, за винятком славної ще з часів світової війни бригади У. С. С., яку треба було вважати вповні сконсолідованою військовою одиницею з бойовими традиціями (дві-три тисячі стрільців), були ще в стані формування. Вони повстали з австрійських частин, в яких переважав український елемент, і по своїй бойовій структурі та кількості в середині листопаду мали ще несталый характер. Також були різні окремі сотні (Шепаровича), куріні, полки й бригада Кравса.

У всіх частинах залишилося чимало німецьких старшин. Користь з них була очевидною. Більшість з них брала активну участь в організації старшинського корпусу, й особливо штабових установ. Така роль старшин-німців не могла не відбитися на системі управління, а навіть і на службовій мові. Всі оперативні накази видавалися в двох мовах, а всі телефонні розмови ведено звичайно в німецькій мові.

Я й полк. Мишківський опинилися в умовах, до яких ми не були при звичаєні. Крім того, що ми не розуміли чужих термінів, ми зіткнулися з іншим розумінням річей у питаннях оперативного характеру та військового-організаційного порядку. Ми рішили не робити відразу великих змін і стреміти на практиці поволі вщеплювати командному складові нашу військову доктрину.

Загальний боевий склад армії не підносився вище 15 тисяч з шось 40 гарматами*). Харчевий склад треба було рахувати подвійно. Озброєння було дуже різноманітне. В артилерії найбільшим калібром була дуже цінна для тодішніх наших операцій 15. сент. гармата. Технічних засобів не було зовсім. Всі фронтові частини жили, так мовити, «самопасом», при чому місцеві інтереси у всіх, — це цілком природне явище в молодій армії, — стояли на першому місці. Справа від цього чимало терпіла. Дійсність не була потішаючою. Ясно, що ми мали діло з військовою організацією, яка ледве-ледве, до тогож самотужки, головно з ініціативи низів, пробувала стати на власні ноги.

Перед нами стала низка питань. — Хто буде наш ворог? Чи буде він у боротьбі проти нас самітний? Як розвиватимуться далі події на Наддніпрянщині? Зрештою,

*) Чисельний склад на 18. листопаду: 25—30 тисяч багнетів і 40 гармат, як це подає польський підполк. Сопотніцкі, перебільшено.

і то мабуть саме головне, чи той прояв національної волі, що мав місце 1. листопаду на всій території Галичини, був дійсно зрілим чином, чи розрахованою лише на анархію — авантюру, що була наслідком розвалу доржави Габсбургів?

Пильно студіюючи загальне положення, ми особливо уважно дивилися на властивий галицький терен, намагаючися знайти в мало знаній нам атмосфері підстави майбутньої відпорности й здатности Галичини до боротьби. Для всебічного ознайомлення

Начальної Команди ми рішили побувати не тільки на фронті, але також у Стрию в Команді III. Области, у Станиславові, — місці осідку Військового Секретаріату, у Камінці Струмиловій та взагалі в місцях, де особливо відчувався організаційний живчик. На жаль, моя недуга сильно поступала наперед: Минуло ще 2—3 дні й я був вже в ліжку на довший час. Ось тому найбільший тягар праці, як також ініціатива, у першому періоді боротьби впали на полк. Мишківського.

Правда, була також додатна сторона моєї хвороби. Лікар, референт санітарних справ Начальної Команди, був щирим патріотом і підчас відвідин знайомив мене з

краєм, його видатними особами, політичними угрупованнями, перебігом подій після розвалу Австрії. Ці наші розмови були для мене надзвичайно цінними. Я поволі виробляв собі образ Галичини.

Заходив до мене, і то не рідко, також повітовий староста, поважна й симпатична особа. Його замислене стурбоване обличчя мені дуже подобалося.

Внаслідок усіх відвідин і розмов я вповні відчув той величезний тягар, що впав на мене. Я страшенно злився, що в таку хвилю мусів був задовольнятися порівнююче пасивною ролюю.

*

Оперативні комбінації під кінець грудня 1918. р.

Вже листопадові бої в Галичині дали змогу прийти до висновку, що українсько-польська боротьба не обмежиться партизанськими випадками сторін, а набере характеру правдивої маневрової війни. Події на початку грудня підтверджували цей висновок. Тому, готуючися до тривалої боротьби, Начальна Команда передусім підтримувала всім своїм авторитетом, як у колах політичних, так і військових, вже установлену думку, що апаратом боротьби повинна бути регулярна Українська Галицька Армія. Команда не відкидала також і партизанських операцій, але тільки на другорядних ділянках, як допомогивий засіб. Чи це мала бути війна на витривалість, чи на «знищення ворога»? — На таке питання не важко було відповісти вже тоді, бо мало даних промовляло за те, що час і політичні обставини назовні працювали в нашу користь.

Часово сприяючу нам ситуацію, зогляду на те, що поляки в боротьбі з нами ще не мали цілком вільних рук ні назовні (німці, большевики, литовці), ні внутрі, а щодо Антанти, то вона в особі Найвищої Ради ще не виявила свого відношення до заборчих апетитів Польщі, — треба було, на думку Начальної Команди й Державного Секретаріату, невідкладно та повністю використати. Зі стратегічного боку здобуття Львова, де «Довудство Сходу» зосередило головні сили, привело би нас до мети, і зробило би нас господарями на всьому терені Східної Галичини; крім цього з політичного боку — воно було би дуже потрібним ефектом і зміцнило би позицію наших заступників у Парижі.

Автор книги «Кампанія польсько-українська», підполк. Сопотніцкі, також погоджується з тим, що наші зусилля до визволення Галичини повинні були бути skierовані вбік опановання Львова. Ходило лише о те, як вирішити цю проблему. Підполк. Сопотніцкі дає одну й ту ж оцінку всіх оперативних положень від грудня 1918. року аж до квітня 1919. року. Це не відповідає дійсності.

На мою думку, стратегічне положення в Галичині в листопаді 1918. р. було одне, у січні 1919. р. — друге, і нарешті цілком відмінне в березні 1919. року, коли вже далися відчуті наслідки неприняття нами умов Антанти. У листопаді 1918. року 40-мільйонна Україна стала до бою проти 17-мільйонної Польщі, яка не мала спокою на всіх ділянках. У січні 1919. року не приходилося вже надіятися на допомогу з Великої України, а навпаки треба було думати про поміч Галичини урядові У. Н. Р. (сам факт переїзду представників політичної влади з Києва до Станиславова каже дуже багато); крім того слід відмітити швидкий зріст державної зорганізованості Польщі та зручність її дипломатів, що зуміли обернути політичні обставини на користь собі. Щож до березня 1919. року, то не приходиться говорити про двобій порівнююче малої Галичини з Польщею, а про боротьбу Галичини з Антантою. При таких змінах внутрішнього й зовнішнього характеру тяжко говорити про одні методи боротьби й про одноставний план кампанії.

У грудні 1918. року Начальна Команда розраховувала на моральну й фізичну допомогу Києва. Разом з тим вона брала, на увагу також і те, що поляки зможуть небавом поліпшити своє положення на інших фронтах і тоді skierують більші сили під Львів. Ось тому «Начальна» в листопаді відкинула думку про боротьбу на виснаження й рішила використати наші хвиливі плюси та можливість надіслання частин

з Великої України для опанування Львовом, аби пізніше спокійно стати на наших західних і північних кордонах.

Однак досвід революції наказував нам бути обережними. У що вилетіть діло Директорії, чи пощастить їй скріпити наш державний організм, а разом з тим оборонні засоби? — це було питання. З цих причин Начальна Команда пильно стежила за розвитком подій над Дніпром і намагалася схоплювати всі чутки, що йшли з теренів революції.

Рахуючи наші місцеві засоби боротьби на той час для опанування Львовом невистарчаючими, я ставився до пропозиції полк. Мишківського — негайно штурмувати місто — позитивно, лише наколи Директорія надішле обіцяні дивізії.

Розпочаті сприводу цього переговори скінчилися для нас сприяче: нам запевнено було кілька беззатних частин. Наша оперативна діяльність зводилася до підготовки вигідних умов для штурму, яким малося зліквідувати найбільшу групу поляків на цілому терені Східної Галичини. Після здобуття міста пляновано приготувати армію до боротьби з новими групами, що їх Польща, цілком певно, не запізналася б направити проти нас.

Поруч головної операції «Начальна» підготувала кілька другорядних акцій, а саме: часову перерву сполучення Перемишль—Львів і Рава—Львів, більшу активність наших військ в напрямку на Перемишль і демонстративну чинність на північно-східних полях театру війни.

Австрійські 15. сент. польові гавбиці, що кількості 10—15 були в нашому розпорядженні, на думку гарматчиків, давали надію на певне усунення перепон, що могли би повстати на шляху наших стрільців до ворожих позицій в околицях міста.

Слід пригадати, що, після опанування Перемишлем 10. листопаду, а за допомогою підполк. Токаржевського (140 старшин, 1800 стрільців і 8 гармат) також і Львовом 22. листопада, «Довудство Сходу» намітило ширші операції для повного звільнення Львова від облоги. Саме з цією метою розпочато бої від 22. листопаду до 10. грудня під Самбором, Равою Руською та в околицях Львова. Проте замірам «Довудства» перешкодили наші протиоперації. Бої скінчилися не на користь поляків. Тим самим здобуто кращий ґрунт для чергового пляну «Начальної», що хотіла повністю закріпитися та в кінці грудня розпочати операції, завершенням яких мав вуйти сам штурм Львова.

У третій декаді листопаду в Бережанах відбулися наради старших командантів. Між ними були полк. Косак, полк. Микитка, отаман Букшований, полк. Омелянович-Павленко і сотн. Бізанц. Генерал Кравс не був. Хоч я був ще хорий, всеж рішив сам головувати на цій нараді, бо це власне був мій перший особистий стик із старшим командним складом. Від групи присутніх віяло свіжістю, запалом й енергією. Невеличкий службовий стаж і порівнюоче обмежений попередній вишкіл молодих командантів — вимагали більшої деталізації всіх наказів і розпоряджень Начальної Команди. Полк. Мишківський це зручно вловив і належно переводив підготовчу працю, не вказуючи лише «що», але також «як» треба виконувати.

Після зясування полк. Мишківським нашого розуміння ситуації, нарада вислухала від нього плян майбутньої операції. З цим пляном були получені такі місцеві завдання; група Кравса мала зруйнувати залізницю між Судовою Вишнею й Перемишлем, а потім, протягом цілої операції під Львовом, бути заслоною львівської групи від можливого наступу поляків з Перемишля; далі Кравс мав вийти на Сян й тримати цю лінію; рівночасно партизанські відділи на Півночі й північному Сході мали стежити за напрямками Яворів-Львів, Рава-Львів і Сокаль-Львів; для демонстративних кинів у північних і північно-східних околицях Львова «Команда Північної Области» (Камінка Струмилова) мала післяти відділи окремого призначення полк. Додула; південно-східній групі УСС. (отаман Букшований) і південній (полк. Микитка) ставилося за завдання обов'язково вдертися в околиці Львова, аби цим відтягнути на свої напрямки максимум ворожих сил і тим сприяти наступові; група полк. Омеляновича-Павленка мала з околиці Глиняна-Пустомити розвинути свої операції в північно-східному напрямку на головний двірець і на південно-західну околицю міста;

силу ударної групи Начальна Команда розраховувала довести до 7—9 тисяч багнетів і 40 гармат, що складалося коло половини всіх наших військ; на частини полк. Косака покладено завдання забезпечити головній групі ліве крило чинністю на Городок Ягайлонський і на Захід від нього; поза всім наказано зладити бодай примітивні бронепотяги для операцій на широких і вузьких залізницях.

Так виглядав наш план. Його творцем був покійний полк. Мишківський. На йогож пропозицію командантом ударної групи призначено полк. Омеляновича-Павленка.

Досвід революції показав нам, як нестали були частини на Великій Україні й наскільки змінливою була їх моральна вартість. Зогляду на це, вирішено просити Військовий Секретаріят вжити всіх заходів, аби Начальна Команда заздалегідь мала повну уяву щодо безздатности наддніпрянських підкрплень. Я особисто ставив весь успіх нашої оперції в залежність від того, що за частини надішле нам Київ. Начальна Команда не обмежилася тільки проханням до Військового Секретаріату, але й сама вислала своїх агентів до Підволочиськ на зустріч козацьким транспортам. Агенти мали обертатися серед козаків і подавати нам усе, що характеризувадеб моральну якість і політичні настрої їх.

Очевидно, що також й урядові кола Галичини надавали належне значіння моральному станові козаків, бо зустріч на старому кордоні й транспортування уряджено було надзвичайно урочисто. До цього треба ще додати прояви гарного відношення населення Галичини до земляків «з того боку». Назагал це був триумфальний похід.

Як урядові відомости, так і донесення нашої агентури свідчили, що дух надісланих частин був найкращий, — козаки прагнули до бою, матеріяльний бік виглядав теж добре. Всеж я хотів вислухати особисті доклади начальників головних транспортів і наказав їм прибути до Бережан. Інформації полковників (тоді на Україні були мало не всі полковниками й отаманами) мене задовольнили. Лишалосся ще особисто оглянути всі частини, але хвороба не дозволила мені зробити цього.

Після докладу старшого команданта я вважав себе вистарчаюче поінформованим і дав начальникові штабу згоду на розпочаття вступних боїв до головної операції.

Перебіг грудневої операції. Заходи ворога.

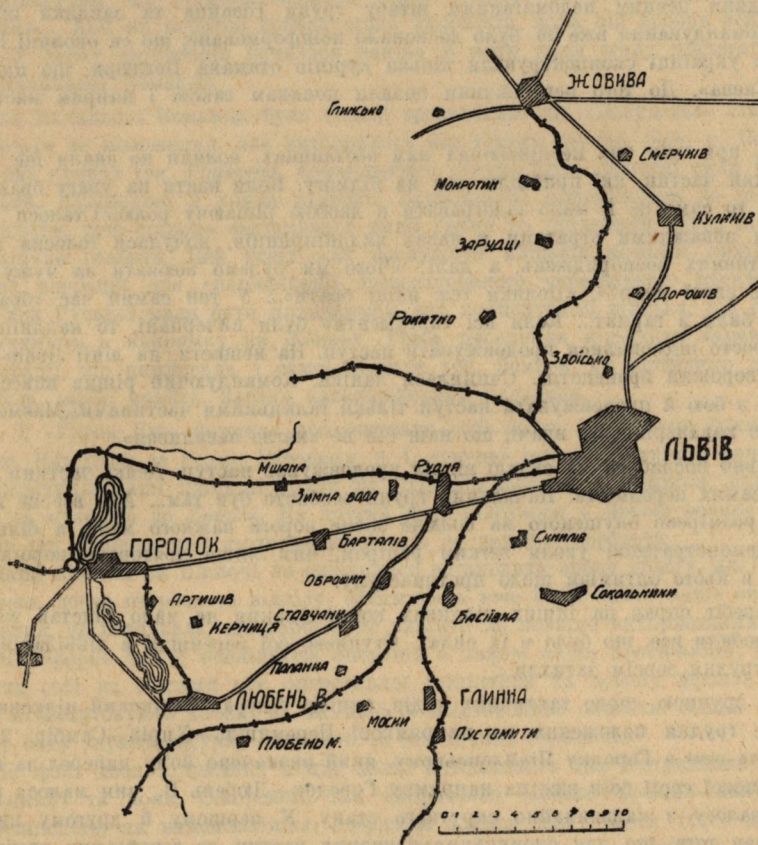
Такий стан річей не міг не стурбувати «Довудства Сходу». 11. грудня воно до ручило генерал-підпоручникові Зелінському з відділом силою в 1600 вояків, 12 кулеметів і 8 гармат розпочати протинаступ, що в своїй конечній меті мав привести поляків до опановання напрямку Перемишль—Хирів—Самбір, — безперечно важливого для нас, бо звідси поляки могли дістатися в запілля наших львівських груп.

13. грудня Зелінського підсилено відділом майора Модельського (1 курінь піхоти, кулеметна сотня й панцирний потяг), а 15. у критичний мент, у боях коло Підмостя й Трушовиць Зелінського підсилено ще двома курінями 37. полку і 1. дівізіоном 1. полку уланів. Усі ці заходи поляків привели їх до опанування ситуації на згаданому напрямку.

На завзяту боротьбу у напрямку Хирів—Перемишль Начальна Команда відповіла введенням у бій частини львівської групи. Це, очевидячки, мало певний моральний ефект, бо вже 18. грудня Львів «волап» на поміч. Зелінський одержав 23. перед обідом від генерала Розвадовського таку словесну директиву: «Положення під Львовом увійшло в критичну стадію. Українці, підсилені свіжими частинами, підступають аж до самого передмістя, яке невпинно атакують. Поза тим нагромадили вони більші сили в Любені В. з наміром заатакувати Городок Ягайлонський. Завданням групи є розбиття сил під Любенем В., дальше посування її вздовж гостинця Любені В.—Ставчани—Оброїм—Львів й переведення тих операцій, які виявляються конечними для рятуння Львова. На праве крило належить звернути увагу, бо на підставі відомостей, які одержано з вірогідних джерел противник нагромаджує більші сили в околицях Глинної—Наварії й Пустомитів».

Отже, як бачимо, польське командування ще 18. грудня вважає положення під Львовом настільки критичним, що рішає перервати свої бої у напрямку Хирів—Самбір, аби мати змогу кинути перемиські сили на підтримку Львова. З наказу Розвадовського ми бачимо також, що польське командування визнавалося також у положенні навколо Львова, бо, як кінцеве завдання, скирорує протинаступ своїх головних сил у район, з якого мав початися наступ нашої ударної групи, — «Наварії».

24. грудня група генерала Зелінського вже стояла у вихідному положенні. 25. вона розпочала свою акцію, і в 23. годині вона здобула вже Любень Великий та Малий. Наш відступ був настільки поспішним, що штаб не встиг знищити телефонічного полу-

чення зі Самбором. Це дало полякам можливість зібрати багато розвідного матеріалу й нанести нам великі шкоди. Між іншим поляки самі визнали велике значіння для їхніх операцій тої вістки, що «українська команда, за винятком потягів, не має на тому відтинку (Любень В.) інших відділів». Це дало полякам змогу спокійно дивитися на своє праве крило, і зосередити 27. грудня найбільше сил проти «Наварії». Саме там, у двобою найсильніших груп, і мала вирішитися доля наших грудневих операцій.

Неуспіх наших двох західних груп (Хирів і Любень) сильно відбився в боротьбі на рішачому напрямку. Проте ми мали ще сказати своє останнє слово, бо залізниця Стрий—Наварія—Львів була забита потягами з надходячою до нас підмогою з Великої України; галицькі частини були на цьому напрямку, такби мовити, авангардними й мали забезпечити спокійне нагромадження наших сил, що прибували до Наварії.

*

Зима того року була сніжна й порівнює суворя. Це відбивалося на нашому маневруванні, бо наші технічні засоби пересування були дуже примітивні; Начальна Команда ще мала кілька авт (у штабі називали їх гумористично «автяками»), — рештаж частин армії мусіла користуватися підводами.

Двома автами ми, коли не помиляюся, у ночі з 25. на 26. грудня виїхали до Бібрки, де, згідно з наказам, мала розташуватися Начальна Команда. Це — маленьке містечко, що лежить щось 35 кілометрів від Львова. Зогляду на великий сніг, ми сильно спізнявалися. Подорозі в начальника штабу виринула навіть думка відложити наступ ще на один день, проте я надавав ментові несподівки наших операцій найбільшу вагу й тому рішуче відхилив його пропозицію. Як ми вже бачили вище, завдяки певним недомаганням штабу групи Бізанца та завдяки шпіонажі, польське командування вже 26. було досконало поінформоване, що «в околиці Глинної-Пустомитів українці сконцентрували кілька курнів отамана Петлюри, що прибули з околиць Києва». До того перебіжчики подали полякам також і напрям наступу на Ставчани.

Алеж, при всіх тих несприятючих нам обставинах, поляки не знали ще про моральний стан частин, які прийшли нам на підмогу. Коли взяти на увагу брак резерв у поляків, то саме це й мало відогравати в двобою рішачю ролю. Сталося так, що з першими поважними втратами у лавах наддніпрянців, почулася голосна критика всіх оперативних розпоряджень, а далі: «Чого ми будемо воювати за чужу землю, хіба у нас своєї мало?». «Поляки теж наші брати»... У той самий час «брати» немилосердно били з гармат... Коли всі «аргументи» були вичерпані, то наддніпрянські частини просто відмовилися продовжувати наступ. На нещастя, на лінії Львів—Стрий показався ворожий бронепотяг. Счинилася паніка. Командуючий рішив вивести наддніпрянців з бою й продовжувати наступ тільки галицькими частинами. Маємо завдячувати його кавалерійській вдачі, що наш бій не «нагло завалився».

У сильно послабленому складі відділ продовжував наступ. Деякі частини дійшли навіть до самих передмість. Начальник групи особисто був там... Але все це не мало характеру розмірено опущеного на болоче місце ворога важкого меча, а більше нагадувало демонстративні уколи легким рапіром, чим лише дратовано ворога й викикувано в нього оптимізм щодо протинаступу.

На перебіг справ на інших ділянках командування не мало підстав жалітися. Частини зробили все, що було в їх силах. Ступнево бої перейшли в ліквідаційну стадію й 30. грудня зовсім затихли. <

Своєю зручною, щодо тактичних ходів, акцією генерал Зелінский цілковито змінив до 18. грудня положення на напрямкові Перемішль—Хірів—Самбір. 24. його група стояла вже в Городку Ягайлонському, який визначено йому наперед за вихідну точку для нової серії боїв вже на напрямку Городок—Любень В., чим малося вивести львівську залогоу з надзвичайно скрутного стану. У першому й другому випадках маємо докази того, що для спонукання пасивних частин до геройських чинів часто вистарчає прилучити до них невелику, але міцну духом частину. Правда, обставини сильно сприяли воякам Зелінского, бо під Ставчанами польський жовнір зустрівся з розагітованим козаком, для якого вже не було нічого святого.

Із всього раніш наведеного видно, з якою увагою Начальна Команда ставилася до прибувщих спід Києва частин. Не можемо обвинувачувати також і військову владу У. Н. Р. у недбайливості, тим більше у злomu намірі, бо в той час моральний стан широкх мас був дуже несталий, відхилення від нормального стану були так великі й несподівані, що про чийсь відповідальність не слід навіть говорити. *Delmiz*

> Не можемо не погодитися з генерал-квартирмейстром Головної Команди Армії У. Н. Р., який пише: «Лише найбільше свідомя меншість захоплена національною ідеєю. Решта-ж хоче співпраці з Великоросією. Звичайно не підлеглости, а федерації з нею на умовинах рівного з рівним... З цим треба рахуватися; хоч якби це не було боляче для ідейних кировників національного відродження. У цю точку і направляють свої зусилля як большевики так і реакційні елементи». Пізніше стало відомо, що та-

кож і поляки в своїй пропаганді скористалися цим слабим місцем душі наддніпрянського козака.<

Зовсім інший настрій панував у Галичині. Тому треба було вжити заходів, щоби гангрена не перенеслася й на здорову душу галицького стрільця. Начальна Команда без проволікань рішила перекинути Дніпровську Бригаду назад за Збруч. Не всі частини цієї Бригади були в цілком безнадійному стані, два-три куріні ще можна було терпіти, а щодо гарматчиків, то вони добре тримали себе у боях під Львовом ще довгий час пізніше.

Обезброння бригади не пройшло без крові, і то значної. Коло 140 людей поранено й забито. Чимало побито також і коней. Козаки не вірили попередженням старшин-галичан, що відмова зложити зброю потягне за собою відкриття кулеметного вогню... Хоч як коротко тривав огонь кулеметів, всеж він зробив великі спустошення. У лавах дніпровців почалася паніка й вони дали згоду підлягати всім наказам Начальної Команди.

Для Начальної Команди було вповні зрозумілим, що «Довудство» старатиметься використати те положення, яке витворилось під кінець грудня 1918. р. Польська команда дає приказ ген. Ромерові, командантові «групи Буг» (головні сили групи: бригада полк. Кулінського й група підполк. Заржіцкого) прилучитися до військ львівської округи, щоби спільно заатакувати наші групи на південний Захід від Львова й їх остаточно розбити. Цей успіх мав послужити місцевій команді вихідною базою дальших операцій для «паціфікації зревольтованого українського населення». Околиця Рави Руської мала бути пляцдармом для концентрації війська, що розпочинало свою чинність в напрямку на Жовкву. Треба передісім відмітити характерну рису цієї операції, що впливала з самої постави ген. Ромера, як активного кавалериста, отже була, такби мовити, наглим кавалерійським наскоком.

6. І. «Група Буг» починає промощувати собі шлях до Жовкви боями під Домбровкою, Камінкою та Голим Равським. 8. І. «група» займає Жовкву а ночю з 10. на 11. відкинувши наші північні групи на Схід від Жовкви й Камінки, вмашерує зі співом та музикою до Львова. На другий день відбулося у Львові велике привітання відділів ген. Ромера, чим захоочувано вояків до дальшої боротьби.

Наші війська на Півночі не спізнались встановити знову облогу, але поява п'ятигисичного, добре озброєного відділу, обтяжувала вже й без цього наше скомпліковане положення, та вказувала, що ворог буде змагати до повного використання свого успіху. Як прорив так й послідуєча операція а також наша проти-акція, змагаюча до здобуття собі на *довший час* оперативної ініціативи на всьому фронті, були дуже цікаві й заслуговують вповні на те, щоби їх всесторонньо описати. Однак тут йде нам лише о саму характеристику операцій та остаточних висновків.

На фоні двох підрядних акцій полк. Кулінського (на напрямкові Козельники-Сокільники) та полк. Сікорського (на напрямкові Мшана-Барталів-Ставчани) група ген. Зелінського, як найсильніша, одержала приказ заатукувати 12. І. наші війська скупчені в околиці Любень Великий й Л. Малий, — а далі оперувати після витвореного положення, змагаючи до цілковитої десорганізації наших частин. Для успішного переведення цього пляну «Довудство» перекинуло в цей район біля 10.000 піхоти, 80 кулеметів, 34 гармати та 400 їздців, — отже аж надто переважаюча сила ворога, коли додати, що в цьому складі було біля 1000 старшин.

На цю акцію Начальна Команда відповідає активізмом своїх західніх груп, що було мислиме лише тоді, колиб наші фронтові частини спромоглися хоч деякий час паралізувати гін ворога спрямований на Південь з Городка. Завдяки героїчній боротьбі наших фронтових частин, що з великою самопожертвою та витривалістю звели нерівний місцевий двобій з ворогом, наші групи в районі Рудки-Самбір зліквідувавши наступні бічних польських відділів, перейшли до рішучої боротьби (в міру плянів Начальної Команди) на флянки а навіть на тили ген. Зелінського, чим змусили його ніч на 13. І. ужити для виведення своїх військ з бою.

Успіх нашої проти-акції слід уважати блискучим, коли взяти під увагу сили ворога, а тому не треба бути скромним, щоби окремо не описати цієї боротьби, яка віді-

гралася в початках січня й була завершенням нашої акції розпочатої в другій половині грудня 1918. р.

*

Оцінка операції. Висновки, як база до майбутніх оперативних планів війни.

При оцінці наших операцій у другій половині грудня навряд чи можна буде закинути Начальній Команді щось більше, ніж те, що нашій оперативній комбінації не була забезпечена належна стійкість, або, так би мовити, тривалість чинів на головному напрямку. Але, з другого боку, треба зважити, що, при тій обстановці, несподіванка, — цей найголовніший чинник кожного успіху, — мала бути в наших комбінаціях основним моментом. Власне в цьому відношенні повинні ми бути вповні задоволені. Той же польський автор визнає, що «також у другій половині грудня для Львова несподівано прийшла поновна критична хвиля».

Отже ми викликали були кризу в таборі противника. Тим самим відкрили ми для нашої ударної групи широкі можливості чинного використання ситуації. Це є факт, що не підлягає жадному сумніву.

З глибоким жалем треба погодитися з характеристикою, яку дав згаданий нами польський автор Дніпровській Бригаді. Він пише, що «...моральна й боева вартість, яку мали вояки, уроженці України, стояла дуже низько: у переважній більшості вони були байдужими до справи українського збройного руху на польських землях; погані вишколені й проваджені розполітованими, нефаховими старшинами, були вони нездатними до виконання якихбудь енергійних самостійних боевых завдань». Це все, включаючи дніпровців-гарматчиків, є сумною правдою...

Всеж, знайдись на місці бою хоч один старшина, що змігби схопити настрої цього збаламученого озброєного натовпу, то образ, безумовно, швидко змінивсьби. Ті самі вояки, що перед хвилиною займалися балачками й критикою наказів, моглиб показати чуда хоробрости. Це не сталося, а тому й зникла остання надія повернути боеве щастя на нашу користь. Начальній Команді нічого не лишалось, як розпочати бої для ліквідації плянованої операції й в останніх змаганнях витворити положення, що сприялоб майбутній боротьбі.

Завдячуючи 15 см. польським гавбицям, Начальна Команда створила для нашої піхоти можливості, які часто не повторюються, — а саме: наша артилерія знищила сильні перешкоди на шляху до Львова, що ними були численні цегольні. Треба підкреслити, що ці цегольні з великим вмінням використовували поляки. На цю підготовку нашого наступу витрачено всі гарматні набой. Саме ця обставина вимагатиме істотних корективів у нашій майбутній тактиці та плані майбутньої боротьби під Львовом.

Таким чином наші оперативні заміри, зогляду на невтримку ударної групи в найбільш рішучий момент, не привели до бажаних наслідків. Власне тому й президент Національної Ради, др. Е. Петрушевич, мав підставу трохи пізніше заявити, що положення від останньої сесії Ради не змінилось, — Львів і Перемишль залишилися далі в руках ворога.

Президент Національної Ради, заявляючи Раді, що багато ще жертв очікують країну й що армія дуже терпить від браку самого необхідного, цілком справедливо просив за «признання» і «вдячність» для Української Галицької Армії.

Наш ворог, не дивлячись, як на той час й обставини, на значні зусилля, потерпів на всіх головних ділянках повну невдачу. Він змушений був дивитися на боротьбу не як на «бунт», підбуреного агітаторами населення власної провінції, а як на правдиву війну між двома націями.

Отже від грудня 1918. року ми вже ввійшли в стадію правдивої полевої війни між двома ворожими націями.

*

На кінці нашого вступного розділу, в якому хотіли ми змалювати ситуацію від початку боротьби аж до кульмінаційного моменту, спробуємо подати, що, на думку й згідно з розумінням Начальної Команди, було в нас позитивним, а що мало підстави негайним корективам.

Ще у перших рядках ми висловили свою думку щодо нашого центрального військового апарату, — тх осередків, де властиво мала родитися й здійснюватися оперативна думка, звідкіль мало виходити систематичне кирування фронтом, що, хоч і в примітивній формі сягав від Сокалю аж до Карпат. >J. 67

Мусимо ствердити, що навіть на січень 1919. року Начальна Команда була наспіх збитою штабовою машиною, яка більш надавалася для кировництва якоюсь короткотриваючою операцією. До тогож Начальна Команда мала ще одну важливу хибу, що про неї мало згадують. Одначе ця хиба була й вимагала невідкладного направлення. Хибою було те, що я й полковник Мишківський були людьми зовсім інакше вихованими, інакше вишколеними, ніж усе тіло армії. Німців-штабовців старшинський склад армії розумів далеко краще, часто з півслова. Відібрати від армії німецьких командантів і штабовців, — це означало би зробити крок узад у справі організації наших сил, а може навіть і зруйнувати все. Лишалось одно: закликати на ролю начальника штабу людину, що логічно завершила б те, що вже фактично існувало. Власне це, ніщо інше було підставою, головною підставою повстання проєкту заміни полк. Мишківського іншим старшиною, штабовцем західної школи.

Відїзд полк. Мишківського з Начальної Команди викликав і викличе ще чимало ріжних версій. Говорили й говоритимуть про тертя між мною й ним, вказують на кілька суперечок у самому штабі, на видання ним передчасних «векслів» щодо опанування Львова і. т. і. Правда, все це до певної міри мало теж своє місце, але воно не носило такого характеру, щоби повстало питання про звільнення полк. Мишківського, досвідченого в штабовій службі й безсумнівно зручного в тактиці старшини. Основною причиною звільнення було тільки те, що я згадав вище.

Я особисто мігби закинути начальникові штабу стремління опанувати волю команданта армії. Це рано чи пізно, оскільки командант себе шанував, мусіло привести до конфлікту. Крім того мігби я закинути йому також те, що він надто довго тримав штаб у стані малоорганізованої централі, нездатної до тривкої ширшої боротьби. Правда, на подібні закиди він вказував, і то було головне, на брак допомогових сил.

Мені подобається погляд генерала Людендорфа на справу взаємовідносин між командантом і начальником штабу: цей останній пропонує (є невичерпаним джерелом комбінацій), а перший вирішує: рівночасно також і перший має право оперативної ініціативи. Я особисто в спірних моментах пропонував начальникові штабу зафіксувати свою думку в офіційному звіті. Тим самим вже спадала з нього всяка відповідальність перед верховною політичною владою. Безумовно, глибші розходження повинні були ставити перед політичними чинниками питання про основні зміни у військовому проводі.

Щодо старшинського складу армії, то він вимагав негайних і поважних змін, — особливо, коли взяти на увагу, що противна сторона мала у повній мірі фахово підготований командний корпус (один час проти нас було коло 10 генералів). За часів миру Галичина бойкотувала фахове вишколення. Це мали ми тепер відчутти на самих собі. У перший місяць боротьби до старшинського складу попали також і з Великої України звичайні авантюристи, «панове полковники». Наприклад, командуючим північної області якимсь чином став звичайний хорунжий, коли не підстаршина.

> Прийшлося, не дивлячись на бажання бути коректним супроти Антанти, піти на компроміс, який виявився на цей раз дуже влучним, а саме: до штабів взяти відданих, чесних і свідомих обов'язків старшин-німців, а на командні посади призначити молодих старшин-українців, які мали «іскру божу» щодо військового діла. Тут треба було вповні використати ті імена, які вже піднеслися над загальний рівень старшинських кадрів. Якщо їх не було б, то прийшлося б йти за прикладом Наполеона

(«Коли нема героїв, — треба їх творити!»). На щастя, «імен» вже й на початок січня не бракувало (Кравс, Микитка, Бізанц, Букшований, Тінкль, Долуд, Косак, Кле та ін. були вже відомі й армії, і широму громадянству), — саме на їх плечі ліг увесь тягар боротьби від початку аж до січня.

Значно складнішою була справа з командантами частин. На посади командантів полків просто бракувало кандидатів. Треба було дати час, щоби в огні боротьби відповідні старшини виказали себе. Ось тому я зупинився на курні, як окремі ввійськовій одиниці, залишаючи лише ввійськово полки (Січові Стрільці). Бригада мала відогравати роль першого зеднання ріжного роду зброї. Не скажу, щоб це було шкідливим для справи маневрування. Трохи гірше стояла справа з господарською частиною, бо запілля курія часто «розбухало» до зовсім непотрібних розмірів. Боротьба проти цього була надто тяжкою, — більшість частин перевищила призначену їм 30% норму для обслуговування цього запілля.

Справедливо відмічають дослідники заслуги, героїзм і витривалість нашого рядового старшинства. Проте, на жаль, приходиться во ім'я правди ствердити, що значний відсоток усього старшинського складу з перших днів надто притулювався до різних установ у запіллі. Міжтим розгортання армії весь час вимагало значних підсилень старшинських кадрів. Запілля реагувало на це дуже слабо, і на цьому тлі повставали тертя.

Правдиво каже німецьке прислів'я: «Нема поганих вояків, але є старшини невідповідні своєму призначенню». Це прислів'я особливо добре підходить до українського козака й стрільця, а в першу чергу до останнього. Там, де старшини були на місці, галицький стрілець був зразковим вояком, мало вибагливим, відданим і щирим патріотом своєї батьківщини, але разом з тим постійно очікуючий «на приказ» і вимагаючий доброго «прикладу». У більшості вояки щойно повернулись з інших фронтів, не мали навіть доброго відпочинку, а їх нерви мали витримати поновно великий іспит. Добре представлявся підстаршинський корпус, що відограв помітну роль. Особливо цінним було, що серед підстаршин не помічалось нахилу, користаючи з революційних обставин, здобувати для себе «контрабандою» старшинські привілеї.

Першому Військовому Секретареві, полковникові Вітковському й його помічникові майорові Бубелі Галичина зобов'язана була своєю адміністративно-військовою схемою. Згідно з цєю останньою, Галичину поділено на 3 військові області: Львівську (пізніше Стрийську), Станіславівську й Тернопільську, та 12 окружних команд, при яких власне й мали зорганізовуватися кадри. Округи мали сповнювати службу глибокого запілля, мусіли здобувати для фронту нові джерела живих сил, мусіли репарувати те, що підпало в боротьбі фізично й морально. Крім того було, і то вже в сфері Начальної Команди, близьке запілля. Також йому треба було дати гнучкий, відповідний до потреб фронту, устрій.

У тактиці було також чимало болючих місць. Довголітня «окопна» війна вщепила постійне побоювання вояків за крила (фляки). Звідси — нервова напруженість і страх. Це цілком не відповідало змісту маневрової війни, що в своїй основі мала боротьбу на напрямках з вільними просторами на крилах, постійне ризикування, витривалість у критичних обставинах, здібність творити власні резерви, або видобувати засоби для дальшої боротьби з власних боєвих організмів. Світова війна не дала нагоди молодшому командному складові вишколити себе в штучі маневрування, розвинути в собі здібність швидкого орієнтування, виносити рішення й за них відповідати. Також і стрілець не виправив себе належно в розвідчій службі, в охороні й службі зв'язку. Для Начальної Команди було ясно, що від того, яка сторона швидче опанує елементи маневруючої війни, буде чимало залежати. Не треба було бути пророком, щоби передбачати, що виціплення армії цих понять не пройде легко. Для справи мало значіння те, що ці питання стали у нас на порядок дня.

Щодо озброєння, то як це вже було вище зазначено, справа стояла зле. Після двох місяців боротьби наші запаси набоїв для австрійської зброї цілком вичерпалися. До тогож це явище не було тільки місцевим, а носило загальний характер. Вести дальшу боротьбу цими самими засобами не доводилося й думати.

Усі попередні бої показали також, яку велику вагу має тяжка артилерія в боротьбі за опанування місцевості. Підполк. С. іде так далеко, що невдачу польського наступу в середині січня у великій мірі ставить у залежність від недоброго стану гарматного діла у поляків. Я сам вже з перших днів турбувався сприводу забезпечення нашої армії тяжкою артилерією. Начальник штабу зі мною в цьому не погоджувався. Бої під Львовом показали, хто мав рацію. Не відмовляючись і надалі вживати в операціях чолового наступу, ми мусіли всеж увести в нашу програму також і забезпечення армії тяжкою полевою артилерією.

Техніка (її в нас не було), — як от панцирні потяги, авта, літаки, — не була в жадному разі зайвою. Щодо служби звязку, то той порядок, який був досі, можливо більше нам шкодив, ніж приносив користі, бо все обслуговували переважно поляки, а не українці. Установлена Начальною Командою контролю ще не давала бажаних наслідків.

Чого було досить, то це ручних гранат, до яких мали довіря стрільці, — особливо гудули та У. С. С.

Це все є певним нарисом тої реформаційної праці, що станула у весь ріст перед нами. Ця праця вимагала консолідованої й гармонійної співпраці Начальної Команди з Військовим Секретаріатом. На жаль, постійне стремління запілля до неспідлеглости мало місце також і в нашій праці в Галичині. Лише пізніше, яких два тижні перед кульмінаційним моментом боротьби, Державний Секретаріат обєднав у одній особі обовязки військового секретаря й начального вождя.

*

Зогляду на все зазначене, Начальна Команда в спішному порядку мусіла підняти питання про повне переозброєння армії, про заміну австрійської зброї на російську. Саме ця причина вплинула на темп боротьби й змусила Начальну Команду на довгий час відкласти здійснення своїх плянів.

РОЗДІЛ II.

Організаційна праця. — Від імпровізації до регулярної Армії.

Січень, лютий і березень 1919. р. були тим періодом, коли на українсько-польському фронті боротьба досягає кульмінаційного моменту. Цими місяцями, на нашу думку, кінчиться двобій поміж Західно-Українською Народньою Республікою й Польщею. Пізніща боротьба з боротьбою молоді Республіки з могутньою Антантою, бо й самі польські війська проголошується військом Антанти.

*

Установлення плану боротьби. — Заходи по здобуттю засобів.

Загальне, а зокрема мілітарне, положення й стан засобів боротьби в Галичині ставить перед Начальною Командою У. Г. А. завдання поновного перегляду плану кампанії. Це впливає також і на діяльність Н. К. в кінці січня й першій половині лютого, — тобто на витворення сприяючих умовин для переведення рішачої операції, якої не можна було відкладати, бо час не працював у нашу користь.

Ясно, що при прийнятті рішень політичним проводом З. У. Н. Р., повинні були бути узглядені нові обставини на Великій Україні після упадку Гетьмана. Велика Україна в кінці січня, хоч і не була ще явно в стані анархії, то у всякому разі широкими кроками наближалася до неї. Голоси поодиноких політичних провідників губилися в морі демагогічних й анти-патріотичних викриків. Дезертирство й «отаманія» нищать військо. Невиховані й невідготовані, — а разом з цим байдужі до своєї національної держави, — народні маси кидаються від одного до другого, шукачи за кращим. Цим ще ширено більше замішання й дезорганізацію. Коло патріотів, що — без різниці політичних переконань — підтримували у той час уряд, громадається вже слабій кволій рештки — ще місяць назад — великих військових частин. Це пародія, а не військо, — штаби й обози... До винятків належать Січові Стрільці, Запорозжці й деякі частини з інших угруповань (більш голосні своїми назвами, ніж військовою вартістю). Однак вони не рятують справи. Урядові чинники не мають інших засобів впливати на маси, як проклямаці та відозви. Правда, робиться спроби покарання злочинців, — спроби знищення дезертирства шляхом збільшення платні, обіцянок земельних наділів і т. і., але вони не дають реальних наслідків. У цій анархії й хаосі гинуть наші матеріальні засоби боротьби, падає валюта, гинуть десятками тисяч коні й зводиться на нівець зброя. Патріоти розшукують місце, кудиб, — як це робиться в часі пожежі, — скласти рештки майна. Таким, в їх очах, може бути лише *Галичина*. І пішла луна: Галичина — «Піємонт»! Звідти, мов, почнетесь відродження нашого діла. Туди треба зносити все, що ще лишилося, бо там є карне військо, там є лад...

Ми говорили вже, що на прикрому досвіді з Дніпровською Бригадою Начальна Команда прийшла до висновку, що годі було рахувати на збройну допомогу Директорії, а треба було бодай покористатися з матеріальних засобів і військового майна Великої України. Н. К. починає турбувати штаб південно-західнього фронту, аби він уділив на українсько-польський фронт певну частину своїх значних ще, на той час, матеріальних засобів. В особі командуючого фронтом, отамана О. Шаповала, та його найближчого помічника, полковника російського генерального штабу, Какуріна, Н. К. знаходить прихильників її домагань. Вже з кінцем січня починається перевіз різного військового майна до Галичини. Я рішуче стверджую, що колиб Начальна Команда не здобулася на це майно, то всі наші розрахунки оперативного характеру впалиб самі собою та ця матеріальна скрута, яку У. Г. А. повністю відчула в кінці березня й квітня 1919. р., надійшлаб значно раніше.

Я не знаю, чи панувала вже у той час також в уряді З. У. Н. Р. свідомість, що він лишається далі в своїй боротьбі самотнім, але я маю певні дані думати, що так. Тому черговим завданням було витворити таку внутрішньо-політичну ситуацію, в якій булоб можливим черпати з країни власні міцні боеві сили. Умови, на мою думку, цьому сприяли. Інтелігенція зливалася з народом й тішилася довірям селянських мас, які підтримували зверхній орґан влади — Національну Раду.

Свідомо чи несвідомо, Польще йшла стежками Ірляндії та вже завчасу порозкидала свої звена по всій території Східньої Галичини. Гасла революції, що їх наша демократія зважилася в той час піднести, служать полякам чудовим щитом, аби робити в самій гушці нашого орґанізму свою національну справу. Чи це було узгляднено, хай скажуть ті, на кому лежало витворення в запіллї духу патріотизму, лицарства й посвяти.

Державний акт 22. січня про злуку всіх земель, що святочно виголошено в Києві на площі св. Софії, мав бути основою нового політичного «вірую». Від цього часу ідея Соборної Самостійної Української Держави мала жити й посилати на подвиги провідників і мас. Те, що доходило до Н. К., свідчило, що як фронт, так теж і запілля, надзвичайно радісно прийняли факт злуки. Але булоб неправильним рахувати, що сама ідея соборности була таким великим знаряддям, яке моглоб навіть змусити Українську Галицьку Армію кинути західний фронт й обернути вістря своїх багнетів проти другої небезпеки, що нестримною лавиною котилася на Велику Україну з Півночі й північного Сходу. — На перешкоді цьому був той самий «Збруч». Змаганням фахових сил Н. К. — скерувати боротьбу Соборної України проти *найбільшої* небезпеки — зустрілися з перешкодами внутрішньо-політичного характеру.

Як не грізною була ситуація на Великій Україні, всеж певний час ми могли ще рахувати на те, що наше запілля (Збруч) і праве крило (Сокаль—Рівне), будуть якийсь час, — хоч і не дуже надійно, — забезпечені військами Директорії. Щож до нашого Півдня, то тут справа стояла гірше, бо Румунія претендувала на Буковину, а Чехословаччина мала вигляди на Закарпаття. Румунію лучила з Польщею спільність завдань на Сході, а натомісць з Чехословаччиною виринули територіяльні непорозуміння за Тешин, які з кінцем січня привели до збройного конфлікту між Польщею й Ч. С. Р. (тревав до 25. лютого 1919. р.). Ці неприязні взаємовідносини, як теж давніща співпраця чеських й українських політиків у віденському парламенті, вплинули на це, що після поділу Австрії запаувала між чехами й українцями лагідність і приязнь. Це мало також і практичне значіння для Начальної Команди, яка через Прагу хотіла мати «віконце» як до української колонії у Відні, так і до ширшого політичного світу. Поляки надто добре розуміли значіння Праги для нас, і тому докладали всіх зусиль, щоби перетяти нам цю життєву артерію. На ці заходи поляків ми висунули питання вивозу нафти з Галичини до Західньої Європи. Слово «нафта» дуже часто лунало в Н. К. І це не дивно, бо це був одинокий скарб в розпорядженні уряду. Це було підставою всіх міркувань господарського характеру. Начальна Команда не мала найменшого бажання простягати туди свої руки й в цьому напрямі впливала також на Команду південної групи полк. Косака. З друго-гож боку Н. К. усвідомлювала, собі, що нафта цікавитиме господарський і політичний

світ. На це було чимало доказів. Хто тільки не відвідував Начальну Команду, рахував своїм обов'язком заглянути до Дрогобича й Борислава. Усіх чужинців, що бували тоді в нас, цікавив більше нафтовий терен ніж Львів. Н. К. зрозуміла, що «нафта» може найбільше прислужитися нашим розрахункам, і тому змагала всіми засобами забезпечити собі вивіз нафти в Європу. Я переконаний, що колиб не цей «золотий ключик», то й останнє «віконце» зачинилосьби значно раніше, ніж це сталося.

Париж, що був у той час політичним осередком Антанти, не цікавився питанням Східньої Галичини. Там кохалися в ідеї Великої Польщі, яка малаб запевнити «спокій» на Рені й на Сході. Для цього потрібні були відповідні засоби. Українців представляли там, і взагалі в Європі, як «большевиків другої категорії». У цьому помагали полякам російські монархічні й демократичні кола. Саме там, де мав царювати дух кличів Вільсона, утворилася надзвичайно тяжка атмосфера для політичної діяльності нашого посла, др. В. Панейка. Розуміється, що очі всіх активних політиків Галичини звернулися на армію. Усі надії на розв'язання проблеми покладається від тепер на успіхи на фронті. Розуміє це й Начальна Команда. Вона ставить собі завдання скористатися з боевого щастя, що в половині січня перехилилося на наш бік.

*

У січні Директорія була вже офіційно в стані війни з большевиками й поляками. У той самий час на нашому Півдні, в Одесі, збиралися міцно отаборитися «Союзники». Як оцінювали тодішнє положення військові провідники зясовує нам у своїх «матеріалах до військової історії» ген. М. Капустяньський. Він стверджує, що фахові військові сили були тої думки, що боротьби на два фронти Україна не витримає (доклад з 30. 12. 1918. р., Київ). За всяку ціну належалоб ліквідувати галицько-польський фронт, бо «головний і найнебезпечніший ворог», — це большевики. З ним військо неохоче бється на фронті, крім того в середині країни большевики мають багато прихильників, особливо серед робітників і селянської бідноти. Необхідно також взяти на увагу вмилу большевицьку агітацію й малу свідомість та темноту нашого війська й народніх мас. Большевики, захопивши владу, відразу в нівець повернуть самостійність Української Держави, а соціалістичними експериментами доведуть країну до повної руїни та зроблять її ареною жорстоких боїв. Безумовно, туди буде прямувати військо з усіх сторін, а саме: поляки, румуне, Антанта, донці і добровольці — все це повалить на Україну, якщо вона вступить в спілку з большевиками, чи визнає їх владу. Тоді навіть і про федерацію не прийдеється мріяти, — Україну просто розтопчуть. Певна річ, ми можемо направити проти большевиків непохитні галицькі частини, і при їх допомозі протиставитися большевицькій навалі, але це треба робити негайно, бо через кілька днів це зробити буде запізно». А далі в практичній частині доповіді кажеється, — на мою думку трохи наївно, — що «Україна бере участь в активній боротьбі з большевиками, за що союзники від себе гарантують приєднання Східньої Галичини і Буковини до Наддніпрянської України». У пресі натомісць читаємо, «що військові люде прийшли до висновків, що маємо боронити землю від всіх ворогів, бо коли і впадемо в боротьбі, то наслідки наших змагань всеж будуть добрі».

Зогляду на це Українську Галицьку Армію включено в правобережний фронт. Її сусідкою на Півночі була група отамана Оскілка. Розуміється, що підлеглість У. Г. А. правобережному фронтові була лише номінальною, бо для дійсної підлеглості бракувало моральних основ.

Розвій військової штуки в останніх часах довів до того, що, з одного боку, суцасний вогонь збільшив «межу дружности» невеликих військових частин, чим спричинив теж більшу просторінь боевих фронтів, з другоюж боку, удосконалення технічної частини й вихід на арену боротьби більших мас піднесли значіння господарських осередків і просторів. Об'єктами боротьби стало те, що давало засоби відживлення й утримання армії. Таким чином вплив політичних осередків на вислід боротьби підупав.

Як саме належало нам у боротьбі з поляками застосувати цей досвід? — Зогляду на це, що противник черпав свої засоби із усього — досить просторого — краю, а сили обох воюючих сторін були невеликі й озброєння їх було примітивне, — господарські осередки не набрали для нас особливого значіння. Ось тому було для нас актуальним, створити пригожні умовини до знищення живої сили ворога, й витворити таку ситуацію, що загрожувалаб його політичним осередкам. Зломити ворожу силу ми могли лише фізичною силою й рухливістю. Зогляду на це, що по тому боці Збруча вільні від ворога обшари з кожним днем маліли, все більшого значіння набирали для нас простори Галичини. Для втримання цих обшарів ми могли битися на місці, тобто примістити активну оборону, або ще краще, перейти в наступ. Перший спосіб передавав у руки противника ініціативу боротьби, давав йому, змогу вільного вибору моменту для рішучої операції, — перемоги. Другий спосіб заховував за нами ініціативу, а з тим і можливість, низкою штучних операцій підірвати в основі боєвий апарат ворога. Ясно, що операцію під Львовом, — і в першому, і в другому випадку, — можна було рахувати тільки переходною, аби далі, — десь на шляху до Кракова чи навіть до Варшави — перейти в рішучий бій.

Тому, що головна сила польських військ була саме в районі Львова, властива операція проходила під цим містом з метою його опанування. Звідсіля й походить клич: «На Львів!», що вкорінився в психіці широких мас та що ним жила суспільність й армія в січні, лютому і березні 1919. р.

Львів, у якому згідно з рахунком Сопотницького*) було 15.000 польського війська, можна було порівняти з далеким, наперед висуненим заборолом, що до нього вели два важливіші ходи сполюки, а саме: Перемишль—Львів і Замость—Львів. На знищення цієї групи ворожих сил, тобто приневолення її до злачі, ми повинні були в першу чергу спрямувати всі наші зусилля. Другим, менш важливим завданням являлося забезпечення за нами напрямку Хирів—Самбір—Дрогобич—Стрий, де успіх ворога загрожував нашій діяльності проти головних сил коло Львова, зокремаж віддавав ворогові нашу «скарбницю», — бориславський нафтовий район. Простір Белз—Сокаль—Камінка—Красне почасти обороняла володимиро-волинська група. Однак цей простір, без головніших господарських і політичних осередків, не мав для нас особливої ваги.**)

Проте перевести в життя ці заміри Начальна Команда не могла, бо саме тоді стояла вона перед важким завданням реорганізації армії. На переведення цього ми потребували, згідно з нашими розрахунками, найменше 6—8 тижнів. На тодішні умовини досить великий час. Годі було думати, що ворог подарує нам нашу пасивність, і на кожний випадок треба було рахувати, що зза неї ми загубимо ініціативу. З цих міркувань Н. К. намічає на перехідний час кілька доповнюючих акцій, що, — сполучені однією логічною оперативною думкою, — витворилиб нам краще вихідне положення на майбутній рішучий бій.

Цими акціями мали бути:

- 1) більш тісна облога Львова з північного Сходу та Півночі,
- 2) відібрання від ворога обшарів на північний Захід від Львова,
- 3) міцне забезпечення за нами смуги Рава—Белз—Сокаль,
- 4) міцне забезпечення за нами напрямку Хирів—Самбір, що виводив ворога на наші зади, а крім того сприяв опануванню ворогом нафтового району.

До переведення негайної реорганізації армії Н. К. спонукали матеріальні й моральні спроможності поляків, які, не рахуючись з тим, чи пощастить їм швидко впорядкувати свої справи на інших фронтах, могли в короткому часі виставити проти нас принаймі стотисячну армію. Тому Н. К. плянує переведення своїх намірів у цей спосіб, що в першу чергу хоче привести до ладу все, що вже було зроблене завдяки ініціативі низів, а щойно після того приступити до ширших формувань. У міру того, як військові частини набирали більш організованих форм, пляновано зведення їх у більші одиниці. Таких намічено три:

*) Автор твору: „Kampanja polsko-ukraińska“.

**) Див. Орієнт. сх. ч. 1.

З частин б. Північної Округи мав творитися 1. Корпус з місцем постою команди в Кам'янці Струмиловій. На команданта Корпуса в початках намічено полковн. Курмановича, а пізніше полк. Микитку. Начальником штабу — отамана Вурмбранда, а потім отамана Куніша.

З частини бувшої Південної Округи мав бути утворений 3. Корпус з місцем осідку команди в Стрию. На чолі Корпусу залишено полк. Косака, а начальником штабу — підполк. Долежала.

Згодом ті дві Округи мусіли трохи розвинутися й дати місце 2. Корпусові, який мав оперувати на напрямку Ходорів—Бібрка, — часово з функціями осадного корпусу. На команданта намічено полковн. Гарнавського, а на начальника штабу — підполк. Шаманека.

Щож торкається бригад, то, — як вже сказано вище, — вони відігравали в насролю першого зеднання ріжних родів зброї, як у великій війні дивізії.

У перших часах тереном використання мав бути фронт і припілля, а глибоке запілля полишалося на пізніше. Запільні організації 3. Корпусу поставлено Начальною Командою за зразок для інших. Н. К. розраховувала утворити небавом при собі ширший відділ забезпечення, як посередника поміж таким же відділом Військового Секретаріату й органами постачання бригад. Це пособлялоби більшій зручности й волі рухів у наших еволюціях (перекидування частин з одного напрямку на другий) і маневрах. Наші маневрові здібности могли ми збільшити ще шляхом підсилення залізниць, бо брак стратегічних шляхів сильно утруднював пересування військ уздовж фронту. Для цього, наприклад, щоби пересунути якусь частину з Красного на Стрий треба було направляти її через Тернопіль. Хоч ми й не мали «мас», але мали великі віддалення. Тому добрі залізничі принеслиб нам не аби яку користь. З нашими технічними засобами смішно було думати про будову нових шляхів, — ходило бодай про піднесення їхньої перевізної здібности та втримання її на дотеперішній висоті.

Щож торкається спеціальних частин, до яких ми зараховували саперні частини, залізничі команди, важку артилерію, летунство й кінноту, то Начальна Команда лишила ці справи за собою. Відданням пізніше, спеціальних частин тому чи іншому з Корпусів ми хотіли, відповідно до оперативних завдань, змінювати їх боевий «вигляд».

Коли застановимося над цим, яку організаційну працю перевела Н. К. (вона не уявляла з себе сталої робочої машини, бо більшість відділів заступалося молодими, хоч і здібними, старшинами) та команди Корпусів, у порівнююче невеликому для тої справи речинці (від 15. січня до 3. березня 1919. р.), то самі дивуємося тій величї духу й енергії та творчїй силі, яку виявили в той час молоді фахові сили нашої армії. За місяць горячкової організаційної праці, при невпинних боевих операціях, наша армія виростає в поважну, одноманітну, зреформовану боеву силу кількістю 50—60 тисяч і 60 гармат*).

Уся ця велика праця коло організації нашого апарату боротьби була ще обміркована при начальникові штабу армії, полковникові Мишківському, при якому почато вже фактичне переведення плянів в життя. Новий начальник штабу, полковник Курманович (за успішний провід 1. Корпусом його іменовано полковником, а

*) Не диво, що в часі нашої визвольної боротьби роблено не лише малі, але й поважні помилки. Одначе, які вимоги можемо ставити до апарату, що його зорганізовано в тодішніх своєрідних умовах? Тому саме мені видаються несправедливими й безпідставними закиди тих осіб, що змальовують ті чи інші недостачі армії. Вони часто, може й несвідомо, подають надзвичайно цінні дані, що змальовують нашу оперативну обстановку. Прикладом до цього можуть послужити «Переживання Галицької Армії» др. Т. Бурачинського («Канадійська Січ», 15. грудня 1928. р.): «Щоби щадити на часі (роботи було маса), жадав я службового авта, та на жаль не дістав. Щоб задокументувати з ними труднощами, з яким марнованням часу тоді наша поїздка була получена, наведу факт, що одного разу їхав я зі Станіславова до Тернополя 44 години й то тому так скоро, що я з дороги телефонував два рази до Секретаріату Шляхів, їхав я санітарним поїздом, котрого пильно потребував Тернопіль». Тойже автор змальовуючи злидений стан лічниць у зимі, попадає в нашу дійсну Ахилеву п'яту: «власне бракувало потрібного санітарного персоналу». Певно, коли дочекаємося спогадів інших авторів, що обговорюватимуть інші ділянки нашої визвольної боротьби, будуть змальовані там такі самі, або подібні наші помилки й недостачі.

на Великій Україні генералом), продовжував почате діло. Він заімпонував мені з першого дня свого прибуття до армії. Я пізнав у ньому видатного й свідомого старшину, якому не бракувало ні теоретичного, ні практичного досвіду.

З «Українського Стрільця» ч. 18 ми довідуємося, що генерал Курманович народився 26. лютого 1876. р. у Вільшанці, пов. Золотів; був сином о. Йосифа, уніятського священника з Холмщини, який зза браку парафії був сільським учителем; скінчив 5 клас гімназії в Золочеві, школу кадетів у Лобові біля Кракова й військову школу австрійського генерального штабу; по скінченні був приділений до служби на перемену в генеральнім штабі та у вишкільних частинах; світова війна заскочила його на російському фронті, де попав у полон; шляхом виміни повернувся в травні 1915. р. і служив аж до розпаду Австрії безпереривно на фронті, як курінний, полковий і бригадний командант. 1. листопаду 1918. р. зголосився в Українській Місії у Відні до Української Армії, але зза недуги виїхав до Галичини щойно 24. грудня 1918. р.

На початку лютого питання заміни начальника штабу старшиною західної школи, — про що я вже згадував — настільки стало актуальним, що я був примушений, просити згоди Державного Секретаріату, призначити на це місце полк. Курмановича. Державний Секретаріат не тільки що апробував мов прохання, але пішов ще далі. З ініціативи Д. С. В. С. іменувала його Національна Рада Військовим Секретарем. Полк. Курманович прийняв призначення з тим застереженням, що фактичний провід справами Д. С. В. С. залишався за б. товаришем Секретаря В. С. майором Бубелою. Згідно з розпорядком Державного Секретаріату, полк. Курманович рахувався у сталій відпустці й тільки у важливіших справах мав приїздити до Станисловова. Завдяки такій розв'язці справи, полк. Курманович, як військовий секретар, міг впливати й на організаційну роботу глибокого запілля. Ми знали, що глибшому запіллю не тільки доведеться взяти на себе пізніше підсилення армії, але можливо, ще й організацію нових фронтів. Праця в запіллі й тоді вже була в повному ході, але поки що всі її зусилля йшли на підтримання ладу й спокою в самому краю. Творилася жандармерія, а кадри рівночасно відігравали ролю окружних залог. Жалко лише, що на дійсно потрібну зміну, — тобто підлеглість запілля фронтів, — Державний Секретаріат рішився тоді, коли армія була вже у відвороті.

Полк. Курмановичові доручив я як організацію штабу армії, так й штабових апаратів при Корпусах. Особиста його знайомість з більшістю старшин, як це мені здавалось, багато причинялася до правдивого використання їх здібностей. У цьому заслуга полк. Курмановича неоцініма.

Поділяючи погляд генерала Геруа, що штабовці повинні бути інтелектуальною силою в армії, а командний склад носієм етики й волі, находжу потрібним ствердити, що для командного складу на вищих ступнях командування не вистарчас сама практика, — йому потрібне також основне знання теорії. Провідники рівночасно мусять бути й виразниками ідеї ведення боротьби. Тому такі стратегічні сили, як Жоліні й Клявзевіч, підчас їх перебування на російській службі, могли бути лише на посадах начальників штабу у генералів-росіян.

Я не утруднював начальників штабу заповняти штабові посади та референтури Н. К. чужинцями й нічого не мав проти призначення їх начальниками штабів вищих одиниць, але на посадах командантів корпусів і переважної більшости бригад я хотів бачити старшин-українців. Ось тому, хоч як велике було незадоволення полк. Косаком, командантом 3. Корпусу, всеж я настоював на часовому затриманні його, бо саме тоді ми переживали організаційний мент, а організаційних здібностей йому не могли відмовити навіть його вороги. Що правда, бракувало йому основних військових студій, а головне службового такту і тому його підсилено солідною силою полк. ген. штабу Должалем, який визначався тактовністю, спокоєм, розважливістю та методичною й тривкою технікою, чого саме полк. Косакові бракувало.

У 1. Корпусі місце полк. Курмановича мав зайняти полковник Микитка, що вже тоді за бої під Львовім був іменований полковником. Це був мій особистий вибір, бо мені здавалось, що властивости його характеру, рішучість, енергійне переведення

в життя замірів команди та хоробрість будуть на нашій Півночі, де характер подій був дуже рухливий, — на місці. На мою пропозицію обняти цю посаду він відповів мені, що не почуває себе в силах задовольнити вимоги, які покладаються на нього. Я його заспокоїв і сказав, що нам це видніше. Після цього полковник Микитка підпорядкувався наказові. Пізніше, його енергійна діяльність виказала, що команда не помилилась у виборі.

Доля, міцно сидіти під Львовом, припала на полковника Гарнавського, якому приділено підполк. ген. штабу Шаманека, команданти бригад 2. Корпусу, а саме отаман Букшований, отаман Тінкль і підполк. Вольф, були надійними й випробованими старшинами. Треба завважити, що на нашому крайньому лівому крилі, де події мали незвичайно відповідальний характер, був генер. Кравс. Цей надзвичайно солідний і випробований старшина був у повному розумінні провідником, що користався як довірям Начальної Команди нового й старого складу, так теж старшин і стрільців. Хоч з роду німець із Східної Галичини, він рахував себе все й всюди українцем. У 3. Корпусі був він основною фігурою. Йому одному Н. К. дозволяє розвинути свою бригаду в дивізію. Поміж ним і полк. Косаком були постійні тертя й непорозуміння. Тому — крім інших завдань — на полк. Долежало покладено обов'язок сприяти вирівнюванню взаємовідношень поміж обома командантами.

Взагалі, прищеплений мені старою школою, погляд дивитися на частини, як на живі істоти, а на команду як на їх душу, я переніс і на моє нове поле діяльності. Для повного змалювання образу я повиненби ще перерахувати низку осіб, яким Д. С. В. С. доручив організувати службу в глибокому запіллі. Хоч у той час вже й при Військовому Секретаріаті появились дуже солідні старшини, як полк. ген. штабу Ціріц та інші, всеж не беруся характеризувати їх, бо мені не приходилось з ними ближче стрічатись.*)

*) Богато різних чутко поширено серед українців про особу самого шановного автора. Ось тому вважаємо за потрібне подати його коротку біографію.

Ген. Омелянович-Павленко народився 8. грудня 1878. р. у столиці Грузії, Тіфлісі. Його батько, генерал артилерії, походив з дунайських козаків, а мати з роду князів Русівих-Корчешевих з м. Тславу в Грузії. Дядько по лінії батька був камер-юнкером двора й віце-губернатором у Владивостокі, а по лінії матери О.-П. споріднений з Габаєвими. Дядько Габаєв командував корпусом і деякий час стояв на чолі армії Грузинської Республіки.

Ще малим О.-П. зробив разом із своїм батьком подорож з Тіфліса до Хабаровська. Чотири місяці в дорозі (Тайга, Урал, каторжане, сибірські залізниця, дикі звірі) залишили велике враження на 7-літнього хлопця.

У 1898. р. О.-П. скінчив кадетський корпус і був приділений до «Павловського Военного Училища», яке в той час мало дуже добру славу. У 1900. р. О.-П. закінчив, як дев'ятнадцятий, військову школу й взяв призначення до л.-гвардії волинського полку, що складався виключно з українців. На другий рік О.-П. призначено до «учебної команди», в якій він провів три чверті своєї служби (м. і. полк. Дроздовський, імя якого вславилося в добровольчій армії, був молодшим старшиною О.-П.).

У 1905. р. О.-П. виїхав до манджурської армії, був під Сан-де-пу, Мукденом і на сингайських позиціях. Як начальник відділу розвідчиків і командант сотні, О.-П. пізнав війну знизу. Після війни він знову вернув до свого полку.

Служба в «учебній команді» дала О.-П. можливість прищиплювати молодим воякам свій бойовий досвід. Його зразкова праця звернула на себе увагу командантів дивізій і корпусів. Там власне О.-П. перший раз зустрівся з ген. Брусіловим. Літературними працями, що їх було чотири, О.-П. робив собі імя серед тодішніх військових. Він захоплювався особливо спортом. У галузі стрільцяного діла він одержав сім імператорських і полкових нагород.

У 1911. р., з наказу Царя, О.-П. приділено до школи булавних старшин. З двох сот капітанів О.-П. закінчив школу в першому десятку з особливим відзначенням.

На велику війну О.-П. виступив з полком під командою ген. Геруа (автор книжки «Полчища»). За бої на переправі у Гути-Кальварії одержав Володимира 3. ст. з мечами, а за бої на напрямку Лодзь—Торунь (1. листопаду 1914. р.), де командував авангардом, одержав Юрія. Важке поранення вивело О.-П. з боїв на цілий рік. На фронт він повернув, як командант штабу 2. гвард. корпусу, але після Стоходу, хорий на тиф, залишив свою посаду.

У 1916. р. О.-П. призначено доглядаючим за всіма «учебними командами» гвардейського корпусу, а трохи згодом — начальником студенської школи прапорщиків і кандидував, як провідник групи старшинських шкіл.

Літом 1917. р. О.-П., як командант л.-гв. гренадирського полку, брав участь у тернопільському прориві. Його сусідом був командант преображенців Кутепов, з яким О.-П. був разом у «Павловському Училище» та в японській кампанії.

Отже наш боєвий апарат розвивався цілком нормально в ділянці формування вищої команди та організації стрілецьких і гарматних частин. Гірше стояла справа з організацією кінноти та технічних частин.

*

Розв'язання вхідних задач.

За час цього організаційного періоду, який можна назвати — під оперативним оглядом — періодом «затишся», наш противник, що в той час переживав кризу, розглядає нашу малу активність, як нерозуміння ситуації Начальною Командою.

Але й в цей час гармати та кулемети не мовчали. Центр боєвої діяльності переносився з одного кінця фронту на другий. Спочатку живчик б'ється більше навколо самого Львова, особливо на Північ і північний Захід від його. Розуміється, це проходило не без перешкод. Всеж таки наші частини «осадного» й північного Корпусу (особливо частина отамана Долуда) значно стискали перстень облоги, і тим самим відбирали ворогові ще багаті провіантом та харчами райони. Далі, з початком лютого, боєва діяльність перекинулася на наше праве крило. 2. лютого 1. Корпус обложив Белз, а 4. лютого розпочинаються бої навколо Сокаля. Цими боями на нашій Півночі розпочинається нова кривава боротьба. Белз і Сокаль ступнево виростають у нас в значний «укріплений» район, що підчас всієї кампанії славно виконує роль «сильного місця» (заборола) на нашому правому крилі й полекшує нам налагодити зв'язок з групою українських військ на володимир-волинському напрямку. У перше над Львовом і Перемишлем з'являються наші літаки, які, що правда, мають більше моральне, ніж боєве значіння. Роста й активність 3. Корпусу. Його випадки на залізничний шлях Перемишль—Львів починають турбувати «Довудство Сходу». А тому на 4. лютого воно заряджує поважну акцію з Перемишля на Самбір. Відділ поляків у складі 8 батальйонів піхоти, одної ескадрони кінноти, двох польових батерій й одної батерії важких гармат, під командою полк. Мінкевича, одержує наказ розбити наші сили, що боронили напрямку Хирів—Самбір, і після того розпочати «пацифікацію» обшарів, що лежали на лінії між Перемишлем—Хировом і Самбором.

Треба бути дуже засліпленим патріотом, щоби не бачити, що в цій акції всі переваги були на боці поляків. Але всеж, противника спіткала повна невдача. Наступ поляків заломився вже на самому початкові і частини ген. Кравса не тільки що втримали всі свої позиції, але до цього надійно забезпечили вже на довший час важливий для нас напрямок. Слід відмітити повний звіт Н. К. Він характеризує наші частини та їх боєву вартість.

«Перший раз наступали поляки (на Вовчу Долішню 4. 2. 19.) силою 6 сотень і 2 сотень машинових крісів. Другий раз наступали вони ще більшими силами в околиці Дроздівки, Нового Міста, Чижок. Вогонь нашої піхоти і артилерії розбив ворога, при чому ми здобули один скоростріл. Втрати ворога великі. У другім наступі поляки відступили перед вогнем наших скорострілів. Утікаючих поляків нищила артилерія. Підчас другого наступу брали участь два панцирні поїзди, яких наша артилерія прогнала аж до Хирова. Коло полудня появилася третій панцирний поїзд з двома санітарними возами, з котрого вийшло 80—100 стрільців. Битва біля Чижок тревала від 6. години рано до 4. пополудні. Зі Заходу наступали на Чижки 3 сотні

Це була остання посада О.-П. на російській службі. Однак й призначення командантом л.-гв. гренад. полку сталося тому, що О.-П. мав особистий дозвіл Бруслова перебрати командування українською частиною.

Революція застала О.-П. в Одесі. Провідників Одеської Національної Ради, др. Луценна, прокурора (пізніше сенатора) Шелухіна й Чехівського, просив він зголосити в Києві, що віддає себе в розпорядження української влади.

При Гетьмані О.-П. одержав дивізію в Полтаві, а пізніше Козацький Кіш у Катеринославі. ✓

Хоч життя й служба О.-П. проходила переважно поза межами України, всеж у його родині завжди панувала свідомість походження від козаків-запоріжців. Весь вільний час у полку О.-П. присвячував українській пісні й українському театрові.

Розбудова Нації. Ч. 1—2., 1929.

поляків, а з Півночі 5 сотень. Наступ відперто нашими двома сотнями. Опісля поляки вдерлися до північної частини Чижок. З полудня наші резерви почали наступати й оточувати поляків з трох сторін і так приневолити їх до втечі. До нашої неволі попало 6 ворожих стрільців і один старшина. З польської сторони брали участь в наступі 4 курні піхоти, дві 15-центиметрові гавбиці і дві далекосяглі гармати. Поляки стріляли набоями дум-дум. Ми задержали всюди наші попередні становища».

Усі випадки ворога не мали успіху. Н. К. може зовсім сміло зробити загальний висновок, що вже на 15. лютого на всьому терені військових подій У. Г. А. зміцнила своє оперативне положення. Це не могло не відбитися на настрою наших військ. Загально беручи, він став кращим від давнішого. Правда, тут і там чулося скарги на брак старшин на фронті, але й це не дуже відбивалося, бо брак кількості зрівноважувався відданістю й героїчною поведінкою молодих старшин.

Організаційна праця посувалася швидко. Почувалося, що справа перейшла до рук майстрів. Штабові апарати працювали надзвичайно пильно й однозгідно. У Н. К. появилися деякі нові сили, що з них особливо треба відмітити майора Льонера, пильного працівника з оригінальною оперативною та організаційною думкою. Його інтелігентна постать гарно доповнювала нашу невеличку, але багату штабову родину.

Наші «критики» пізнішого часу (тоді вони мовчали) все будуть незадоволені складом штабу армії; вони певно хотіли б бачити на чолі армії щось на зразок «великого німецького генерального штабу». Цим панам, — у більшості спеціалістам від усього, — треба лише зважити розміри. Пригадаймо їм, що навіть в часи найбільшого розвитку нашої армії (березень) ми не мали в боєвій лінії більш 60 тисяч людей. Отже ця сила для великого штабу була надто малою.

Без сумніву, були й хиби. Так референтура родів зброї не була заступлена відповідними технічними силами, але, власне кажучи, і діло її було невелике, бо осередки її організаційної праці на фронті були в командах Корпусів. Зноваж від Військового Секретаріату на кінець лютого ми нетерпляче очікували вислідів положеної на його праці, бо всі донесення стверджували, що обшари припілля вже дали максимум можливого. Ми були переконані, що від того, чи буде працювати наш тил «на себе» або «на фронт», — а тим самим зробить організмом боротьби всю країну, — буде залежати й перебіг дальших подій.

Як прихильник територіального доповнювання частин, я подбав, щоби наші бригади перейняли назви тих місцевостей, з яких вони мали олержувати доповнення, і щоби команданти бригад були повними господарями у своїх кадрах. З цим погодився також і Д. С. В. С. Для бригад встановлено наступні назви:

1. Корпус: ІХ. Угнівська бригада, VI. Равська, V. Сокальська й т. д.;
2. Корпус: II. Коломийська, III. Бережанська, IV. Золочівська;
3. Корпус: VII. Львівська, VIII. Самбірська й XI. Стрийська.

Наскільки мені відомо, всі ці організаційні зміни заховалися аж до останніх днів боєвої діяльності У. Г. А. Що більше, командний склад, який іменовано під Львовом, залишився під час всієї боротьби на своїх місцях і саме йому прийшлося перейняти на свої рамена й хвилі слави, і гіркі потрясення аж до 1920. року*).

*) Мені часто доводилося чути, що доповнення бригад і з'єднання їх у корпуси було ділом ген. Грекова. Цій неправді підпав і ген. Капустянський у своїх «матеріалах». У першій частині (ст. 58) він пише: «Генерал Греків швидко реорганізує армію (частини зводяться в бригади, а бригади в корпуси)». 6 люте, які твердять, що ген. Греків з кількох тисяч на протязі місяця довів армію до 100 тисяч. У дійсності ж боєвий стан нашої армії ніколи не був вищий як 60 тисяч. Правда, під час першого відвороту У. Г. А. зменшилася аж до 26 тисяч, але це були випробовані, зразкові кадри. Усупереч поширеній думці, ініціатива «Чортківського наступу» (5. 7. 1919.) належить мені. Ген. Греків у той час подався до демісії й вернув лише для використання взятого мною на себе відповідального рішення. Для продовження наступу так блискуче ним розвиненого потребував генерал засобів, і тому намітив формування ще двох корпусів. Проте це так і лишилося на папері. У дійсності шляхом мобілізації поповнено лише вже існуючі частини. Але я не буду тут торкатися ближче цього питання й лишаю це на пізніше.

О. П.

Підчас того періоду боротьби, я кілька разів їздив на фронт, щоби відчути нашу боротьбу на низах. Такі поїздки були не легкі, бо засоби пересування, — зва глибких снігових завій, — були майже цілком паралізовані.

При безпосередніх стиках з рядовим стрілецтвом найбільшим моїм завданням було відчути духа частин. Те, що я бачив перевищало мої очікування. Я бачив старшин і стрільців у найрізноманітніших обставинах. У мене лишилося враження натхнення й свідомого ставлення до мети боротьби. Скрізь помічав я здорову, трохи пристосовану до революційних обставин, карність. Властиво все, що може бути внесено в поняття духу війська, було на місці. Були деякі браки у зовнішньому вигляді, але в цьому напрямку пороблено необхідні заходи. Підчас моїх виїздів на фронт найбільше мене вразила організація нашої санітарної служби й взагалі допомога хорим та раненим. Я на власні очі бачив тяжко ранених, що при тріскучих морозах були поприкривані лише легкими накривцями. Я розумів, що це може потягнути за собою небажані нам наслідки. Тому рішив я особисто звернутись за допомогою до широкого громадянства і випустив слідууючу відозву:

«Громадяне!

Після п'ятирічної війни, наш нарід знова покликаний Національною Радою до зброї, щоби захистити свою волю й право на своїй землі від віковичного свого ворога. При тяжких обставинах славне наше козацтво і стрільці ведуть цю боротьбу, а святим обов'язком громадянства забезпечити долю й життя тих, хто виконує чесно свої обов'язки перед Вітчизною. Хай кожний, хто має в своєму серці національне почуття, прийде з поміччю. Алеж це діло велике й вимагає відповідної організації. А тому Начальна Команда закликає все громадянство до вступу в «Комітет допомоги хорим й раненим в національній боротьбі».

Бажаю, щоби всі Товариства, що заснуються по містах і селах були об'єднані загальними повітовими комітетами.

Перший фонд міг би скластися з датків окремих осіб, та через зорганізованні всенародньої збірки за дозволом і контролею органів Національної Ради, до Президента котрої я рівночасно звертаюся. Прохаю відчинити підписку й прийняти від мене на сей фонд початкову лепту».

Уся преса й члени Національної Ради підтримали з повною щирістю мою відозву. Почалися збірки грошей, одягу, біля та ін.

Боротися й організувати армію, — це надзвичайно важке завдання. Але такий стан річей треба вважати нормальним, коли війна вибухає несподівано й перед провідниками стоїть завдання: повернути імпровізацію на шлях певної системи. У цій праці треба з особливою увагою й зрозумінням заховувати все позитивне, щоби не пошкодити — так цінному у всякій справі — моментові самодіяльності, завдяки якій і повсталала сама «імпровізація».

Безупинні бої помалу виснажували сили залоги Львова й дуже ускладнили комунікаційний рух від периферій до Львова. На Півночі ми осягнули звуження облоги Львова аж до самих передмість. Поляки вже не могли провадити для потреб міста і залоги використання сіл і містечок у напрямку на Ярослав. Їхні спроби робити випаді — для реквізиції харчів під прикриттям збройних відділів — коштували їх дуже дорого, бо наші партизанські відділи завжди цьому перешкодили. З Перемшлем Львів мав сполучення лише вночі, — і то тільки сильним панцирним потягом.

Треба зазначити, що в січні ми починаємо взагалі краще інформуватися в обстановці поза нашою боевою лінією. Завдяки розвідчій службі, ми мали відомости, що діється не лише у самому Львові, але також й у Варшаві. На жаль приходиться ствердити, що й ворог мав про нас докладні відомости, — і то до тої міри, що навіть телефонічні розмови поміж Н. К. та штабами Корпусів, — мало що не на другий день, — були йому відомі. Ми рахували, що з більш тісною облогою Львова нам пощастить запобігти цьому лихові.

Я не буду тут зупинятися на подробицях описання лютевських боїв. Їх значіння, взагалі, було виховуючим. Цінним було те, що на всьому театрі військових подій ми

тримали ініціативу в своїх руках. З кожним днем наші частини міцнішали, а зокрема артилерія, до складу якої почали вводитися гармати більших калібрів.

Наша важка артилерія дістає завдання бути все у поготові та підтримувати наступ наших частин не лише на південні й південно-східні околиці міста, але й на Півночі. У Краснім організується летунський парк, що складався з австрійських і російських апаратів. На наказ Начальної Команди полк. Кануків організує три летунські сотні, а саме: бовву, розвідчу й направчу. У Стрию організується окрема сотня для обслуги південного фронту. Не дивлячись на перевагу ворожого летунства, наша авіація починає опановувати повітря. На залізничних шляхах у лютому ми маємо вже бронепотяги, а на дорогах — броневанта. Хоч наші бронепотяги щодо будови уступали польським, всеж щодо сміливості рухів і підприємливості, якщо їх не перевищували, то принаймні суперничали з ними.

Ясно, що всі ці технічні засоби нашого війська — зза своєї нечисельності — мали для нас більш моральне, ніж реальне значіння.

РОЗДІЛ III.

Експлуатація засобів у нашій лютневій офензиві.

Деякі деталі обстановки.

Трикутник Броди—Перемишль—Коломия був найбільш придатною місцевістю для маневрування. На Північ і на північний Захід від цього трикутника, зогляду на горбокватість та ліси, місцевість більше надавалася для партизанської чинности, а на Південь — у Карпатах — можна вести тільки гірську війну.

Ні на річки, ні на напрямок битих шляхів ми не могли особливо скаржитися, — хіба тільки, що останні були в дуже прикрому стані. Проте напрямок залізничних шляхів сприяв операціям польських військ.

Цілий край вкрито окопами, що залишилися з світової війни; не бракувало також і дротяних перепон; місцями подибалися навіть поважні укріплені будови, як, наприклад, у Миколаєві, що йому довелося відограти помітну роль на весні 1919. року.

Як на окремий чинник, слід вказати на цілу систему притоків верхнього Дністра (район Комарно—Жидачів—Стрий—Самбір). Зогляду на слабкість наших технічних засобів (понтони й мости), це мало не аби яке значіння. У наших операціях прийшлося нам південну частину трикутника перенести на лінію Дністра (від Жидачева до Городенки), бо більшість мостів була понищена у великій війні.

Не лишалося без впливу на розвиток кампанії також і те, що, як каже проф. Рудницький, «зв'язи квантитавного й квалітативного значіння дуже рідко в'яжуть природу краю з народом». Власне в Галичині ця теза знаходить собі певне примінення.

Земля (село) була у фактичному посіданні українців, національна свідомість яких була настільки високою, що навіть не приходилося чути: «хто ми й чиї ми діти»... Лише в західно-північних околицях і навколо міст та місточок певний відсоток українського населення з перших днів зайняв нейтральне становище у нашій боротьбі. Це були т. з. «латинники», на яких впливали «ксьондзи», що їм не можна відмовити ані польського патріотизму, ані активізму.

Щодо міст, то вони мали мішаний, або краще: польсько-жидівський характер. Це були немов готові осередки ширшого наступу поляків на Схід; поруч з «латинниками» уявляли вони добрий ґрунт для чинности розвідчих апаратів «Довудетва».

Але не можна оминати також і того, що наше греко-католицьке духовенство не уступало польському в активізм. Роль українських священиків у боротьбі проти поляків була дуже позитивною. Своєю службою, прикладом і промовами вони суперничали з політичними провідниками. Ворот відповідно оцінив заслуги наших панотців і, не зважаючи на «сан», де тільки було можливо, катував їх. Отець Нижанківський і багато інших назавжди залишаться у вдячній памяті українців.

Також і з розмов із стрільцями та селянами я переконався про глибокий і свідомий патріотизм української Галичини. Одного дня прийшлося мені побувати в го-

стині в одного газди, вже зовсім сивого дідуся. Він мене дуже вразив своїм зацікавленням до війни проти Польщі. А те, що звичайні вояки на фронті з великим захопленням перечитували «Стрільця» й «Республіку», лише підтверджувало мої спостереження. Бажання слабших одиниць ухилитися від податку крові та схватитися десь у запіллі гостро осуджувало стрільцтво, і часами приходило з цього приводу навіть до сутичок.

Взагалі, наскільки ми були бідними матеріально, настільки добре стояли ми морально. До певного часу запіллі було солідною опорою борців на фронті, чому багато сприяла одностайність провідників у питаннях, що, як, наприклад, земельна реформа, сильно непокоїли стрілецькі маси.

Спокійний за свою хату, свідомий того, що в своїй державі відкриються для нього кращі вигляди, стрілець безоглядно віддався святій справі звільнення рідної землі від зайдів. Вірш Олеся, що кінчається словами:

«Брати! за шаблю, за мушкет!
Всі за Республіку вперед!
Вперед, вперед — одна дорога,
А там за нею — Перемога!»

передавався з уст до уст. Армія жила! Це дійсно був момент, коли Падеревському не можна було не просити Найвищу Раду, щоби війська Польщі — проголошено військом Антанти...

Члени Національної Ради цілком справедливо стверджували в своїх промовах, що момент національний був домінуючим у широких масах. Не загостренням питань господарсько-соціального характеру, але гідністю й жертвами на армію виказували маси своє відношення до тої боротьби, яку розпочали політики. Безумовно, війна була популярною. Правда, «ступень напруження» не скрізь був однаковим, Коломиїщина, Бережанщина, Тернопільщина та всі прифронтові повіти вели перед. Особливо вславилися своїм завзяттям курні гуцулів.

Загально беручи, бажання наших противників-старшин змалювати участь українських мас у війні проти поляків, як вислід зусиль революційної інтелігенції, не відповідає дійсності. Ті старшини не можуть не знати, що «тривалий вогонь» у війську передумовляє те, що «ідеал» є цінним не лише для політиків і генералів, але й для останнього обозного в далекому запіллі.

Той ідеал був: Східна Галичина є частиною України!

А вона — ця частина — шойно виїшла із світової війни. Які тільки «озброєнні натовпи» не перейшли її від Сходу на Захід і назад по кілька разів! Хто тільки не обкрадав її! Але всеж, при першій нагоді, вона піднесла той самий прапор, що й Золотоверхий Київ...

Державна нарада в Ходорові.

Бої, що вже майже місяць точилися на нашому широкому фронті, — як це я зазначив вище, — мали витворити обставини, які сприялиб започаткованню рішучої боротьби з метою основної зміни нашої оперативної ситуації. Ми хотіли перевести наші групи на північні й північно-західні кордони, аби цим поставити Конференцію в Парижі перед доконаний факт заволодіння всіма українськими землями.

Усе заповідало успіх нашої акції. Кожний день лютого приносив нам нові організаційні й оперативні здобутки. Зогляду на це, готували ми на середину лютого ширший наступ.

Але на цей раз у нашу оперативну працю вмішалось також і командування військами Великої України. Спочатку депешою, а пізніше й особисто отаман О. Шаповал передав мені бажання Головної Ставки, щоби до 18. лютого, коли в Парижі мали розпочатися засідання Мирової Конференції, взяти Львів, хочби навіть і чоловім наступом. Отамана Шаповала підтримував його технічний співробітник, полковник

російського генштабу Какурін. Присутність цього останнього, з огляду на те, що він заслужено користався іменем доброго генштабовця, надавала вмішанню вищого командування ще більшого значіння.

При цій нагоді, вперше від початку кампанії, я виложив представникам Головної Команди наші засадничі міркування щодо боротьби У. Г. А., наші досягнення і наш замір зважитися на рішучий крок. Я зазначив, що чоловіми наступами ми ніколи не дійдемо до позитивних наслідків, а натомість удар на лінію Перемишль—Львів, саме коли ми міцно стоїмо в районі Рава Руська—Белз—Сокаль, повинен поставити головні польські сили в загрозу відрізання, і тим змусити поляків до боротьби аж до вичерпання сил. Ось тоді, на мою думку, можна було б вдарити безпосередньо на Львів.

Я вже зазначав, що наш бовий організм покищо обмежувався фронтовими засобами. Плянованаж нами боротьба, згідно з нашими розрахунками, мала втянути всі наші сили, бо годі було думати, що без підсилення фронтових сил свіжими доповненнями, ми зможемо нанести удар у саме серце ворога. Кількість необхідних нових підсиленень була визначена на десять тисяч.

Ось тому, з огляду на організаційні й політичні обставини, наша нарада ухвалила просити Державний Секретаріат скликати при Начальній Команді державну нараду й запросити др. Петрушевича, як представника Національної Ради і відпоручників Державних Секретарів, а зокрема Військового Секретаря.

Така нарада відбулася кілька днів перед нашим наступом, тобто між 9.—16. лютого. Саме в той час полк. Мишківський передав свої обовязки полк. Курмановичеві. Я рішив запросити на нараду їх обох, а реферат перебрати на себе. Я зясував положення й зазначив, що в основу моїх оперативних міркувань покладена боротьба з живою силою ворога. Удар з Корпусу на район С. Вишня—Городок мусів притягнути до себе всі головні сили поляків, що були скупчені в трикутнику: Городок—західна частина Львова—Лібень В. Цей двобій, на мою думку, мав бути рішачим моментом, що мігби навіть створити сприятливі обставини для всіх дальніших чинів у напрямі приголомшення ворога, здеморалізування населення міста, та навіть появи нашого стрільця на вулицях Львова (див. Сх. ч. 1 и 2).

Від полк. Какуріна й полк. Мишківського я та всі інші чекали завважень до принципової частини мого пляну. Проте ніхто не вніс важливих поправок, і тому нарада перейшла до технічних питань.

Я звернувся до заступників політичної й військової влади в запиті за зясування можливости десятитисячного поповнення, жадаючи категоричної відповіді, чи Н. К. може на це рахувати. Відповідь була позитивною.

Пізніше серед наших військових дуже часто виринали питання: чи не було доцільним одночасно з перерванням сполучення Перемишль—Львів намітити теж саме й на напрямкові Самбір—Хирів? Із стратегічних міркувань ні я, ні начальник штабу на це не погодилися, бо мало було перервати сполучення, — його треба було також і втримати. З другоюж боку це привело б до розпорошення нашої ударної сили й до ускладнення нашої операції. Зрештою ми не мали б для переведення такого завдання необхідних засобів пересування. Ворожаж група була досить сильною, щоби, при найменшій нашій помилці, вдертися в наше розположення, а наш протинаступ частинами хирівської групи не мігби нічого поправити. Це були причини нашого рішення, залишити плян.

*

Перше ніж перейти до нашого лютневого наступу, що тягнувся майже місяць і підчас якого обі сторони робили найбільші зусилля, необхідно звернути увагу на ті зовнішні умови, серед яких наступ розпочався. Тут нам допоможуть офіційні звіти нашої й ворожої команди.

Польське «Довудство» у своїх звітах мало такі розділи: *Литва й Білорусь*, де оперувала група ген. Лісовського; *Волинь і Холмщина*, де оперувала група ген. Смілого, *Східна Галичина*, де оперували групи ген. Ромера (Рава—Львів—Жовка) і ген. Розвадовського (головні напрямки: Львів—Красне, Львів—Бібрка й Львів—Перемишль);

Тешинський Шлеск та, нарешті, *Познань*. Так було до 10. лютого. Але розділ «Познань» позначався вже зовсім дрібним друком. Це відповідало фактичному станові речей, бо на той час держави-переможці забезпечили полякам у тому районі корисну розвязку. Зовсім інакше стояла справа, скажім, на тешинському напрямку, де Антанта повинна була рахуватися також і з домаганнями другого свого спілника, або там, де вона не мала жадного впливу.

Нас особливо цікавило положення в Познані, де, такби мовити, «загрузла» значна кількість польських частин доброго німецького вишколу. Про активізм українців на Волині, або большевиків на мінському напрямку тоді не можна було й думати.

Звідомлення Українського Генерального Штабу з 18. лютого подавало: *Південно-східна група*. У напрямку Голта—Блісавет спокійно. На відтинку Листунівка—Цвітково ворог справляє залізницю. У район Звенигородки прибуло 700 большевицької піхоти. *Східний фронт*. У напрямку Цвітково ворог веде розвідку від Таганчі на Миронівку та справляє поповану нашими залізницю. Під Києвом спокійно. *Північний фронт*. У напрямку Коростень—Овруч гарматна й кулеметна стрілянина. На відтинку Сарни—Рівне наш наступ розвивається успішно. Ворог одійшов на ст. Моквин. *Західний фронт*. На ковельському й володимир-волинському напрямку без змін.

Це звідомлення дає нам певний матеріал для оцінки тодішньої ситуації на Півночі й Сході та вказує також сферу, що офіційно знаходилася під керуванням Директорії, як рівнож дає образ боротьби, яка в той час зводилася до невеликих акцій вадовж залізничних шляхів.

Мимоволі повстає питання: що саме ослаблювало владу Директорії й де був ворог? — Відповідь на це дає згаданий вже вище доклад першого генерал-квартир-майстра: кожного дня, зовсім несподівано для влади, повставали все нові й нові фронти, які, зрештою, привели до появи 9. лютого «українського» уряду в Харкові на чолі з Раковським, а через 10 днів прийшло й до «взаєднання» Радянської України з Радянською Московщиною. Щойно після цього провідники Соборної Української Республіки усвідомили собі катастрофальні перспективи. Наступило чергове перегрупування політичних сил. Ес-ери відкликали свій кабінет. До влади прийшли ес-деки та ес-ефи.

Голова уряду З. У. Н. Р., Голубович, так характеризував тогочасний стан «Положення України тепер є дуже скрутне, вона zagrożена війною на чотири фронти. На її землі наступають зі Заходу поляки й румуни, з Півночі й Сходу московські большевики та донці Краснова. Державності українській загрожує не тільки втрата землі, а цілком утрата незалежності, якщо в народі не проявиться сила проти наступів сусідів» («Стрілець», ч. 7). Це був тверезий голос, що його, на жаль, мало хто слухав.

Воно правда, також і в наших ворогів не все було гаразд. Про це свідчать голоси преси, і зокрема «Нова Реформа» з 15. січня («Польща не може знайти внутрішньої сили та не може солідарно скупитися навколо одної думки про відбудову й чинність»).

У чомуж була ріжниця? — У тому, що серед так скрутних обставин Польща всеж зуміла у повній мірі використати допомогу своїх приятелів, тоді як ми не мали зовсім активних прихильників серед інших народів. Польська проблема стояла на порядку деннім в цілому світі, а наша для більшости чужих політиків була майже зовсім невідомою. Спроби перевести інформаційну працю ні в часи Центральної Ради, ні в часи Гетьмана та Директорії, не дали потрібних наслідків.

Я часто чув нарікання також і б. п. Головного Отамана на пасивність українського жіноцтва в справі інформаційної діяльності. Цілком слушно вказувано на ролю жінки в польській визвольній боротьбі. Відмічувано також і те, що навіть ген. Бертельмі, який був французьким відпоручником у Варшаві, мав дружину-польку. Правда, і наша недавня історія знає жінок, що безоглядно патріотично служили національній справі. Досить згадати Сушкову, Омельченкову, Пекарчукову й Мазуренкову. Але це були рідкі ластівки. Наша справа ще чекає на те, щоби жінка-українка вступила в лави борців...

Я глибоко переконаний, що весь тягар інформаційної праці поляків лежав саме на жінках. Тому немало сприяла велика кількість мішаних, польсько-українських подруж у Галичині. Прокуратор Начальної Команди мігби для висвітлення цього послужити поважними матеріалами... Власне на контр-розвідчу працю Н. К. звернула належну увагу, бо від контрольних і демонстративних заходів у значній мірі залежить успіх кожної військової операції.

З цих міркувань усі наші штаби (за винятком 3. Корпусу) розташувалися в малих містечках. Я сам примістився в окремому фільварку. За цілий час мого перебування в Ходорові я особисто не бачив управителя фільварку.

Натоміць на Великій Україні прийшла «отаманія», що почала розтягати рештки ресурсів, які ще лишилися після революційної бурі. Весь тягар праці перебрав на себе гурт освічених старшин, але й над ними поставлено «інспектуру». Головний Отаман С. Петлюра так обґрунтовував (1922. р.) свою діяльність, як кировника військовими справами: «У справі організації армії я все кировався мотивами державними, бажаючи створити національну силу, на яку міг би опертись нарід в своїх державних стремліннях... В минулому я кировався різними прийомами, щоб створити цю силу. Може де-кому ці прийоми здавалися незрозумілими, недоцільними, як от інспектура, чи випадкові формування (отаманів), — але в той мент, при певних історичних обставинах, при даних обставинах — ці засоби на мій погляд були єдиними, за допомогою котрих можна було певну програму в життя перевести. Коли я бачив, що «отаманщина» свою службу відслужила, свою ролю виконала, я з легким серцем її нищив, як «пережиток», обрізав її, як відріають «сліпу кишку». Те-ж саме можна сказати й про інспектуру».

Я можу сказати, що інтереси діла безсумнівно вимагали, щоби, у критичний момент життя кадрів, Головний Отаман своїм, тоді дуже високим, авторитетом зупинив неймовірну нагінку на фахові військові кола. Зусиллями Січових Стрільців, Запоріжців і поодиноких осіб це невдалося полагодити в потрібній мірі.

Мусимо ствердити, що кожний день приносив усе більшу руїну військ Директорії — з цим повинна була рахуватися Начальна Команда Української Галицької Армії.

*

Деталізація плану операції й перебіг її до 25. II.

Демолізація нашої опорації слідує: 1. Корпус полк. Микитки більшістю своїх сил держить позиції на правому крилі (Сокаль—Белз—Рава), а частиною сил, разом з 2. Корпусом полк. Тарнавського, демонструє в околицях Львова; ці частини творять своїм розташуванням підкову, що відкрита на Захід; мета зусиль: тримати ворога під загрозою штурму передмість; центр зусиль 2. Корпусу лежить на його лівому крилі; важка артилерія має доповнює завдання: бути на поготівлі для виконання вогневих наказів, у випадку штурму міста навіть з Півночі; на правому крилі ген. Кравс має таке ж завдання, як і підчас нашого першого наступу; головні сили 3. Корпусу мають перервати залізницю Перемишль—Львів на перегоні Судова Вишня—Городок; захоплення цього району й забезпечення його від ворожих протинаступів закінчувало першу фазу операції, яка мала створити необхідні обставини, якщо це булоб потрібним, для штурму міста не тільки фронтними військами, але й скріпленням із запілля.

Плануючи бої на досить широкому фронті, у бігу подій ми звужували його, чим розраховували підтримувати боєву пружність наших відділів, — навіть і при великих втратах. У цю операцію вступали ми вже із зброєю російського зразку, маючи сильні кулеметні засоби та полеві гармати. Слабше стояла справа з тяжкими гарматами.

На цьому місці не можна не відмітити успішної організаційної праці наших гарматчиків. При всіх моїх відвідинах стверджував я поступ і велике захоплення справою. Не одне ім'я гарматчиків-бригадирів, як, наприклад, отаман др. Воввідка, та молодших командантів, відеє у славу історію Української Галицької Армії.

Найкращою основою для всіх дальших пояснень є відписи звідомлень Начальної Команди й «Начального Довудства» за час від 17. лютого до ранку 25. лютого, коли ми були змушені погодитися на завішення зброї.

НАЧАЛЬНА КОМАНДА.

17. 2. 1919.

В цілі справдження частих донесень про концентрацію польських військ в районі Хирів, Перемишль, Судова Вишня та Городок, котру переведено ними в тій цілі, щоби сильним наступом вирвати нам з рук найвартнішу частину краю — нафтову область — перевела наша армія декілька успішних наступів.

Коло Львова: Наші частини заняли переходно Збойска, дійшли до стації Лисиничі на Маєрівку та обсадили Богданівку на Захід від Львова. Коло Жорниць та Козиць спричинив наш наступ завзяті бої, які скінчилися великими втратами для поляків.

В районі Городка: Наші частини заняли хутір Боднарівку та Любінь малий — одначе, уступаючи перед переважаючими польськими силами, опустили його здовж залізниці Городок-Перемишль.

Ми заняли Вовчухи, Бар, Довгомостиска і Дмитровичі. Стоянці череходили в бою з рук до рук та під вечір опинилися таки в наших руках. Наші відділи, наступаючи від півночі, *перервали залізницю у Заріча на Захід від Судової Вишні* — та задали ворогові у Боротянина, на північ від Судової Вишні, значні втрати. Підхорунжий Іван Марик взяв під Сосницею за Сяном у полон стаційного команданта з Радимна і 7 верхівців.

На прочих відтинках фронту: Спокій.

18. 2.

На північ від Львова: На границі на північний Захід від Сокаля заняли поляки Костятин. У Белза, де находиться около 1000 поляків, заняли наші хоробрі частини Теглів-Прусинів, Жужель і Тушків, через що замкнули докруги всю місцевість. Поляки бороняться розпучливо. Частини наші наступають на Раву Руську — осягнули Голе Равське і Ляшки майже під самим містом.

У Львова: Перестрілка стеж. На Захід від Львова наступом із півночі осягнули наші частини Вайсенберг на північ від Каменоброду. На північний Захід від

«НАЧЕЛЬНЕ ДОВУДСТВО».

17. 2. 1919.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Баталіон стрільців під командою капітана Боржецкого заатакував і здобув в бійці на багнети Прусинів (на південь од Белза). До неволи взято 1 старшину, 47 козаків і здобуто 1 кулемет.

Група ген. Розвадовского: На протязі вчорашнього дня на всіх відтинках жвава діяльність артилерії. Наші гармати обстрілювали ворога, що купчився в Козельниках і в лісі Освіса. Сьогодні о 6. год. рано після сильного приготування артилерії українці заатукавали наші позиції під Львовом. Ворожа піхота, що посувалася густими лавами, помимо нашого відпорного вогня, кілька разів силувалась заняти наше становище. У кількох місцях дійшло до бійки в рукопашню. Під Сквиловим багнетами викинено ворога з наших позицій.

Під натиском ворога відступили наші відділи від Збойск і Френелівки. У завязій контр-атаці відібрано ті місцевости назад. Група полковника Кулінського по короткім і енергійнім бою заняла Рясну Руську, Козиці й Домажир. Одночасно силувався ворог перервати комунікацію між Львовом і Перемишлем.

На цілім фронті від Львова до Перемишля йшли бої. Всюди ворога відкинено, особливо тяжкі бої велися під Судовою Вишнею і на південь од Городка Ягайлонського.

Наша ескадра літаків обкидала бомбами Биків, де купчилися великі сили українців.

18. 2.

Група ген. Розвадовского: Вчора вечером ворог знову пробував переломити наші позиції. Зусилля його зійшли ні нащо. Всюди атаки українців остались відбиті з великими для них втратами.

19. 2.

Галичина Східна: Група генерала Ромера: Напад українців на групу колійову, що працювала над направою колії

Мостиск занято нами Черняву і горби на Південь від неї. Із Радимна у напрямку Раківця наступаючі дві польські сотні були відбиті нашою артилерією. На Захід від Городка відбито ворожий наступ на Вовчухи.

У Хирова: Спокій.

19. 2.

На північ від Львова: У Белзця завзяті бої. Поляків, що старались пробитись із Белзця в напрямку на Південь відбито. Стацію Белз та Заболотці ми заняли. Боротьба продовжується. У Стаїв на Захід від Белза наші частини відбили чотирикратний наступ ворожого курія. Ми відбрали назад від поляків Косятин.

Коло Львова: Без змін.

На Захід від Львова: Вчасним ранком ударили поляки переважачими силами на Вовчухи та виперли нашу слабу залозу до Долинян. В протязу дня протинаступом ми відперли поляків до Вовчух, де і ведеться завзятий бій. Поляки залишили в наших руках 4 старшин, 20 стрільців та багато муніції й майна.

На прочих відтинках фронту: Без змін.

20. 2.

На Північ від Львова: Сьогодні наші частини, продовжуючи бій за Белз, вівались у крайні хати міста. Ворог борониться вперто. Сильний ворожий загін, післаний залозі міста Белза у відсіч, був нами відбитий та недопущений до міста. Бої за Раву Руську ведуться вже на улицах міста, де поляки ставлять сильний опір.

Під Львовом: без змін.

На Захід від Городка: Ми заняли назад Довго-Мостиска та ведеться бій з перемінним успіхом за місцевої вздовж залізничного шляху.

Впрочім спокій.

21. 2.

На Північ від Львова: Бій за Белз і Раву Руську продовжується з великим напруженням.

Коло Львова: Вперті розвідки та жвава стрілянина всіх родів зброї.

На Захід від Городка: продовжуються бої в цілі припинення залізничного руху й знищення залізничної дороги. За останні

під Карчовим, відбито при помочі панцирного потягу ч. 14. Під Равою Руською скучив ворог більші сили. Наші позиції в Потилічу й Лісничові (на Південь од Рави Руської) були заатаковані сильними розвідчими відділами. Приняті вогнем, відкинуті вони в безпорядку. Рава Руська була обстрілювана ворожою артилерією. Одночасно українці ударили на Белз. Атаки розлетілись, завдяки нашій піхоті й артилерії.

Група ген. Розвадовского: Українці безуспішно знова пробовали перервати колію між Судовою Вишнею і Мостиском.

20. 2.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Панцирний потяг розігнав банди українські під Корчовим. Сьогодні о 5. год. рано повторились атаки на Раву Руську, які велися українцями вперто. Артилерія ворога обстрілювала місто і двірць. Атаки відбито. Наші відділи здобули Косцишин.

Група ген. Розвадовского: На цілому фронті сутички.

21. 2.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Ворог заатакував наново Белз. Протягом цілого дня надармо вдарили одна по другій українські лінії на позиції боронені полковником Бербецьким. Всі атаки відкинено. Під Равою Руською ворог, вичерпаний після невдалої вчорашньої атаки, обмежився на разі тільки розвідною діяльністю, приготавляючись до дальшої акції проти нас.

Група генер. Розвадовского: Наші позиції під Львовом від двох днів безнастанно обстрілювані артилерією. В нападах очистила наша піхота передні позиції від ворога, що готовився до атаки. У цій акції відзначився 5. полк піхоти лег. Відділи піхоти полковника Кулінського в боях з переважачим ворогом взяли в полон 100 полонених, здобули 3 кулемети. В час відбиття атаки був ранений підполковник Заржицький — командант 8. полку. На відтинках полковника Сікорского ворожа спроба атаки не вдалася. Наші війська при співучасті артилерії зробили наступ на Великополе.

два дні ані оден поїзд до Львова не був допущений, не зважаючи на вперті часті проби ворожих панцирок поправили перешкоди на залізничім шляху.

В районі Хирова ворог гуртується.

22. 2.

На Північ від Рава: З причини сильно-го втомлення борців, нами припинені дальші бої за Раву Руську, біля котрої наші частини займають Потиліч і Лужки. На Захід від Немирова під напором переважаючих ворожих сил нами залишені Кровиця і Грушів.

Коло Львова: Жвава стрілянина. На Захід від Городка з рана після сильної артилерійської підготовки поляки повели наступ на Вовчухи, Коців, Долиняни, но були відперті. Пополудні нові атаки поляків під покриттям чотирох панцирок також не вдалися, ворог був відкинутий в свої старі позиції, а оден його панцирний поїзд був розбитий нашою артилерією і лежить знищений на залізничім торі.

На останніх відтинках: Без змін.

23. 2.

На північ від Львова: Під Белзом і Равою Руською без змін. На Захід від Немирова нашими військами відбито у поляків Грушів.

Коло Львова: Сильна діяльність стеж. Здовж залізниці Львів-Перемишль уперті та успішні для нас бої в цілі припинення всякого залізничого руху.

На останніх відтинках: Спокій.

24. 2.

На Північ від Львова: Польський загін для деблокади Белза задержаний нами під Остобужем.

Коло Львова: Сильна артилерійська стрілянина.

На прочих відтинках: Спокій.

25. 2.

На Північ від Львова: Спокійно.

На лінії Львів-Перемишль: Наші частини заняли Заріча на північний захід від Судової Вишні. Наступ Поляків на Білу-Гору і Остенгазвен відбито з великими для них втратами, відкидаючи їх кольони багнетами та ручними гра-

Після усунення ворога з села Великополе вернули на старі позиції. Під час останніх боїв відзначилася полева батарея під командою капітана Філіповича.

Група ген. Зелінського: Переведено акцію проти ворога у Вовчухах. Наша стежа здобула 1 кулемет. Відділи бригади полковника Лінкевича здобули підчас останніх боїв 1 10 см. гавбицю, 1 кулемет а взяли в полон 2 старшин і 22 козаків.

22. 2.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Після 4-х денних безуспішних атак переважаючих сил ворога на наші позиції під Белзом, Угновом і Равою Руською, панував вчора спокій. При відбитті атак на Белз взято до полону 42 українців, здобуто зброю й амуніцію.

Група ген. Розвадовського: Під Львовом виявлялася бовва чинність переважно в гарматному бою. Українські відділи намагалися підсунутись під окопи. Їх одбито. На відтинках на полудневий Захід від Львова ситуація незмінена.

23. 2.

Галичина Східна: Од дня 17. 2. продовжується в Галичині бійка на 250 км. фронті від Довгобичова по Хирів. Українці напружили всі свої сили, аби довести до вирішення. Команда українська, не рахуючись із втратами, кілька разів поновлювала атаки на наші позиції. Особливо завзяті бійки відбувались під Белзом, Равою Руською, Львовом і в околицях Городка Ягайлонського та Судової Вишні. Нігде не зміг ворог переломити наших позицій. Там, де йому хвилево вдалося влізти, вигнано його в контр-атаках. Так само надаремні були зусилля ворога, аби перервати комунікацію поміж нашими пунктами опору. На цілому фронті наступ український не вдався завдяки незрівняній постановці і бездатности наших військ як і витривалости керівництва вищих командувань. На протязі трох днів взято до неволі більше 300 полонених, 1 гармату, 7 кулеметів, багато амуніції й крісів.

Група ген. Ромера: Під Равою Руською і Белзом зміцнена розвідочна діяльність.

Група ген. Розвадовського: Під Львовом сутячки висунутих відділів ворожих з

натами. При тім ми заняли село Мальчиці.

О год. 6-й рано почалася перерва в операціях.

26. 2.

Перерва в операціях триває дальше.

27. 2.

Перерва в операціях триває дальше.

нашими позиціями й бійка артилерії. Під Хировом відбито сильніший ворожий відділ.

24. 2.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Богаторазові атаки ворога на Белз і Раву Руську скінчилися для нього повною невдачою. Українці відступили з під Белза до дальших сел: Доброшина, Хлівчан, Премислова. Наш успіх під Белзом свідчить про доцільне керування, витревалість і завзятість полковника Бербецко-го. Серед його старшин визначився поручник Кревський, підхорунжий Семенський, поручник Гедро, поручник Борковський. Контр-атакою стрільців Підгальянських під командуванням ротмістра Волковского вигнано ворога зі Стай, де взято до полону 42 полонених і взято 2 кулемети. З під Рави Руської відступили українці в сторону Маєрова. В бійках біля Рави Руської була добра діяльність панцирників ч. 11, 13 і 14.

Група ген. Розвадовского: Обмін стрілянини гарматної й місцеві сутички стеж. В ночі з 23. на 24. сталося завішення зброї на Галицькому фронті. Почалося воно від 6. год. ранку 25. 6. м. триває 24 годин, продовжується автоматично ще на 24 год., коли було не оголошено. Розпочаття кроків ворожих допустиме через 12 год. од хвили доручення, оголошеного місією Антанти у Львові. Обі сторони затримують свої позиції.

25. 2.

Галичина Східна: Завішення зброї.

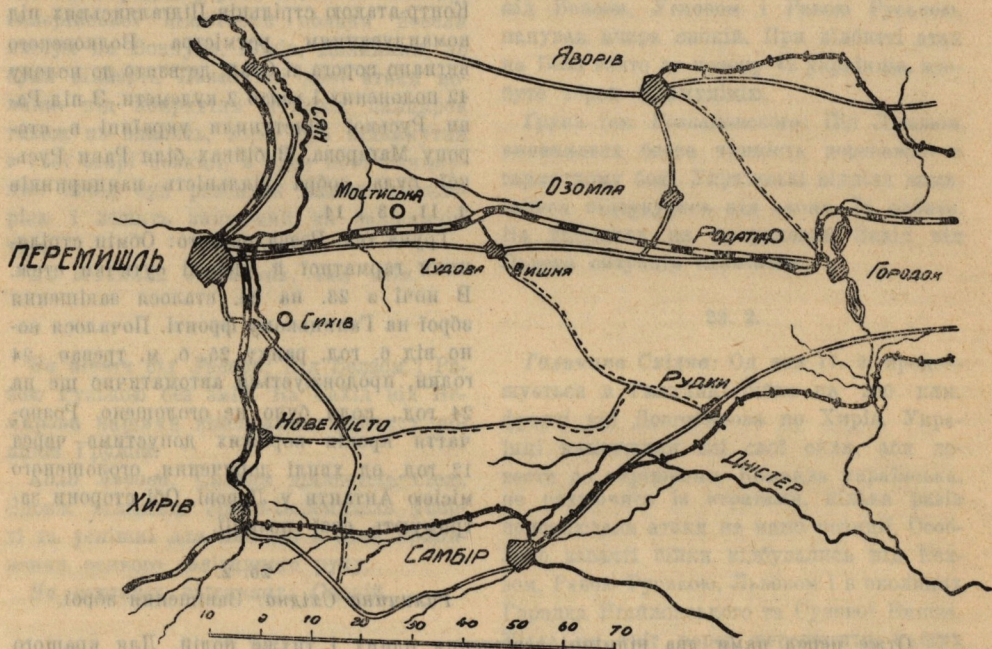
Отже перед нами два відмінні освітлення одних і тихже подій. Для кращого зрозуміння польського звіту з 23. 2. 19. слід подати ще оден факт.

Місяць назад, з кореспонденцій, які були подані нашою пресою. («Стрілець», «Република»), ми відчували, що десь за кулісами робиться спробу змусити нас до завішення зброї. «Пестер Льюйд» з 18. січня подав прізвіще Смал-Стоцького, відомого українського професора, як учасника цих заходів («Стрілець», ч. 5). Одначе офіційних даних про таку акцію, до початку нашого наступу, Начальна Команда зовсім не мала.

Звіт «Довудства» каже, що на всьому 250 кількометровому фронті наші гармати були особляво сильні. Мабуть від того часу події приймають рішаючий і некорисний для поляків зворот, бо вже 18. лютого полк. Курманович одержав телеграму від представників Антанти на мое ім'я з проханням до Начальної Команди про негайне завішення зброї, аби цим уможливити переїзд членів міжнародної комісії з Перемішля до Львова. Необхідно підкреслити, що телеграма наспіла саме 18. лютого, коли ми вже широко заангажувалися в нашій операції. Я наказав переслати прохання Антанти на руки міністра Голубовича із зазначенням; що домагання виконати неможливо.

Як видно із звіту Начальної Команди, осередок наших зусиль лежав тоді на ділянці Городок (виключно) — Судова Вишня — Рудки. Події в районі Любін В. — Любін М. — фільварок Дубатовський — Карпце — Верещиці (обвід коло 18 км.) прибрала більше напруження, ніж це було потрібно, хоч це й не входило в наші розрахунки, всеж події розвивалися недобре для поляків, бо 20. лютого Н. К. вдруге одержала домагання антантєвої комісії, аби я уможливив переїзд її із Львова до Ходорова для переговорів у справі завішення зброї. При чому зазначалося, що відкинення вимоги розглядатиметься, як акт ворожого чину супроти Антанти.

Не треба доводити, що самий факт можливости переговорів дуже шкідливо відбивався на наших замірах. Уряд не знайшов можливим відмовити відпоручникам держав-переможців. 22. лютого о 12. годині дня я й полк. Курманович із старшинами штабу зустріли на двірці заступників всемогутньої в той час спілки держав: Англії — ген. Картон де Віар, полк. Моль і Сміс, Франції — ген. Бертельмі й майор Вікер, Італії — майор Стобіль і пор. Парголезі та Америки — проф. Лорд і пор. Фастер.

Першим вийшов з нашого скромного вагон-салюну ген. Картон де Віар. Не дивлячись на тяжке покалічення (він не мав лівого ока, однієї руки й, здається, ступні одної ноги), його струнка й цілком свіжа постать робила на всіх дуже добре вражіння. Останнім вийшов насуплений і непривітний ген. Бертельмі. Заступники Америки й Італії виказували до нас свою прихильність.

Пан-отець Калята, наш духовник, був перекладчиком. Тут треба зазначити, що як о. Калята так й о. Бон, не дивлячись на певні недостачі, були в усіх політичних справах незамінними співробітниками Начальної Команди. Досконале знання світових мов, лагідність постави й зручність у тактиці дуже сприяли відповідному перебігові складних переговорів.

Ген. Бертельмі вже мав між нашим вояцтвом вироблену славу нашого гострого противника. Ось тому я просив полк. Курмановича довести до відома комісії, що для кращого перебігу наради бажано, щоби головував ген. Картон де Віар. Мою пропозицію прийнято. О год. 12. 15. в помешканні штабу розпочалося наше перше засідання. А в тойже час бої на фронті тревали далі.

Інтервенція Антанти. Завіщення зброї. Припинення переговорів.

Велика кімната оперативного відділу, — місце наших ширших нарад, — мала досить незвичайний вигляд. За зеленим столом, обличчям до світла, зайняли місця: я, полк. Курманович, здається, майор Ерле й о. Калята. Напроти мене сидів ген. Картон де Віяр, коло нього ген. Бертельмі, а далі всі інші заступники держав Антанти.

Хвилини мовчання. Я відчував на собі сталий погляд ген. Картон де Віяра й зневажливо-злосні очі ген. Бертельмі.

Тишу порушив голова наради, ген. Картон. Він зачитав мені, в імені Антанти, наперед приготований проєкт. Наскільки мене не зраджує пам'ять, текст звучав так:

«Ми всі чотири заступники держав Антанти — Англії, Америки, Франції й Італії — заявляємо Вам, що 18. ц. м. ми звернулися до Вас з вимогою завіщення зброї в цілі прибуття нашої місії з Перемишля до Львова. Натомісць Ви відповіли генеральною битвою на всьому фронті. Ми питаємо Вас: це є визов супроти держав Антанти? Коли ні, то ми ставимо Вам негайне домагання припинити розпочату Вами генеральну битву. На відповідь даємо Вам 5 хвилин.»

Я не змушував їх довго чекати на відповідь. Я стало гордився обов'язками, що лежали на мені. Розумівся я також і на подібних положеннях. Хоч заява заступників Антанти, як *conditio sine qua non*, зводилася до негайного завіщення зброї, я всеж поділив відповідь на два окремих моменти.

На перше питання відповів я (розмова велася по французьки, цю мову я досить розумію, щоби слідувати за перебігом наради) через о. Каляту: «Ні, оперативні обставини не дозволяли зробити це (негайно завістити зброю).

Щож до другого, то моя відповідь була така: «Пан-отче, передайте панам заступникам великих держав, що я є лише командуючий військами генерал, — наді мною є Уряд, який один може в остаточній формі вирішити це питання».

Надиво моя відповідь задовольнила заступників Антанти. Вони переглянулися. Ген. Картон запитав мене вдруге: «А скільки на це треба буде часу?» Я порадився з полк. Курмановичем і заявив: «До третьої години му будемо мати відповідь вже в Ходорові». По короткій розмові з членами комісії голова передав мені згоду чекати. При цьому ми бачили, як годинники, що їх деякі члени комісії підчас розмови тримали перед собою, поховано назад до кишень.

Для використання перерви я запросив усіх членів комісії бути гостями нашого штабу.

Однаке ген. Бертельмі знайшов за потрібне, ще перед обідом, з'ясувати Начальній Команді погляд Антанти на українсько-польську боротьбу. Він заявив, що держави Антанти бажать привести до порозуміння, для чого необхідно припинити війну й встановити тимчасову демаркаційну лінію. Ця лінія, як з'ясував сам ген. Бертельмі, ще нічого не передрішувалаб. Лінія проходила так: річка Буг від кордону Галичини аж до впливу річки коло Язениці, уздовж цієї річки до мосту на залізниці Холоїв—Камінка, уздовж цієї залізниці аж до мосту на Бузі, від цього мосту аж до мосту на Камінці, уздовж цієї останньої аж до її межі адміністративних округ Жовкви й Камінки, уздовж цієї межі, уздовж межі округ Львова й Камінки, уздовж межі округ Львова й Перемишля аж до залізниці Львів—Перемишель, уздовж межі округ Бібрки й Перемишля аж до Солова, уздовж шляху Солова—Бібрка, уздовж потоку Білий аж до Соколова, уздовж шляху на Соколівку аж до ст. Вибранівка, уздовж залізниці до Гути Ширецької, уздовж південного кордону львівської округи, і далі уздовж східного кордону округ Дрогобича й Турки. Ця лінія в нас так і залишилася під назвою «лінії Бертельмі».

Усе це я вислухав і, не вступаючи в дискусію, сказав, що начальник штабу використає перерву, щоби інформаційний матеріал, який комісія була ласкава нам передати, направити до Державного Секретаріату.

Приблизно коло пів другої ми сиділи за обідом у столовій штабу. За столом велася жвава розмова. Я недвозначно зазначив ген. Картон де Віяр, що ми відчуваємо, що заступники Франції мають предкласти рішення не на нашу користь. Генерал на

це натякнув мені, що французи мають свій кут зору, але крім цього є ще три інших. Взагалі, протягом обіду ще більше, ніж раніше, усталився поділ на два табори: французько-польський та англо-американо-ітально-український. Однак ми вже тоді знали, що на напрямку Париж-Варшава-Київ голос французького генерала мав рішуче значіння.

Коло пів третьої прийшла відповідь із Станиславова. У ній зазначалося, що в запропонований час відповідь не може бути надіслана й ще рано 23. лютого Державний Секретаріат подасть своє рішення.

Комісія не сперечалася. З усім, можливим серед наших тодішніх обставин, комфортом доправили ми її до Львова. Перед від'їздом ген. Картон висловив бажання, щоби хтось з англійців сфотографував нас обох. Вже значно пізніше надіслав він мені світлинку з написом: «Велика Англія й Мала Україна». (Ген. Картон був значно вищий від мене ростом).

Після довгої перерви, у 1920. р. мені часто доводилося бачитися з ген. Картон де Віяр. Він завжди виявив повну охоту зустрічатися й давав усі докази пошани до мене, як до українського генерала.

Той матеріал, який ми зібрали 22. лютого, переконував нас, що відвідини комісії були безсумнівним плюсом під оглядом правильного інформування держав Антанти про Українську Галицьку Армію. Сотня гуцулів, як почесна варта, гарно представляла українського стрільця. Ці й дальніші відвідини комісії та витривалість нашого війська в боротьбі з сильнішим противником — спричинилися до того, що в 1919. р. наша Армія мала славу найкращої військової групи на Сході Європи.

*

23. лютий пішов на підготовчу працю, а 24. у Львові о год. 12. 15 підписано умову, що «всі воєнні акції устають з днем 25./II о 6. рано до 26./II.» Умову цю підписали: з українського боку — полк. Мирон Тарнавський, др. Л. Бачинський та о. Бон; з польського боку — полк. Мечислав Кулінські, майор Я. Гемпель і майор В. Маріянські. Згідно з цією умовою, шлях Львів-Сихів залишився вільним від боїв, щоби можна було підтримувати зв'язок.

На цьому місці не зайвим буде навести деякі факти, що творили, такби мовити, атмосферу, в якій довелося працювати нашим делегатам.

24. лютого б. п. Головний Отаман, С. Петлюра, якому в той час на Великій Україні належить видатна роль, на запросини редакторів часописів, подати суспільству свою думку про політичний стан, заявив слідуюче: «Федерація з Росією наша згуба, бо вона думчить нашу душу, а західні сусіди, хоч визискують нас, але до душі дібратись не зможуть. Економічні інтереси й політичний розум кажуть нам вступити в зносини з Антантою й оформити їх». А далі, на запит щодо ролі Галичини: «Мусите йти на поміч Наддніпрянщині в боротьбі з большевиками, бо грозить небезпека, що харчі, замісць до Вас, помандрують до Москви. Злуку з Галичиною зазначили ми реальними річчями: доставкою харчів, амуніцією та доверх 100 мільонами карбованців».

І в той же час у поляків. 22. лютого Пуанкаре наказав Пішонови й Тардье оголошити документи про визнання Польщі незалежною державою («Нойс Фрайе Прессе»). Спираючись на цю правну підставу, Падеревські намальовув нові кордони. «Принцип самоозначення» він залишив для тих, хто вірить, ніби право є сила. Намальовані кордони охоплювали все те, що сприятиме політичному й економічному розвитку «Великої Польщі». На Півдні ці кордони доходили до кута: Збруч-Дністер... В допомогу польські дипломати дуже зручно піднесли «історичну місію» Польщі, як захисника культури від нападів східних варварів. У даному випадку роль варварів припадала на комуністів. Саме тому польська дипломатія проголосила, що весь український нарід вже захоплений заразою большевизму.

Так було на нашому Заході. А на Півночі? — «У. П. Б.» подавало: «Предсідник української дипломатичної місії в Москві, Мазуренко, подав Директорії до відома,

що Совнарком очідає згоди Директорії на його посередництво в справі помиріння Свіцької України з Директорією».

До всього цього маємо глибокі підстави припускати, що чутки про тодішні безпосередні переговори між большевиками й поляками не були тільки чутками... На це вказує хочаб вислів Лешена Борковського: «Нема Руси, є тільки Польща й Москва».

Зрештою, в Одесі провадилися без жадних наслідків трагікомічні переговори між Директорією й Антантою. Комічні тому, що, як потім виявилось, держави Антанти заступав зовсім на це неуповноважений агент, — а трагічні тому, що зв'язку з цими переговорами почалися зміни в уряді на Великій Україні, чим остаточно руйнувалося й так безнадійно хорий політичний провід. Мені не доводиться зупинятися над цим докладніше, бо все це правдиво переказав полк. Е. Коновалець у своїх споминах*).

*

Делегація З. У. Н. Р. для переговорів у Львові складалася з таких осіб: голова — др. Охримович, члени — др. Бурачинський, др. Витвицький (Державний Секретар), др. Лозинський, др. Темницький, о. Вон, полк. Гужковський, полк. Слюсарчук, підполк. Фідлер й отаман Рожанківський. <

На цьому місці не буду я докладно переповідати всіх моментів переговорів, бо зацікавлені знайдуть чимало матеріалів у «Стрільці» й «Республіці» (комп'юти мають українські музеї у Празі). Більш важливими, ніж подробиці, є висліди.

«Лінія Бертельмі» стояла на порядку засідання. Одначе ту «лінію» прикрашено слідуною вербальною заявою комісії Антанти:

«Ми — себто представники держав Антанти, а саме: Англії, Америки, Франції й Італії — розглянули совісно й основно справу, яку отсе рішаємо. Від обох сторін жадаємо жертв, та жертв тільки тимчасових до часу рішення мирової конференції. Ваше воєнне положення нині добре та завтра воно може змінитися на вашу некористь. Між Чехами й Поляками заключено вже перемире, через Чехію Поляки мотимуть довозити муніцію для себе; (Це й була ціль перемиря! О.-П.). На днях буде заключене перемире між Німцями й Поляками, большевики не заняли ще ніякої частини польської території і ніщо не приневолює Поляків посилати зараз свої війська проти большевиків. Все те знають Поляки, і в тій свідомості їх надія і сила. Коли ви не приймете нашого предложення, возьмете на себе відповідальність за той крок перед цілою Антантою. Будете мати тут війну з Поляками, яким прийде з підмогою знаменито зоружена і хоробра армія Галера, зложена з 6. дивізій, про якої хоробрість ми особисто могли переконатися у Франції. З другої сторони йдуть на вас большевики, що взяли Київ і значну часть вашої території, та стоять в брамах вапгих. Колиж ви приймете наше предложення, ми постарасмося о признання вашої суверенности. Факт, що з вами говоримо і вам ставимо своє предложення вже є до певної міри признанням: не предкладається нічого тому, що не існує. Далі ви при нашій допомозі поборете большевиків, відберете у них забрану вам тепер свою землю і не станете перед мировою конференцією з порожними руками. А наше рішення буде важне і для висліду переговорів Директорії з послами Антанти в Одесі, бо наші повновласти куди більші як одеських послів. Ми подбаємо, щоб ваших представників допущено на мировий конгрес. Пішлемо до вас свою місію, яка постійно у вас перебувала-би і здавала-би нашим державам справу про ваші домагання і потреби. Поручимо, щоби були навязані дипломатичні зносини між державами Антанти і вашою державою. Тямте пословицю: Помагайте собі, а небо вам поможе; те небо — се держави коаліції. Ваше рішення буде початком нового життя і вашого народнього щастя. Не будете мати більше тої нагоди, що нині. Се святочна і велика година. У ваших руках доля вашого народу».

>*) Полковник Евген Коновалець: Причинки до історії української революції. Прага 1928. р. ✓

Становище нашої делегації було слідує: тільки повне забезпечення української державности перед Польщею, а зокрема визнання лінії Сяну, як тимчасової демаркаційної лінії, могло бути нагородою народів за його криваві зусилля й жертви та могло забезпечити український фронт проти большевиків.

Розходження були надто великі. Ось тому переговори затягнулися аж до 28. лютого з перервою на 27., коли комісія Антанти приїхала до Ходорова вдруге — на побачення з Головним Отаманом*).

День наперед і в самий день приїзду комісії до Ходорова, С. Петлюра пробував у мене ґрунт щодо підсилення протибольшевицького фронту частинами У. Г. А. Я з повною одвертістю ясував йому, що Начальна Команда входить саме тепер у рішачу боротьбу з ворогом і що на нас чекає ускладнена оперативна ситуація, увязку з чим ми підносимо домагання свіжих масових поповнень із запілля, бо, якщо запілля не виступить на арену боротьби, наш плян буде засуджений на неуспіх. Рівночасно я зазначив, що оскільки Головний Отаман настоював, то мені залишилосьби тільки одне: порушити питання ліквідації протипольського фронту, як певного імперативу в нашому загальному ділі.

>С. Петлюра нервувався й виказував явне невдоволення. Для мене було очевидним, що він хотів мати мою згоду на призначення для операцій проти большевиків, але без шкоди для операцій проти поляків, десятитисячного корпусу стрільців. Небіжчик знав, що мій авторитет в урядових колах З. У. Н. Р. був настільки міцний, що Державному Секретаріатові не лишалосьби нічого, як тільки наказати виконати моє рішення.<

На ліквідацію західного фронту С. Петлюра не погодився. Чи це було йому не під силу перевести в життя, я не знаю. Він покинув мене невдоволений.

Я знав, що він мав такуж розмову окремо з полк. Курмановичем, але вже був цілком спокійним, бо знав, що погляд начальника штабу не відрізнявся від мого.

Більший успіх мав С. Петлюра у Військового Секретаря. Тисячі молодих стрільців мали бути переведені на Схід у запасові коші Армії У. Н. Р.

У день приїзду комісії С. Петлюра мав рано ще одну розмову зі мною. Я лишався на свому.

Наведені факти добре ілюструє слідуєчий витяг з листа Головного Отамана: «В марті місяці 1919 р. я одвідав наш Галицький фронт. Ознайомившись з ситуацією, я прийшов до висновку, що фронт заломиться, бо Галичина була заблокована з усіх боків. Довідавшись, що я прибув в Галичину, антанська комісія в Варшаві приїхала, щоб побачитись зі мною. На чолі з генералом Бертельмі, вона приїхала до Ходорова, де в Штабі відбулось побачення. Комісія пропонувала певну розімку лінії. Хоч вона невідповідала в цілому інтересам Галичан, але я настоював на при-

*) Шановний автор передав нам для використання цікавий документ, що відноситься до переговорів між комісією держав Антанти та б. п. Головним Отаманом. Передаємо переклад з французкої мови.

Міжсоюзна Комісія у Львові до Пана Генерала Павленка, Головного Команданта Українських Сил.

Міжсоюзна Комісія, бажаючи мати завтра побачення з Генералом Петлюрою, просить Вас звернутись до нього, у найбільш короткому часі, чи буде можливість відбути цю нараду, в якій місцевості, та в котрій годині? Комісія малаб до вас признання («serait reconnaissante»), якби Ви ласкаво зволили вжити необхідні заходи для вможливлення цього побачення.

Львів, 26. лютого 1919. — 15 годин 30.

Представник Америки: Р. Г. Лорд в. р.

Представник Англії: Картон де В'яр в. р.

Представник Франції: Генерал Бертельмі в. р.

Представник Італії: Командант Стобіль в. р.

Цей лист написано на машинці. Усі представники підписалися чорнилом. З лівого боку наскоси написано чорнилом:

для передання українським передовим сторожам через польського офіцера, який дасть наказ жереслати це спішною телеграмою Генералові Павленкові й буде присутнім при цьому переданні, щоб замітити годину відправлення повідомлення.

26. 2. 19.

За Генерала Бертельмі й з доручення приділеного лейтенанта (підпис).

наттю її, бо цим досягли-би ми: а) фактичного визнання України з боку Антанти, б) отримали-би можливість створити базу для підвоза амуніції з Європи і в) оперлися-б фактично на Європу в нашій тогдішній боротьбі з більшовиками — себ-то з Москвою. Галичане, за допомогою Омельяновича-Павленка, який ніколи не орієнтувався в державних справах, відкинули ці умовини, хоч я їх і попереджував про корпус Галера, що формувався в Франції».

Кожен бачить, що моє становище в жадній мірі не відповідає змістові випису. Навряд чи справедливим є й речення: «який ніколи не орієнтувався в державних справах». Сам Головний Отаман пізніше поручив мені головування в делегації, що мала вести переговори з командою добровольчої армії, далі головне командування під час Зимового Походу та ін. Отже він доручав мені справи, де стратегія сильно лучиться з політикою.

Лихо було в тому, що С. Петлюра приходив до певних рішень із великим запізненням (див. доклад ген. Капустянского). Колиж він і приймав яке рішення, то не міг знайти засобів для переведення його в життя. Так було й тут. На ліквідацію фронту він не годився. Всеж інше булоб півмірою, і тому відпадало само по собі, бо не приносило бажаної користі. Щож до корпусу Галера, то Начальна Команда про це була добре поінформована. Вона з повною свідомістю ставилася до всіх наслідків, які виникали з неприйняття нами умов держав Антанти.

Головний Отаман мав нелегке завдання підчас наради з членами комісії Антанти. Я й полк. Курманович були властиво в ролі присяжних свідків. Партія розігралася між С. Петлюрою й ген. Бертельмі. Небіжчиківі дуже шкодило незнання чужих мов, але, не дивлячись на це, він був гідним заступником української справи.

Темою наради була все таж «лінія Бертельмі» й вигоди та невигоди прийняття Україною умов Антанти. З нашого боку підносилося великі багатства України, «право на самовизначення», «здобутки революції» й т. д. Остаточних рішень не приймалося. Це мала зробити делегація З. У. Н. Р. у Львові, а затвердити мав Станиславів.

28. лютого, пізно вечером, наша делегація остаточно відкинула пропозиції комісії. У переїзді через Ходорів, делегація поручила Начальній Команді проголосити дальшу боротьбу. Штаб це виконав негайно, даючи такий наказ:

«ДО ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ!

Під посторонню погрозою, що прийдеться нам ще серед тяжких умов провадити війну з Поляками за Рідний Край, Начальна Команда в порозумінню з Радою Державних Секретарів примушена була розпочати переговори з Поляками для вироблення справедливої демаркаційної лінії і перенесення через те галицького українсько-польського питання на мировий конгрес.

На третій день переговорів запропонованно нам остаточно демаркаційну лінію, яка являється образою наших найсвятійших почувань, бо на основі цієї лінії Камінка Струмилова, Львів, Дрогобич та від тих місцевостей на захід великі простори української території малиби остати на далі в руках Поляків аж до остаточного вирішення на мировім конгресі. Рівнож до рішення мирового конгресу заборонено поділ землі великої польської власности через що утрудненоб було переведення земельної реформи.

З чувством тяжкої образи за кров наших братів, за святу пам'ять полягших за волю і народню честь старшин, стрільців і козаків, Начальна Команда примушена продовжати війну з ворогом, що не має власних сил удержатися на зрабованій нашій землі і хапається за чужу поміч, поміч держав Антанти, яких він до того, на жаль, невірнo інформує.

Ми віримо, що минулі переговори не пройнуть для нас даремно тому, що представники держав Антанти мали можливість власними очима побачити наше військо і наше громадянство та почути ту безмежну любов прагнення до вільного життя, яке живе в серці нашого народу. Наш нарід молодий, хоробрий і свідомий своєї цілі, тож добуде собі право на вільне життя у семі вільних народів світа. Останні звіти з поля бою дали Начальній Команді

запевнення в тому, що Галицька Армія зуміє дати нашому ворогові належну відсіч, що старшини, стрільці і козаки з подвійною енергією і силою виконають вложений на них обов'язок перед Вітчизною і тим ще більше зміцнять нашу молоду, але хоробру і сильну духом армію.

Вітаючи військо за його службу Народови, Начальна Команда закликає всіх старшин, стрільців і козаків до братерства, відваги і піднесення духа, бо переконана, що це принесе нам осягнення наших національних бажань та дасть нам повагу і належне місце між іншими народами.

До зброї Товариші-Команданти, старшини, стрільці і козаки!

Хай нас розсудить залізо і кров!

Командуючий Галицькою Армією: Отаман Омелянович-Павленко, в. р.
Начальник Штабу: Полковник Курманович, в. р.

Постій, дня 1. марта 1919.»

Розвинення операції в послідуєчій фазі. — Наші кульмінаційні здобутки. —
Що спинило їх ексельотацію. Контр-наступ свіжих ворожих сил. — Висновки.

В оперативному відношенні всі користи з інтервенції Антанти були на боці поляків, не дивлячись на це, що й під моральним оглядом страти мусіли бути на нашому боці. Це зрозуміла Начальна Команда й реагувала виданням поданого наказу.

З особистої розмови з членами комісії я виніс вражіння, що донесення з Корпусу про перерву залізниці Перемишль—Львів були значно перебільшені. Виявилося, що поляки легко все направили. Це було причиною моїх доповнюючих розпоряджень, між іншим про фотографічні знімки всіх пошкоджень, особливо мостів. З другого боку, обставина, що обложений Львів міг ще триматися майже місяць, приводила до висновку про необхідність сильного удару з нашого боку. У даному випадку був би ним безпосередній наступ свіжою кольоною в послаблений вже бійкою ворожий організм.

Начальна Команда повторює свої домагання першої масової підтримки з глибин краю. З політичних міркувань доцільність тих нових збройних заходів виправдувало те, що наша армія, тримаючи ініціативу в своїх руках, мала дані здобутися на це більші успіхи й тим морально підтримати домагання Державного Секретаріату перед мировою конференцією в Парижі (без санкції якої поляки не могли кинути своїх військ, що були на тешинському та познанському напрямках, а тим більше корпус Галера) на призначення нової безсторонньої комісії Антанти.

На цьому місці слід навести офіційні звіти обох команд за час від 3. до 9. березня 1919. р.

НАЧАЛЬНА КОМАНДА.

3. 3.

На Північ від Львова: Поляків, що в протягу вчорашнього дня заняли були Порицк, відкинули наші хоробрі сокальські частини із згаданої місцевості та переслідують їх в напрямі на північ.

У Львова: Стрільщина.

На Захід від Львова: Удачна розвідка під Городком. Коло Скваряви на північний захід від Хирова ми полонили одного старшину та 9 стрільців. В прочім без змін.

«НАЧАЛЬНЕ ДОВУДСТВО».

1. 3.

1. березня о годині пів до 5. попол. українці оголосили припинення дальшого завішення зброї. Від 2. березня від год год. до 5. попол. греба рахувати початок дальнішої боротьби...

2. 3.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Вчора ще перед оголошенням припинення завішення зброї український відділ зайняв Остобуж (9 клм. на Схід од Угнова).

Група ген. Розвадовського: Слаба діяльність артилерії й подекуди зустріч розвідчих патрулів.

На Північ від Львова: В районі біля Белза Поляки були заняли Прусинів, але їх відперто нашим проти-наступом.

Коло Львова: Наша тяжка артилерія обстрілювала головний двірець у Львові. *Около 6-ї години по полудни було чути сильні взриви, котрі продовжувались через пів години.* Крім того було видно велику луку в окрузі двірця.

Коло Хирова: Наша артилерія обстрілювала Хирів, де викликала папіку серед Поляків.

На прочих відтинках: Без змін.

6. 3.

Нинішній день перейшов взагалі спокійно.

На полудневий схід від Хирова наша стежа прогнала польську полевую сторожу.

Ворожа артилерія обстрілювала Ляшки Муровані і становища нашої армії в Сихові, але без успіху.

7. 3.

Раннім ранком повели Поляки сильний наступ зі сторони Волчух, Браткович, Городка, Черлян на наші становиська. Тільки на південь від Волчух удалося їм вдертися хвилево до наших позицій й осягнути Долиняни. Наш протинаступ з півночі і півдня зневолив ворога опустити Долиняни. Бій, в яким бере участь випробований полк У. С. С., палає даліше. Прочі заатаковані частини відперли легко, без помочі резерв, всі наступи ворога.

На півночі від Львова: Наші частини мимо непогоди, дощу та бурі осягнули горби Замарстинівської стрільниці.

В районі Рави Руської і Сокаля пішли наші відділи вперед.

На прочих відтинках фронту: перепалка стеж.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Дрібні сутички й поодинокі стріли гармат в околиці Белза.

Група ген. Розвадовского: Гармати противника обстрілювали залізничий двірець у Львові, Костерню, околиці Замку, Личаків, Хнопків, Мійську Пасіку. На інших відтинках тільки розвідча діяльність.

4. 3.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Ворожий броневий потяг обстрілював Белз.

Група ген. Розвадовского: Ворожі гармати продовжували обстрілювати наші позиції під Львовом: — Кривчиці, Скнилів, Персенківку і Кульпарків. Під вечір перенесли вони вогонь на центр міста. Передові стежі вели жваву розвідчу діяльність.

Деякі неприятельські патрулі підсунулись під Скнилів, Зимна Вода, Врочів, Бартатів до лінії наших позицій. Вони були обстріляні вогнем і відступили. Залізнична лінія поміж Городком Ягайлонським і Судовою Вишнею обстрілювана неприятельськими гарматами.

5. 3.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Наші гармати вцільними стрілами змусили мовчати неприятельські гармати, що обстрілювали Белз.

Група ген. Розвадовского: На фронті під Львовом оживлена діяльність гармат. Український панцерний потяг, що обстрілював Хнопків, змушений був одійти. Денде бійка розвідчих відділів. Ворожі гармати обстрілювали Городок Ягайлонський і переїзжаючі потяги. Поміж Кросценком і Устриками сильна акція ворожих розвідчих патрулів.

6. 3.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Розвідчі відділи взяли до неволі в Жузлі й Владиполі під Белзом 1. старшину й 17 козаків. На інших відтинках спокій.

Група ген. Розвадовского: Обстрілювання Львова триває далі. Кілька набобів упало на цитаделю і в центр міста. На передових стежах під Львовом тільки дрібні сутички.

Наступ на Трестінець відбито. Під Хировим діяльність гармат. Напад ворога на Старшаву й Терло з легкістю відбито.

7. 3.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: На Південь від Белаа сутички ворожих стеж. Група ген. Розвадовського: Під Львовом по обидвох боках оживлена діяльність гармат. Ворожа батарея скерувала вогонь спеціально на мозиці під Персенківкою, Стрийським парком і Кульпарковим. До бійки піхоти не дійшло. Акція, що мала на меті відрізати українців, які загрожували залізничній комунікації між Львовом і Перемишлем, розвивається помалу. Відділи полковника Бецкера зайняли село Бар і Вовчухи, відкидаючи ворога на південь. До того часу взято до неволі 140 полонених і здобуто 5 кулеметів.

8. 3.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Ситуація без зміни.

Група ген. Розвадовського: Ворожі гармати обстрілювали місто й позиції під Львовом. Слабші ворожі відділи, що силились підійти до наших позицій, були відбиті. Наші відділи, що оперують під Долинянами, наскочили на більші сили ворога. Бійка триває. Чишки, контр-атакою відібрано від українців. Ворожі гармати обстрілювали Якманець і залізничну дорогу між Медикою й Перекопаною. Сутички стеж біля Міхової Волі, Стебника й Соборова.

9. 3.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Наша розвідка вигнала українців з Остобужа й обсадила його.

Група ген. Розвадовського: Ворог силувався переломити наші лінії під Львовом і поміж Львовом та Городком Ягайлонським. Українські гармати протягом цілого дня, приготавлюючи дорогу піхоті, інтенсивно обстрілювали наші позиції. Ворожі відділи вдарили на Кривчиці, Мійські Пасіки, Френелівку, Черляни, Буркштайн, Вроців і Карачинів. В декотрих місцях втікла українська піхота вже під впливом нашої артилерії. В інших місцях дійшло до бійки зблизька. Завдяки енергійній обороні, ворог був скрізь відбитий. *В околиці Родатич, Судової Вишні і Мостиськ бійка йде далі. Наші війська змагаються з переважаючою силою ворога. Ворогові вдалося хвилино удержатись у Братковицях і перервати залізничну комунікацію.* Під Хировом розвідка діяльність.

10. 3.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Наші відділи перевели вдалих наступ на Угринів. Наш скомбінований відділ зайняв Камінку з Півдня, відкидаючи ворога на Захід і дійшов до Добросина, де в бійці взяв полоненого й вернув до Рави Руської.

Група ген. Розвадовського: Ворог, користаючись з того, що йому вдалося перервати залізничну комунікацію між Городком Ягайлонським і Судовою Вишнею, *поновив наступ з ціллю переломити наші позиції під Львовом. Особливо тяжкі бійки відбувались на Захід від Городка Ягайлонського й Черлян.* Вогонь артилерії хвилинами ставав урагановим. На позиціях і частково в наших окопах бійка була завзята. Ніде не далось одначе ворогові зламати нашої міцної піхоти. *Під Судовою Вишнею наші відділи відігнали багато разів українські атаки, що велись з енергією переважаючих сил.* Хирів і Посади Хировські обстрілювані українською артилерією.

11. 3.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: На цілім фронті жвава розвідка діяльність.

Група ген. Розвадовського: Під Львовом і Городком Ягайлонським ворог продовжував провадити рішучу концентраційну атаку, яку з великими стратами відбито. На правому березі Сяну й під Хировим дрібні сутички розвідчих відділів.

12. 3.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Наші війська розбили українців під Липником і Камінкою й обсадили цю місцевість.

Група ген. Розвадовського: В дальшому протязі під Львовом і Городком Ягайлонським *тягнеться тяжка бійка.* Усякі наступи ворога пішли на марно: невдалося йому переломити наших позицій. Відділи ген. Александровича вигнали більші укра-

їнські сили з Яхманич, Седлиська й Бикова та зайняли цю місцевість. У бійці визначився баталіон 10. полку піхоти під керівництвом капітана Стадніського. Хенч Мост обсажено нашими військами.

13. 3.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Українську атаку на Горі під Белзом відбито. Наші війська здобули Магерів і зміцнені українцями дороги. До неволі взято 17 полонених.

Група ген. Розвадовського: Українська артилерія обстрілювала львівську електровню, Персенківку, Скнилів і Скнилович. Ворожі патрулі, що підсовувались під наші окопи під Львовом, були вигнані. Неприятельська атака, попереджена сильним вогнем артилерії, на *Городок Ягайлонський і дубанівський фільварок заломилася*. Ворог заатакував Плішовиці (на півдні від Медики). Атаку відбито, беручи полонених і здобуваючи 1 кулемет. Судову Вишню зрідка обстрілювано українською гарматою.

14. 3.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Під Белзом жвава розвідча діяльність. Українці заатакували о 7. год. рано Магерів від Доброшина й Немирова. Атаку відбито. У нашій контр-атаці на Борки під Магеровим один з наших відділів завдав великої шкоди ворогові й здобув 2 кулемети.

Група ген. Розвадовського: Під Львовом вчорашній день пройшов загально спокійно. При відбиті атаки на дубанівський фільварок і Керницю війська наші здобули 4 кулемети й взяли кільканадцять полонених. Відділи полк. Бецкера зайняли по тяжкій бійці Бартятин, здобувши 2 кулемети й беручи кілька полонених. Відділи ротмістра Борковського витиснули українців й обсадили Черняву на північ від ст. Мостиська.

15. 3.

Галичина Східна: Група ген. Ромера: Українська артилерія обстрілювала Стак й Угнів. Під Белзом жвава розвідча діяльність.

Група ген. Розвадовського: Ворог обстрілював артилерією наші позиції на Схід і Південь від Львова, головний двірець і центр міста. Наша патруля вигнала українців і дійшла до Борек Домініканських. Ворожі патрулі, що підсовувались під Р. Руську й Карачинів, були розפורшені. Українську атаку на кульпарківський цвинтар відбито.

*

Беручи на увагу витворену ситуацію, Н. К. прийшла до висновку, що найбільше за три-чотири дні треба очікувати контр-удару противника з лінії Ярослав—Перемишль у бік Городка Ягайлонського. Тому всі дальші зусилля Команди звертаються на витворення доброго положення для майбутньої зустрічі. Н. К. обернула свою ударну групу обличчям на Захід, щоби в бійці з новими польськими скріпленнями, розмір яких було тяжко передбачити, підготувати нову комбінацію, що була намічена з двох угруповань: фронтового в районі Судова Вишня—Яворів й крилового в районі Судова Вишня—Самбір—Рудки. Ми не втралили надії одержати обіцяні поповнення.

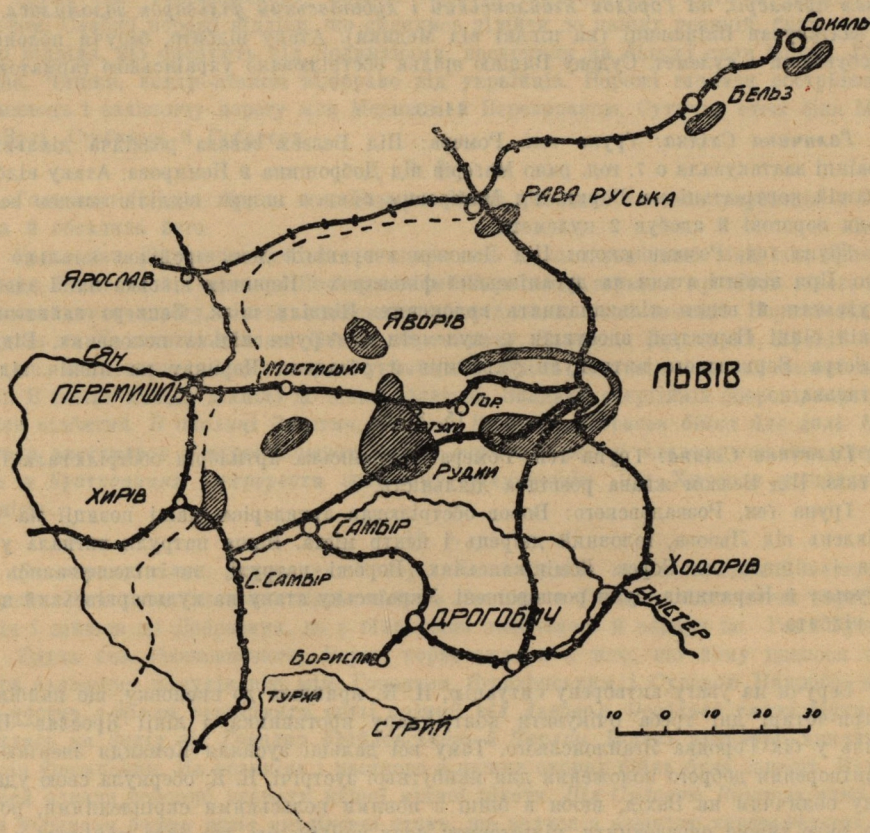
Силу спротиву Н. К. базувала на криловій групі, що моглаби бути підсилена перемишлянською групою на напрямку Хирів—Мостиська. Від фронтової групи очікувалося втримання її позицій. Навіть колиб у той час Городок був ще в руках поляків, всеж простір у 20 ккм. відокремлював наші позиції під Судовою Вишнею від ворожих відділів, що трималися в Городку Ягайлонському.

Загально ми намічали повторити, з певними відмінами, нашу операцію першої половини січня, коли то наші Бригади (Вольфа, Бізанца, Тінкля й Микитки) звели нанівець солідно розраховану акцію ген. Ромера. Тут, як й раніше, за криловим ударом мало бути рішаче слово. Ясно, що вся ця комбінація набулаб більшого значіння з моментом підсилення наших боввих частин свіжими поповненнями. Не треба забувати, що з малою перервою наші війська були вже в боях цілих три тижні.

13. коли наші війська знов роблять спробу опанувати Городок, починає помалу

усталоватися лінія фронту. З польського боку починають вступати у бій частини з чеського (16. з.) і познанського (18. з.) фронтів. З підходом цих сил, поляки знов відновили сполучення з Перемишлем. Однак вони все ще були не в силі розгорнути свого успіху. На фронті витворилася рівновага, яка була тоді для нас корисною не тільки під оглядом оперативним, але й дипломатичним. І дійсно, 22. березня держави Антанти роблять свою другу інтервенцію.

Вражіння комісії Антанти щодо боевої міці обох сторін, як це ми бачили вище, не були на користь поляків. Для комісії було ясно, що, без дипломатичного (замірнення на інших фронтах) і матеріальної допомоги полякам, боротьба перейде у довготривалу й жорстоку війну.

Комунікат, який видано з цього приводу спільно Начальною Командою й Державним Військовим Секретаріатом, дає вистарчаючий матеріал для історії другої інтервенції Антанти.

Комунікат.

«ДО ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ!

До Начальної Команди Галицької Армії і Ради Державних Секретарів прийшли сьогодні дві телеграми, які отсим подаємо Вам до відома:

УПБ. Станиславів, 22 марта.

Урядово звідомляють: Американський посол в Берні передав сьогодні нашому державному секретареві Панейкови, який відїжджає нині з Льозанни до Парижа отсю урядову ногу американської мирової делегації, датовану 17. марта і адресовану до Державного Секретаря Панейка: «Президент Віль-

зон одержав Вашу телеграму з 13. марта, в якій говориться про відносини між Україною та Польщею і про місію ген. Вертельмі. Президент хоче, щоби ви були певні, що він вповні здає собі справу про положення й через те сейчас буде вислана на місце окрема місія коаліцій, щоби перевести дохідження про цілу ту справу. *Президент є певний того, що в ожиданню приїзду сеї місії і в загальнім інтересі — Україна сейчас задержить мілітарну акцію. Президент сподіється, що Україна матиме довіря до доброї волі коаліційних правительств — привести до едволяючої угоди між Польщею й Україною та через справедливу розвязку усунути конфлікти поміж обома народами.*

УІБ. Станиславів, 22 марта.

Урядово звідомлюють: До Головнокомандуючого Галицької Армії генерала Павленка звернулася найвища Рада мирової конференції з депешою, підписаною Вільзоном, Льюїд Джорджем, Клемансом та Орляндю, в якій передана просьба здержати сейчас ворожі кроки перед містом і в околиці Львова. Така просьба вислана рівночасно до ген. Розвадовского, команданта Львова. В часі тревання завішення оружжя війська обох сторін остануть на своїх позиціях. Комунікація залізницею між Львовом а Перемишлем лишається свобідною в міру конечної потреби для щоденного заосмотрення міста Львова. Найвища рада додає, що вона готова вислухати предложень що до матеріяльних і територіяльних претенсій обох сторін і посередничати в Парижі між делегаціями українською й польською, або також через посередництво відповідно кваліфікованої репрезентації, до котрої вибору обі сторони рішаються — а то в цілі переміни завішення оружжя на перемиря. Вислухання українських і польських репрезентантів що до їх суперечних претенсій є отже зависиме від формального услівя сейчасового заперестання ворожих кроків.

На основі тих телеграм рішилася Начальна Команда Галицької Армії в порозумінню з Радою Державних Секретарів приступити до часового завішення оружжя після лінії, яку визначають наші нинішні закови. Комунікація між Львовом а Перемишлем лишається виключно тільки до дозову конечних для Львова харчів.

Славне Козацтво!

Це вже не услівя останніх переговорів, на які відповіла Начальна Команда Галицької Армії виповідженням перемиря і успішним бомбардованням Львова!

Граничною лінією лишається лінія нашого фронту, яку Ти Українська Оружна Сило держала власними — геройськими грудьми!

Антанта просить підписами президентів: Вільзона (Америка), Льюїд Джоржа (Англія), Клеманса (Франція), Орлянда (Італія), щоб ми рівночасно з поляками здержали воєнні операції і торжественно прирікає вислання нової місії та безсторонне розслідження українсько-польської справи й просить о прислання української делегації до Парижа, яка малаби вести переговори з поляками, щоби закінчити кроваву війну межі обома народами.

Таку саму депешу, про завішення оружжя прислала Антанта до команданта польського війська генерала Розвадовского.

Славне Козацтво!

→Твоїм геройським пожертвованням добуло Ти признання Антантою Української Народньої Республіки.

Від сьогодні можуть заступники Української Народньої Республіки говорити як рівні з заступниками польської держави. ←

Це Ваша праця і Ваша вірність Україні!

Але справа ще не скінчена!

Україна жадає ще на дальше Вашої праці, а Рада Державних Секретарів разом з Начальною Командою, оперті на Ваші свідомі і карні ряди, сповнять з вірою в будучність Української Народньої Республіки всю працю і боротьбу всі перепони, які стануть по дорозі скріплення і могутости нашої молоді держави.

Начальна Команда Галицької Армії і Рада Державних Секретарів, признаючи зміну поведення Антанти до Української Народньої Республіки — готова заключити тимчасове завішення оружжя, але взиває Вас, Славне Козацтво, пильнувати фронту, з таким самим пожертвуванням і карністю, як до сьогодні і наказує рівночасно: Як довго справи дальше не розвинуться, здержатися від всяких зносин з ворогом, на якого мусимо й на дальше мати чуйне ухо і все готові батареї і скоростріли на захід і схід!!!

Постій, 22. марта 1919.

За Начальну Команду Галицької Армії: Омелянович-Павленко, генерал-хорунжий, в. р., Курманович Віктор, полковник, шеф штабу, в. р. За Державний Секретаріат Військових Справ: Петро Бубеда, отаман, в. р.

Властиво кажучи, 22. березня кінчається друга фаза нашої боротьби, бо в гру дійшла дипломатія Антанти.

Хоч інтервенцією Антанти (20. 2.) наш оперативний плян демасковано, всеж на 9. 3. наша ударна група здобулася на дуже важливий тактичний успіх. Цей успіх коштував подвійних, коли не більших, зусиль. Під моральним оглядом, висліди інтервенції були негативні, особливо в запіллі де утворилася сприятлива ситуація для другої інтервенції.

Командування ударної групи мало 9. 3. добру тактичну ситацію, але не зважалося на використання своїх досягнень, щоби тим самим збільшити вагу операції. Н. К. намагалася в дальших боях виправити помилку, але без наслідків. «Боеву пружність» нашої ударної групи, зогляду на слабкість наших фронтових засобів, сполучення, ми могли підтримати тільки своєчасним скріпленням груп засобами запілля. Одначе це не сталося...

РОЗДІЛ IV.

Умотивовання чинів Начальної Команди. — Наслідки втручання Антанти в українсько-польську війну. — Остання фаза боротьби.

Загальні тези.

Якими саме міркуваннями керувався я, обстоюючи ту чи іншу позицію в оперативних справах? Перед тим, заки яка-небудь оперативна ситуація поступала до мене, її досконало досліджували всі наші штабові працівники, а головню вона проходила крізь призму досвіду начальника штабу. У дрібниці я не втручався і ніяких розходжень з нашими оперативними силами у мене не було. Цю систему координованої праці, зрештою пізніше ствердив один з наших штабовців (Льонер).

Військова психіка така: соромно скривдити справу недбайливістю та нездоровим себелюбством; уступити поле сильнішому, більше щасливому щодо дипломатичної ситуації, чи більше здібному, — це не сором. Інакше на командні місця виходилиб самі авантюристи. Є два типи діячів: один, досягнувши якоїсь позиції, намагається за всяку ціну втримати її за собою, без огляду на користь загальної справи; другий, — завжди готовий уступити своє місце здібнішому та більше відповідному. Я відношу себе до другої категорії, і тому моє уступлення було завжди у розпорядженні політичних чинників. Кожний раз, коли тільки я одержував якусь пропозицію, я відповідав: «Подивіться навколо, може знайдеться хто здібніший за мене». Підчас моєї минулої діяльності я кілька разів приходив і відходив. Я робив це з легким серцем, розуміючи, що люде, які беруть на себе політичну відповідальність, мусять мати волю в підборі співробітників.

Як воякові-практикові, мені добре відомо, що там, де праця, там і помилки, там і «брудне білля», там, як кажуть німці, «Glück» і «Unglück». Тому я не бажаю, аби деякі факти, що їх я наводжу, загал розумів, як бажання скинути частину відповідальности на інших. Не треба ніколи забувати, що як у фронтівій, так і на інших ділянках боротьби, у нас все починалося імпровацією, і щойно згодом наступало переміщення відповідно до наших здібностей, засобів й організаційних сил.

Десять років відокремлює нас від подій. У цьому відемна й додатня сторінка. Відемна тому, що дозволяє кожному — і не покликаному — бавитися «фактами», — часто такими, які в тодішніх обставинах не мали ніякого значіння. Додатна у тому, що подробиці вже не заслонюють головних моментів, які з бігом часу стали на першій місці.

Десять років проминуло. Час вистарчаючий, щоби свої почування дати під перегляд холодного розуму. Час рівнож залишити на боці байку, мовляв «мужва була героїчна», «старшинство не дописувало», а вже «цілковито завів провід». Слід памятати слідує:

1. *Обставини* в такому ділі, як війна, змінюючись неначе «морська хвиля», є часто рішаючими.

2. *Успіх*, якого бажають обидві сторони, є вислідом не лише відповідного оперативного розрахунку Команди, але залежить і від чинності самих військ.

3. *Тактична ініціатива* є обов'язковим чинником; вона може відкрити нові вигляди для стратегії.

4. Легко судити про події «post factum». Справа виглядає інакше, коли доводиться робити висновки на основі *лише вловимих признак*, як це є нормальним для військового діла.

*

Умотивовання оперативних чинів.

Ціла наша військова акція, при тогочасних бових ресурсах, мала за мету змусити Польщу до більшої зговірливості перед тогочасним міжнародним судом, «Найвищою Радою», та до визнання нею домагань українців на західні землі. Отже: руйнація військової сили Польщі доступними нам засобами, при обов'язковій політичній (дипломатичній) ізоляції Польщі, була шляхом до мети. Однак це питання вирішувалося ріжно. Одні бачили поліпшення нашого стратегічного положення в наступі й захопленні Львова (полк. Легар, Головна Команда Армії У. Н. Р.). Другі радили перенести вузол боротьби під самий Перемишль, — розуміється, вони не узглядували при цьому ні наших сполучних засобів, ні обставини, що найбільша маса ворожих військ була зосереджена в районі Городок—Любін—Львів.

У повній свідомості відповідальності за вирішення цього основного питання, Начальна Команда поставила його задалегіть на нараду, у якій взяли участь наші політичні, оперативні та організаційні сили. Ми мали велику приємність почути одобрення наших основних замірів.

Вернемо тепер до положення 15. лютого. Наш оперативний проєкт брав на увагу, що обложений Львів міг ще триматися місяць. Отже тому ми намічали скріплення фронту свіжими доповненнями в кількості десяти тисяч. Ходило про це, щоби відділи на цьому напрямку були здібні до використання тактичних здобутків, на які вони спромоглися, та були здібні до опору новим ворожим відділам, звідкіляб вони не появилися.

Беручи на увагу положення 9. березня, Н. К. рішила в бік Львова лишити «заслону», а ударну групу повернути на захід у бік Судової Вишні, щоби цим витворити добре вихідне положення для майбутньої «rencontre».

Пошкодження на залізничній лінії Судова Вишня—Городок було настільки значне, що як чуємо від польських авторів, цілих два тижні не було нормального руху. Всі автомобілі Польщі мусіли бути зігнані, щоби обслуговувати доставку.

Щодо загальних вислідів наших зусиль на ділянці Городок—Львів, то про це пише І. Сопотніці (стр. 117) слідуюче: «Війська польські, оточені на ділянці Львів—Городок Ягайлонський—Любін Вел., стратили цілковито волю ділання. Брак довозу військового матеріалу та поживи ставив залогу й мешканців Львова, з дня на день, у щораз тяжче положення, яке створювало дійсно грізну небезпеку виголодження та страти столиці з усіма наслідками її: політичними, оперативними й моральними». Отже бачимо, що як не сильний був ворог (відділи ген. Зелінського та Ромера), всеж Н. К. мала підстави в бік Львова лишити тільки «заслону», а свою *увагу звернути на бові події, які мали незабаром розгорнутися у районі Мостиська—Судова Вишня—Яворіс—Рудки*.

Нема сумніву, що в подібних обставинах, Н. К. мала підстави очікувати кращих вислідів від чинів нашої ударної групи. І Городок і Судова Вишня мусіли перейти в наші руки. Саме з цих причин і звільнено полк. Косака.

Зогляду на те, що Н. К. все не тратила надії на одержання скріпленя із запілля, вона, як ми бачимо зі звітів, зробила спробу направити ситуацію (поновні наступи С. Вишня—Мостиська—Городок), але не здобувши на кращі досягнення, 14. березня вона задовольняється здобутими вислідами і для майбутньої зустрічі гуртує свої сили в два угруповання: фронтове, що сідляє залізничий шлях на схід від Судової Вишні та далі на північ в районі Яворова, і крилове, на напрямку Самбір—Судова

Вишня—Самбір—Мостиська. Із звітів видно, що осередок подій перейшов у район від Городка Ягайлонського аж до Мостиск, щоби витворити вихідну ситуацію для майбутнього «*enpointe*» зі свіжими скріпленнями польських військ. Залізнична лінія Стрий—Рудки—Комарно мала тут відігравати свою немаловажну роль.

Ми вважали себе, завдяки зазначеному вище розташуванню сил, у впливовім стані на бої, що мали знов розпочатися на напрямкові Львів—Бібрка та Львів—Судова Вишня. Чи мало місце побоювання активізму ворога, що був нами бльокований? — Безумовно. У тодішніх обставинах військові частини дуже швидко відроджували свою здібність до активізму.

Добре собі пригадую, що у звязку зі змінами в Команді 3. Корпусу, начальник штабу був у мене з докладом і ми уважно перестудіювали нашу оперативну ситуацію. На нашу думку доля «*enpointe*» залежала від зручності вживання військ і від того, на які нові сили спроможеться «Довудство».

Опоненти доводять, що неврахованням Судової Вишні в наше ґрупування ми дали полякам (ген. Івашкевичеві) можливість зібрати коло неї сильну ударну ґрупу. Маємо право запитати: як це могло бути, коли наше крилове угруповання тяжіло над ділянкою лінії Мостиська—Судова Вишня? Зрештою спроба здобуття Суд. Вишні, що мала місце між 9. і 13., доказує, що Нач. Команда розуміла значіння її захоплення. Певно, що послідувачі доклади й описи подій дадуть нам відповідь, чи мало тут місце незручне вживання військ, чи наші війська, не одержавши скріплення, не могли вже виявляти тої пружности, яку вони стільки разів перед тим виявили. На мою думку, мало місце скорше друге, ніж перше, бо все має свою межу. Противник уводить добрий, цілком свіжий десятитисячний (ген. Александров: 4 бат., одна батер. й ескадр. кінноти; ген. Конаржевські: 5 бат. й 3 бат.) корпус під командою ген. пор. Івашкевича проти наших, вже досить потомлених трьохтижневими боями, військ. Дані, які досі оголошено, доводять, що кількісно ми не були слабші.

В оповіданнях різних авторів про ці бої кидаються в очі суперечности між закидом, що ми даремно витрачували енергію наших військ у боях з поляками, які були зґруповані в районі Городок—Лібень—Львів (це були солідні ґрупи 15—20 тисяч людей), і твердженнями, що війська польські в цім районі «затрапили цілковито свободу ділання», що негативно відбилося на акції ген. Івашкевича.

Саме з наведених міркувань ми *тепер* поставимо питання: чи мала Начальна Команда рацію, коли поставила на державній нараді домагання зміцнення своїх боєвих засобів на десять тисяч? А друге: чи невиконання цього й, з другого боку, підхід свіжих сил противника, не були саме причиною, що трохтижнева боротьба, зрештою, лишилась нерозрішеною?

*

На хвилю відійдемо від наших оперативних справ, щоби показати, що діялося на нашім другім фронті боротьби, який у той час набирав особливої ваги (може й першорядної, коли ходить про його дипломатичне значіння). Крім того перебіг подій на цьому фронті відбивався на настроях у нашому запллі. Це важливо тому, що третій напрямок, який обслуговував видобування запасів для продовження кампанії, завдавав як Державному Секретаріатові, так і Начальній Команді найбільше турбот.

Хоч як не пристрасним було відношення до нашого діла комісії ген. Бертельмі, всеж Державний Секретаріат робив ще одну спробу порозумітися з Антантою. Це вже був більше заклик до гуманности найвищого у той час трибуналу, що в основу своїх рішень офіційно поклав чотирнадцять пунктів Вільсона. Збірник нот, який лишила нам по собі наша репрезентація у Парижі (інж. Сидоренко та др. Панейко), дає нам багатий матеріал, що висвітлює тодішні дипломатичні способи поступовання.

Література пізніших часів починає також проломлювати мур, який повоенна дипломатія збудувала навколо переможених. Усе частіше на широкий світ виходять справи наших домагань. Коли читач розгорне цю літературу, то буде незмірно здивований, як один і тойже факт одержує в Парижі зовсім різне трактування. На-

приклад: одним з великих гріхів, який нам стало приписувано, було це, що ми мали в складі армії штабовців-німців. Щож до участі в Бересті України, то це був смертельний гріх. Надиво, зовсім не порушувалося тих справ, у які заангажовалася польська дипломатія. Проф. Мартель (француз) у своїй праці «Польща й ми» систематично, з повними руками перевірених документів, доводить, яку кривду зробила Франція нашому молодому починові, захопившись своїми симпатіями до визвольної боротьби поляків.

Н. К. приєдналася до рішення Державного Секретаріату, бо знала добре, які натиски робилися тоді, щоби вага боротьби була перенесена на інший напрямок. У той час поставлено Державному Секретаріатові такі домагання, виконання яких наближало нас до передчасного розвалу нашого діла. З другого боку, у часовім успіху (друга облога Львова; до відділів ген. Ромера, ген. Розвадовського, ген. Зелінського, ще приєдналися відділи ген. Александра й Конаржевського) польська дипломатія бачить підмогу для своїх кроків перед Найвищою Радою у Парижі.

*

Начальна Команда, заангажовуючись у можливу операцію, зважила всі «за» й «проти». Зогляду на революційні умови, вона надала військовій нараді характер *державної* (присутність політичних й організаційних чинників), бо ми, нехай буде це нам дозволено тут сказати, не були тільки техніки, але й патріоти. У міру сил зважено, розраховано й поставлено певні домагання, яких — на жаль — не виконано.

Чому військові техніки противної сторони знаходять, що після 9. березня Н. К. мала перенести свої групування ще далі на Захід? — На мою думку причина лежить у переоцінці наших боєвих ресурсів, й повного незнання наших сполучених засобів (фронтових). Це одне, а друге в тактичних методах (усі бої на певних напрямках ми розв'язували криловими ударами, бо це більш відповідало нашій ситуації).

Проте «Довудство» не поспішало з тих чи інших причин (просто не вірило в успіх) розвивати своєї акції, а робило заходи до найскоршої надсилки армії ген. Галера.

На фронті усталюється певна рівновага, бо кожна сторона зрозуміла, що майбутність буде залежати від того, як буде реагувати Франція (це була сфера її впливів). Нова політична ситуація мусілаби викликати перегрупування сил також у нашому запллі, а це не могло не відбитися на наших засобах боротьби. — Усе це, зрештою, викликалоб і зовсім відмінне поступовання у наших оперативних комбінаціях.

*

Ми рахувалися з двома можливостями. Перша приходила на увагу тоді, колиби польській дипломатії не пощастило підняти проти нас Антанту й ми моглиб урухомити наше заплілля та ще довший час наносити шкоду ворогові. Друга — це нова фаза боротьби цілком відмінними засобами.

➤Довго чекати не прийшлося. Дипломатичний туман швидко розвіявся. Антанта була проти нас...

Беручи на увагу моральне пригнічення, що повстало зогляду на вороже відношення до нас держав Антанти, як також і те, що Велика Україна вже була напередодні звинення фронту, Начальна Команда прийшла до переконання, що розміри нашої майбутньої війни настільки не відповідатимуть нашим силам, що ми не зможемо зберегти й національну територію й армію. Думка Н. К. зводилася до необхідності збереження армії коштом території. Про це надіслано за моїм і полк. Курмановича підписами доклад Державному Секретаріатові. Рівночасно з тим ми просили призначити іншу Команду, наколиб Д. С. мав якийсь свій план. <<

З нашою думкою погодилися. Ми одержали приблизно таку телеграму: «Д. С. поділяє думку Н. К., вповні здає собі справу з ваги ситуації та просить Н. К. залишатися на місцях у дотеперішнім складі й разом з ним виповняти свій довг перед батьківщиною... У повній свідомості майбутніх труднощів я й начальник штабу прийняли це рішення до відома.

Підстав до занепокоєння було досить. Погляди розбилися. Одні стояли за виконання волі Антанти й підпорядкування їй. Другі твердили, що необхідно — з тактичних міркувань — зв'язати наше національне діло з політикою Леніна... По фабриках і казарнях розпочалися дискусії... З дня на день положення все більше ускладнялося. Місцями утворювалися внутрішні фронти... Наше запілля все більше розхитувалося морально й фізично. До тогож 20.000 вояків післано на підмогу Великій Україні.

*

З перегляду документів, що їх видала українська місія у Парижі, можна виробити собі повний образ тодішнього дипломатичного положення. Нас систематично спонукувано до лагідного поступовання супроти поляків. Нам роблено ріжні обіцянки, а поза нашими плечима видавано мандати Колчакові та відправлювано війська Галера «на большевицький фронт»...

Після остаточного налагодження польсько-німецьких і польсько-чеських взаємовідносин, ворог так далеко посунувся на Схід на Волині, Поліссі й Білорусі, що для нашого фронту витворилося дуже несприятливе положення. Від пруського кордону лінія фронту йшла на Південь на Білосток—Седлець, а відтам на Володимир Волинський—Луцьк та, поминаючи цей останній, вертала на Захід уздовж кордону Галичини. Таким чином — зогляду на слабу відпорність большевицьких відділів армії Директорії на ковельським та луцьким напрямках — ворог мав на нашій Півночі просторий пляцдарм, що сам собою надавався для операцій більшої військової групи проти правого крила У. Г. А.

Разом з цим повстали також зміни в керуванні ворожими силами. У другій половині березня ген. Івашкевич перейшов з ділянки «Литва—Білорусь» на галицький фронт, як командант фронту. Це, здається, вже четвертий по черзі генерал, що, перебравши командування, вважав за потрібне сповістити мене про своє призначення радіо-депешою. Зміст і тон його повідомлення мало відрізнявся від пропозиції Антанти: припинити військові операції для полагодження всіх спірних питань мирним шляхом, при посередництві держав Антанти...

Міжтим час ішов. До завішення зброї не прийшло. Що правда, ворог виказував слабу діяльність на фронті. Проте тяжкий стан наших сил все зростав із весняними дощами й повіню. За браку необхідних матеріяльних і медичних засобів сильно поширювалася пошесть тифу. Шпитали в Самборі, Стрию та інших містах були переповнені.

*

Плян Начальної Команди. — Остання фаза боротьби.

Ми запропонували Державному Секретаріатові такий плян: У. Г. А. переходить до активної оборони; у випадку браку сил для «двобою на місці», армія почне відступ, при чому дільниця верхнього Дністра (аж до Заліщик) мала бути останньою лінією оборони; наколиб прийшлося залишити також і цю лінію, передбачали ми партизанську війну в узгіррях Підкарпаття.

Подаючи цей плян, ми просили Д. С. вжити всіх заходів до найшвидшого полагодження усіх політичних питань в Румунію й Чехо-Словаччиною. Разом з цим Н. К. звернула увагу політичної влади на велике значіння для успіху боротьби правильного функціонування запілля та на потребу видобуття нових засобів, брак яких давав себе відчувати на кожному кроці.

Цілком зрозуміло, що наша армія, хоч і зробила великий організаційний поступ від початку кампанії, всеж — як твір революційної доби — вимагала ще значного вишколу. Вище вже була мова про заходи Н. К. у тому напрямі. Ми хотіли злити запілля з фронтом в один мілітарний апарат, щоби цим піднести відпорність фронтових частин. На жаль, це було переведено лише з формального боку... Пізніше Н. К. встановила, що залоги в нашій запіллі були переповненні придатним до бою людським матеріялом (нараховувалося коло 50.000!).

Під оглядом тактичним наші частини були слабшими в обороні, ніж у наступі. Особливо це виказалось у боях 16. березня в околицях С. Вишні. До того ще долучалась немаловажлива обставина, а саме брак безсторонності в інформаціях. Образ наших знищень у районі Мостиська—Городок зовсім не покривався з тим, який собі виробила Н. К. на підставі відомостей від частин. Також не завжди докладно виконувалося назначене розміщення частин. Помічалось певне легковаження місцевості, як чинника у боввих змаганнях, і занедбання окопного діла в переходові моменти.

Війська ніколи не вибачають наочної помилки, — особливо коли вона коштує багатов крові. Наказ полк. Косака про припинення наступу саме перед С. Вишнею викликав велике невдоволення. Н. К. зареагувала на це усуненням його й признанням генерала російського генштабу Гембачева.

Немов промінням сонця у хмарну погоду були відвідини нашого фронту американським генералом, прізвища якого вже не можу пригадати. Оскільки не помиляюсь, він користувався особистим довір'ям Вільсона. Цей останній дотримав свою обіцянку, але його вмішання зустрілося з сильним спротивом у самій Найвищій Раді. Аби хоч трохи посунути справу вперед, він доручив одному зі своїх прибічних генералів зібрати потрібні матеріали.

У визначений час я зустрів генерала на старо-самбірськiм двірці. Високий, поважний, з сивою головою, — він робив вражіння старого випробованого воєнки. На двірці ми обмінялися лише кількома словами. Він не відмовився поїхати в місто для ширших розмов.

Неприємна пригода зіпсувала нам усім настрої. Саме тоді виявилась наша технічна вбогість. Хоч штаб й хотів показати чужинцям все з найкращого боку, даючи в наше розпорядження два авта, з цього вийшов лише конфуз.

Американський генерал сів із своїм ад'ютантом у перше авто, а я з ген. Кравсом й ад'ютантом у друге... Авта почали шипіти, торохтіти, шофери щось крутили, але рушити ніяк не вдавалось. Колиж перше авто проїхало нарешті кілька кроків, то зненацька пасажери почали з нього вилізати... Над автом знявся клуб диму й полум'я... Штаб і сам не дуже довіряв «техніці», бо про запас тримав підводи, якими ми й доїхали до місця признання.

Підчас наради генерал говорив мало, але з увагою. Він намагався дати нам надію на можливість компромісу, що більш-менш задовольнявби нас. Він цікавився умовами нашої боротьби, а підчас обіду підняв тост за те, щоби наші змагання не пішли намарно й щоби героїчна боротьба нації привела до доброго кінця.

Я сердечно дякував йому та просив передати наші добрі побажання «Президентові Великої Держави» й висловив надію, що приїзд спричиниться до поліпшення нашого положення на міжнароднім полі.

*

За цей період я кілька разів їздив на фронт, а після того — повний свіжих вражіннь — поїхав до Станиславова й Стрия. У Станиславові був я на засіданні Національної Ради. Президент Петрушевич хотів звернути увагу послів на мою присутність і відвідав мене в моїй льожі.

Тодіж відбулося надзвичайне засідання Державного Секретаріату. На засіданні крім мене був полк. Курманович, майор Бубела й полк. Ціріц. Я не захоував перед присутніми правдивого стану річей, бо я хотів мати конкретну відповідь щодо засобів боротьби в далеко більш ускладнених умовах. Мало чим порадували нас Бубела й Ціріц. Все проєктоване було паліативом. Була мова, наприклад, уживати старі набої (виробництво майстерень могло дійти лише до кілька десятків тисяч денно). Не відважувалися брати з села коней для важкої артилерії й кінноти, бо надходили полеві роботи. Черевики обіцяно з Великої України. Гроші теж...*)

*) Як я довідався пізнійше від одного із учасників наради саме тоді була вирішена необхідність змін в Н. К. й то з мотивів психологічних по ріжному розумінню в методах дальнійшої боротьби.

Взагалі було дуже невесело. Проте не доводилось відмовляти доброї волі державному Секретарятові, бож йому треба було поборювати труднощі як у себе, так і в політичній проводі за Збручем. До того ще поширювалися чутки про захитання уряду. У господарську діяльність адміністративних чинників вкрався дух скрайньої неощадности «діячів» та «отаманів» без війська, що заповнили всю східну половину Галича*).

Наслухавшись і приглянувшись до всього, я поїхав до Стрия, де мав оглянути установи заплілля 3. Корпусу. Ніде правди діти, полк. Косак був добрим господарем. Він багато дечим мігби поділитися з іншими Корпусами. Добрий стан приплілля 3. Корпусу відповідав замірам Н. К. — міцно триматися на лівім крилі.

Навідався я також і до старшинської «столової». Все виглядало цілком пристійно, але надто... людно. Я звернув увагу кого слід на велику кількість старшин. Це не було ні для кого таємницею: саме перед тим командант бронепотягу, що довго чекав на старшинські поповнення із Стрия, з'явився до тоїж «столової» із «стійковим», вибрав собі потрібну кількість старшин і... відіхав. Я й полк. Курманович просто не знали, як бути з таким «переможцем». У військовім ділі бувають моменти, коли, з одного боку, доводиться карати, а, з другого, — дякувати, скажім, за «дезертирство» із запасу в бовву частину. Приблизно таке було й в данім випадку.

Ще з військової школи за мирного часу памятав я про необхідність підчас перегляду частин звертати увагу не тільки на «паради», але також на кухні, виходки (санітарія), шпиталі й арешти. Я дотримувався цього також і в Стрию.

Санітарна частина мене задовольнила. Навіть у тифознім відділі, де перед моїми очима перейшло кілька сот тяжко, а то й безнадійно, хорих, усе було гаразд. Я вважав своїм обовязком поглянути також на тяжко ранених. Хоч — здавалосьби — мої нерви й повинні бути призвичаєні до мук і страждань, всеж образ був потрясаючий... Хотілося чимсь нагородити за страту здоровля, руки, ноги... На превеликий жаль, революція поповнила непростимий гріх. Ми не спромоглися ні на відзнаку, ні на орден, що злучивби навколо себе еліту нації... «Дякую» не вистарчало, давати гроші соромно... Розпитував, хто чого потребує, й обіцяв надіслати. Стискав руки тим, хто ще вірив у свої сили... Мимоволі звернув на себе увагу молодий стрілець, якому недавно віднято ногу. Лікар казав, що він потребує шампанського. Я приобіцяв: не міг знайти більше слів потіхи... Напів притомний, намагаючись заховати від присутніх мій стан, я спішно вийшов із шпиталю... Такі відвідини є найтяжчим обовязком військового команданта. Вони підривають нерви й захитують витривалість у боротьбі...

Моє перебування в Стрию закінчилося побаченням з послами. Я казав запросити до залогового «касіна» членів Національної Ради від Стрийщини, Самбірщини, Калущини та ін. Між ними було чимало видатних мужів, що користувалися великою пошаною серед населення. Я стало пригадую собі високого поважного о. Нижанківського, що став жертвою польського шовінізму.

На моє здивовання посли, що — як я це думав — малиби бути цілком у курсі військових подій, були дуже слабо поінформовані про положення. З усіх боків посипалися запити. Врешті я почув такий вислів: «Як жаль, що Ваші інформації приходять так пізно»...

*

Тяжкі дні У. Г. А.

Армія — це живий організм, що — як й одиниця — радіє, страждає, захоплюється добрим перебігом подій та огортається сумом, коли нищаться її здобутки. Так було й у нас. Відношення Антанти до нашої справи гірко вразило цілу У. Г. А. Сві-

*) Між іншим тоді перебував у Станиславові ген. Греків. Я довідався про це від свого адютанта й рішив з ним побачитися особисто. Підчас розмови в його помешканні я запропонував йому взяти участь в армії — в якій він тільки хоче ролі, крім, зрозуміло, моєї посади, бо це лежало не в моїй владі. Ген. Греків ухилився від відповіді. На прощання я ще раз дав йому зрозуміти, що радо бачивби його в армії. О.-П.

дома могутности держав-переможців, наша армія болюче переживала дипломатичний неуспіх. Політиканство в запіллі, брак матеріяльних засобів і звужування бльокади робило процес видужання неймовірно повільним. Ворог, дякуючи своїй ірриденті, знав про це все й, використовуючи свою перемогу в Парижі, навмисне відсунув перехід до рішучих чинів. Він готував нам комбінований психологічно-військовий удар.

Начальна Команда одвертими очима дивилася на все це. Вона розпочала боротьбу з розкладовими елементами, що заражували армію. Фронтіві команданти вважали свої засоби невистарчаючими. З цього приводу відбулася низка засідань. Рішено поруч з карними мірами усунути всі моральні й матеріяльні браки. Пресовій агенції поставлено завдання знайти ту рівновагу, без якої не можна було звязати запілля з фронтом. В. Пачовський мав рацію, коли підносив у «Стрільці» мою малу компетентність у пресових справах. Алеж вказівки для нашої преси я виробляв у повнім порозумінні з начальником штабу, який був чоловіком, що визнавався у моральних якостях галицького стрільця.

До всіх злиднів прилучився ще й брак грошевої готівки. Я мало що не був змушений видати наказ про армійські бони, які вже властиво були надруковані.

У передбаченні можливих босвих подій Н. К. намітила райони Стрийщини й Станиславщини, як головні матеріяльні бази (останню також як збройну базу). Сотні вагонів бараболі, зерна й ін. скеровувалися з осередку й правого крила до визначених баз. Усі заходи зводилися до того, щоби принаймні зцементувати те, що малося. Рівночасно рішено також дати босвим частинам необхідний відпочинок. Для цього уряджено в припіллях Бригад пункти часового спочинку з лазнями, церквами, розвагами та ін.

Одначе всі наші зусилля йшли намарно. Від дезертирства й хороб армія все меншала. На засіданні окремої комісії я не відмовлявся від заведення найвищої кари в більше широкіх розмірах, але вважав таку кару надто жорстокою й запропонував старий «козацький звичай». Мені на це не дали остаточної відповіді й тим благословили розвинення гангренозних міязнів. Пізніше життя взяло гору: місцеві команданти, не питаючись наказів, карали винних «по козацькому». Н. К. робила вигляд, немов вона про це нічого не знала.

Закономірність, що панувала в галицькім старшинськім корпусі, і почуття відповідальности за присуд зробили з наших полевих судів апарат, який не відповідав вимогам часу. Скидати все на «ситуацію» не є гідним активного старшини. Коли обставини не сприяють, то мусимо їх витворювати.

Взагалі ті часи були для мене особисто найтяжчими. Теж саме можу сказати за начальника штабу й всіх військових чинників на фронті та в запіллі. Дивитися, як армія, що так довго трималася, все більше й більше підупадала, — було нелегко. Проте ми боролися з цим лихом, бо відчували за собою всіх свідомих українців. Всеж під ударами з трох напрямків ми падали. Коли нема змоги врятувати все, тоді прагнуть заховати принаймні частину, яка може бути підставою нового піднесення, — нового розгорнення сил для рішаючого удару...

Військова нарада в Рівному.

Міжтим і по другім боці Збруча військова криза все зростала.

Ставка Головного Отамана в Рівнім скликала нараду вищих командантів. Це була перша подібна нарада. На ній зроблено спробу більш реально підійти до життя, — спробу бодай називати всі річі їх іменами.

Рівне було вщерть переповнене потягами Ставки, Директорії, міністерств, постачання і ріжних штабів. «Залізнодорожна стратегія» дійшла до найвищого розквіту. «Маневруючи» поміж потягами, я врешті знайшов вагон, де — згідно з оповісткою — мала відбуватися нарада під головуванням б. п. Петлюри.

Зібраних можна булоб поділити на дві категорії: військових-фахівців і воєків-політиків. До перших слід віднести ген. Агапієва, ген. Юнакова, полковника Мельника, а до других — ген. Осецького та отамана Оскілка.

Головний Отаман, маючи коло себе військового міністра — лікаря — здається, самого невдалого з усіх міністрів, яких тільки бачила Україна за всі часи визвольної боротьби, — відкрив засідання промовою інформаційного змісту. Треба йому віддати належне: він був на наші відносини добрим промовцем, а до того ще мав гарний голос, що хвилево, покіль звучала його промова, заспокоював збори, — всім ставало якось легше... Але тільки він скінчив, невмолима дійсність боляче стиснула всім серце... Незручно, без елементарного розуміння справи, лікар-міністр хотів щось доповнити чи ясувати. Присутнім стало зовсім ніяково.

Говорили всі по черзі. Ген. Осецький забрав чимало часу довгим оповіданням про те, як він своїми турботами — щодо потреб населення і щодо вирішення ріжних господарських питань — підніс настрій мас. Проте було помітно, що він нікого цим не переконав.

Щоби спасти положення, треба було знову поставити на порядок денний старе питання ліквідації одного з фронтів. Усі ходили навколо цього, а ген. Атапів звернувся до мене з пропозицією поділитися запасами наших сил з іншими фронтами. Власне в наддніпрянців про сили У. Г. А. була надто перебільшена уява!..

З чим приїхали, — з тим і поїхали! Краще було б зібрати політичних провідників, бо саме там лежало слабе місце української визвольної боротьби. Можливо, що Головний Отаман мав на думці пізніше спертися на думку фахівців-вояків, щоби надати більшої ваги своїм домаганням перед політиками. — Мені це невідомо...

Начальникові штабу не привіз я нічого потішаючого з Рівного. А мені так хотілося його заспокоїти! І його нерви починали відчувати тягар відповідальности... Його, любили в штабі. Штабовці-німці ставилися до нього уважливо й коректно. Але землистий кольор його обличчя мені не дуже подобався. Сам він все частіше скаржився на ревматизм у ногах. Обмаль штабовців не дозволяла нам дати йому відповідну допомогую силу. Треба віддати найбільшу пошану його службі у той тяжкий час...

*

Начальна Команда не мала сумніву, що ворог, вичекавши покіль розкладові впливи в нашій армії зроблять своє діло, використає сприяючу для нього конфігурацію фронту на нашій Півночі, й за оперативний напрямок вибере собі Хирів — Старий Самбір. Сильні технічні засоби в центрі дозволяли ворогові на це. Успіх у районі Хирів—Ст. Самбір приводив поляків до опановання — політично для нас високоцінного (економічно — ні, бо ми не зуміли його експлуатувати) — нафтового району.

Передбачаючи все це, Н. К. рішила зосередити в центрі (2. Корпус) технічні сили, а на лівім крилі свої найбільш цінні живі сили. Ось тому все, що було в розпорядженні штабу як також і те, що підійшло із запілля, мало бути скероване на скріплення 3. Корпусу. Згідно з моїми відомостями, «харчевий стан» цього Корпусу на Великдень був 25.000 людей (15 тис. багнетів, 30 гармат і кількасот кулеметів).

З тактичного боку Н. К. зажадала від Корпусів побільшення глибини своїх відділів, і відведення в резерву половини вояків. З резервових частин створено армійську резерву, що зогляду на слабкість засобів сполучення, ділилася на дві групи: одна за 3. Корпусом, а друга за лівім крилом 2. Корпусу.

Знаючи вражливість війська до подій на крилах (флянках), ми звернули увагу командантів на потребу відповідного поучування підлеглих частин. Поза цим слабкість наших огневих засобів вимагала ще й великої ошадности.

Належний склад командантів бригад на нашім лівім крилі давав нам запевнення тривкості початкової фази плянкованої операції.

*

Бой в першій половині травня 1919. р.

Великдень використали поляки для своєї першої акції. Група літаків — підтримана далекострійними гарматами — зробила на наш 2. Корпус вогневий напад такої сили, що частини з Оброшина, Басівки й Наварії кинули свої позиції й колиби

не подиву гідне застосування командантів бригад й окремих частин, то ворогові відкрилися широкі можливості. До цього, «Довудство» не використало відповідно цього частинного успіху, й цим дало нам змогу легко направити положення на фронті.

Щойно в середині місяця розпочало воно рішучі операції силами значно переважаючими наші сили й з такими технічними засобами, які вперше побачили поля Галичини: на нашім лівім крилі 4. дивізія ген. Олександровича розпочала наступ з Мостиськ на Південь, а 3. дивізія на напрямку Хирів—Ст. Самбір. Наш центр покоштував поновно доброго гарматнього вогню, а на правім крилі розпочав свій марш-маневр на наших задах *Корпус ген. Галера*.

13. травня на луцькім напрямку отаман Оскілко із своїм штабом перейшов «під опіку» польських військ (офіційне звітлення «Довудства»).

16. травня під натиском військ Галера ліквідувалася група ген. Осецького (взято в полон 2000 вояків і 18 гармат).

Наше ліве крило не втрималося. Вже на 16. травня 3. Корпус, вичерпавши всі свої й армійські резерви, почав непляновий відступ.

Відомости із запілля не були кращими. Румуни без усякого попередження перейшли в наступ і зайняли задністрянські обшари аж по самий Станиславів, а розгром Волинської Групи привів на наші зади большевицькі війська. Галичина опинилася у стані політичної блокади збоку світової коаліції при співучасті... 3. Інтернаціоналу,

У звітленнях «Довудства» за той час є два місця, що повинні бути підкреслені. 17 травня: «Українці від довшого часу атакували наші позиції в Східній Галичині, намагаючись одночасно відвернути нашу увагу затулюючими пропозиціями завішення зброї. Для прикорочення такого двозначного становища, наказало Н. Д. заповнити наше положення шляхом наступу». 20. травня: «Українська армія (наддніпрянська — О.-П.), що вже давно носила в собі зародок большевизму, розпадається й збольшевичується зовсім. Українські стрільці (галицькі — О. П.) поспішають з метою загородити шляхи українсько-радянським відділам, що вже місяцями перейшли галицькі кордони». Це вже є признанням нашого невідрадного оперативного положення. Проте це ще далеко не змальовує тодішньої ситуації. Дійсність була куди більш для нас несприятливою. Ні «Довудство», ні польські автори не згадують про Корпус Галера й про виступ Румуній... Ці факти сильно зменшують цінність оперативної зручності польського командування.

Всеж, на превеликий жаль, доводиться ствердити, що витривалість 3. Корпусу зовсім не відповідала тим засобам, які передала в його розпорядження Н. К. Лише день-два боевої стрілянини й на фронті Корпусу відкрився прохід...

Проте загальний стан казав, що зміна на нашім лівім крилі не викликала ще зміни суті справи. Армію треба було лише відірвати від ворога й перевести на цілком нові позиції. Усі попередні міркування, після виступу румунів, вже втратили свою вартість. Я рішив відтягнути армію на Покуття, але технічний бік маневрування вимагав часу. Ось тому власне бодай короткотривалий, тактичний успіх на лівім крилі був кінцевим.

17. травня наказав я стягнути до Стрия 8 курінів і 8 батарей, зорганізував оперативний штаб з полк. Кокуріним на чолі й рішив 18. травня перейти в протинаступ на напрямку Стрий—Дрогобич. Одночасно наказано бригаді Бізанца тримати за всяку ціну Миколаїв.

18. травня рано з різних кінців підходили до Стрия потяги. Частини були добрі, зокрема артилерія. Моїм завданням було зясувати частинам важливість хвилини й суть операції. Після перегляду цих частин зродилася в мені надія направити положення.

Коло 10. години рушив на Дрогобич наш перший транспорт, а за ним я з полк. Кокуріним і групою штабовців. За годину ми були на дрогобицькім дворці. Пізніше, коло другої години, навколо стола з мапою я змальовував ген. Гембачеву, підполк. Долежалюві, полк. Кокурінові й ген. Кравсові мій плян протинаступу.

Ген. Кравс був командантом ділянки, на якій мали розгорнутися події. Війська тої ділянки охарактеризовував він як вже нездібні до середнього опору. Він сильно побоювався, щоб за годину-дві не прийшлося залишити й самий Дрогобич. Він думав,

що лише моя особиста поява перед військами могла би врятувати ситуацію. Я не відмовлявся, але зазначив, що перше мушу покінчити з розпорядженнями в справі майбутньої операції. Нашу розмову перервав штабовий телефон. З Миколаєва командант відділу повідомляв, що під натиском ворога він залишає місто... Далі телефон замовк...

Нарада однодушно рішила перенести лінію спротиву до Стрия.

Евакуація Дрогобича щойно починалася. Лише о 4. годині могли бути в місці головні куріні. Я сів разом з ген. Кравсом в авто й поїхав впрост до стрілецьких лав, які вже наблизилися на 7—8 кілометрів до передмістя Дрогобича. За містом змушені ми були залишити авто, бо боввий лад був перед нашими очима. Лави стрільців — рідкі — насувалися аж на самі гармати... На фронті павза. Десь недалеко в лісі поодинокі рушничні стріли й короткі «черги» з кулеметів. При відділі було два броне-авта. Одному з них я наказав вийти в стик з ворогом, а сам пішов здовж стрілецьких лав, розмовляв із старшинами, інформував і казав, що надходять скріплення...

Години через дві був я знову в Дрогобичі. Здалека доносилися пісня. Це були скріплення. Вже темніло — треба було поспішати до Начальної Команди. За порадою начальника стації я використав дрезину, щоби доїхати до Ходорова раніше, ніж польська кіннота пересіче мені шлях.

Яких три години пізніше я вийшов у кабінет начальника штабу. Полк. Курманович і — здається — майори Льонер та Ерле, були збентежені моєю очайдушною мандрівкою. Приглядаючись до облич моїх співробітників, помітив я, що переважно виказувалася в усіх їх рухах і коротких висловах... Ми все зважили, намітили першу перемешну паралель... Штабовці пішли опрацьовувати наказ.

У. Г. А. в загальній дефензиві.

18. травня: Начальна Команда рішила відірвати від ворога головні свої сили й поставити їх кількома кольонами для маршу в нових операційних напрямках — до трикутника Дністер—Збруч—Золота Липа.

Природні межі, що творили притоки Дністра на шляхах армії до намічених об'єктів, давали змогу вноормувати й дисциплінувати рух окремих кольон та виграти час для евакуації армійського заплілля. Як і треба було чекати, відступ підніс потребу кращих технічних засобів. Війська вимагали набоїв, — а в нас був повний брак їх. Хтось пригадав, що в світовій війні російські війська вживали також й австрійських рушничних набоїв. Зробили спробу. На двіста кроків з десятків стрілів ледве один чи два попадали в квадратний метр, решта не долітала... А поляки про це добре знали. Мені оповідав один старшина, що, під Рогатином, у відповідь на вогонь сотні, поляки відповідали, сміючись: «Не стріляй, к — е, всеодно не долетить!»...

Почув про нашу біду посол Старух і сам зголосився закликати селян до розпукування набоїв по старих російських окопах. Це було зворушуючим, але положення не міняло...

Події ішли. Якось на шляху до Бережан несподівано завітав до Начальної Команди ген. Осецький. Між нами розмова була коротка.

— Щож це, Виж оточені? —

— Як бачите, що посіяли, то й пожали, але будьте певні, що ми армію хоч і з великими втратами виведемо. —

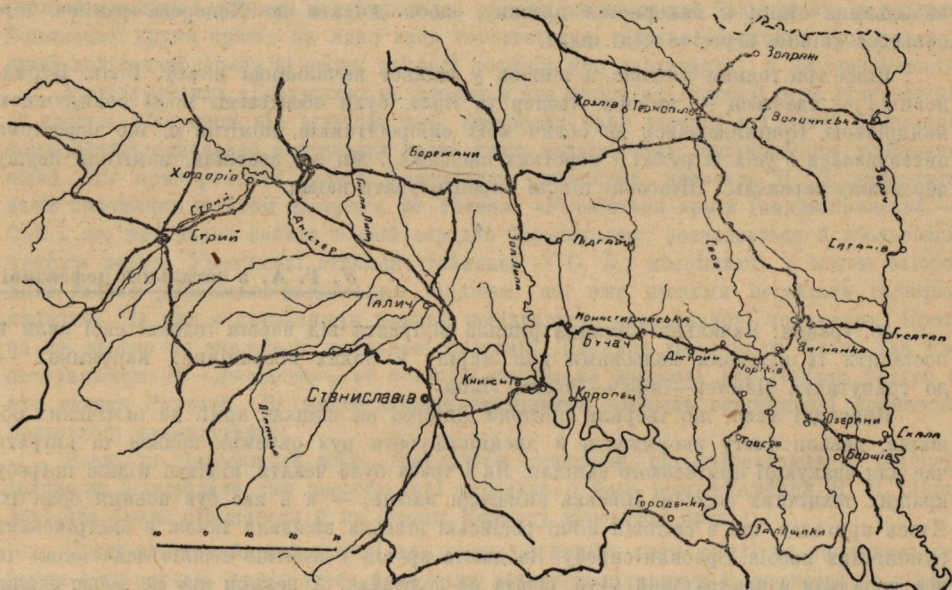
Далі розмова перейшла в площину його особистих труднощів. Хотілося пригадати його ріжні проєкти щодо... піднесення селянства Волині, але я стримався. Чим можна було, ми йому допомогли.

У той час всередині армії змагалися два погляди. Прихильники одного вважали, що після програння бійки під Дрогобичем, армія скінчила своє завдання. Навпаки, другі підносили думку, що після поразки, яку потерпіли з боку коаліції, У. Г. А. мусить

служити загальноукраїнській справі. Остання думка ще не була вистарчаюче сполуляризована; ще частина вояцтва тягнула «операційну лінію» тільки до... свого повіту. Так було в піхоті. Гарматні частини у нас, як в інших арміях, відзначалися більшою витривалістю. Відступ їх не руйнував. Щож до кінноти, то власне тепер розпочалося її формування з досить значних кадрів жандармерії і відділів звязку запілля. Більшість кінних частин У. Г. А. в ту пору започаткувала свою історію.

Також і в «Начальній» думки розбилися. Моральну єдність порушено й то не на користь збройної боротьби. Я особисто заявив себе прихильником другого розуміння завдань армії.

Трохи згодом, у Бережанах, відвідав Начальну Команду президент Петрушевич разом з ген. Грековим. Президент запросив мене й полк. Курмановича на довірочну розмову, підчас якої він заявив, що уряд признав нашу корисну службу, але стверджує нашу фізичну перевагу й тому рішає об'єднати всі засоби боротьби (фронт і запілля) в руках одної свіжої особи. Цєю особою був ген. Греків, який став «Начальним Вождом», а я залишався «Командармом».

Я тільки вітав це призначення і висловив жаль, що ця зміна наступила запізно. Одночасно зазначив я, що в дальнішому відповідальність за справу переходить на ген. Грекова.

Я радо співпрацював з ген. Грековим в його плянах наступу, щоби цим підняти настрій армії. Проте я вважав, що всякий наступ був ще завчасним. Спробою ширшого характеру була наша тернопільська операція, що скінчилася дуже й дуже сумно. Ми загубили силу майна, а темп відступу ще більше зросло.

Чим далі котилася армія, тим все більше згущувалася атмосфера довколо «Начальної». Трохи прояснилося щойно в Бучачі підчас наради в монастирі, о. о. Василянів.

Хоч вже пройшло десять років, я добре собі пригадую перебіг цієї памятної наради. В одній з кімнат зайняли місця: ген. Греків, я, полк. Курманович, президент Петрушевич і кілька Державних Секретарів. Основуючись на звітах «Довудства», през. Петрушевич різко критикував діяльність Н. К. Дехто висловлював здивовання щодо несподіваного звороту кампанії. Питали також, чому ген. Гембачев ще не під судом. Ми зясували, що зовсім не в звязку з невідповідним керуванням операціями так сталося, а зайшли великі зміни морального порядку. Я заявив, що ген. Гембачев

не був звільнений на моє домагання, бо колиб так поступати супроти командантів, то на Великій Україні прийшлосяб усунути всіх генералів*). Відповідали ми й на запити, чому до цього часу не вжито заходів для перевезення набойів із двох вагонів, які стоять десь у Карпатах на станції... Полк. Курманович не витримав і почав відповідати острими репліками; тоді я попросив його уступити мені слово. Я коротко пригадав зібраним фактичний бік справи включно до рапорту Начальної Команди про уступлення, оскільки її розуміння ведення боротьби не відповідає інтересам справи... Наш словесний двобій перебив голова Ради Державних Секретарів: «Та що й казати, панове, пан генерал прав, — не маємо що закидувати. Обставини нас перемогли... Ген. Греків займав позицію «третьої сторони»: він сказав кілька фраз, немов змагаючись виправдати кожного...

Нараду, на загальне здивовання, перервала візита єпископа Антонія й вікарія подільської єпархії. Вони тихо ввійшли в нашу кімнату й тихо спитали, хто має потурбуватися про їх долю. Коли їх попросили заспокоїтися, бо настоятелеві дадуть належні вказівки, вони також тихо вийшли... Цей дрібний факт власне й утворив атмосферу, гідну закінчення наради.

Я не знаю, хто був ініціатором наради. Мабуть це була данина певним нападам на Д. С. збоку осіб, що військовою розрухою були виведені з рівноваги. Таких осіб не бракує в жадній організації, для них війна — лише «жахлива й страшна драма». Інша річ, що поки обставини складаються щасливо, це для них добра тема для розмов по каварнях. Виведені ж невдачами з рівноваги, вони з неймовірною енергією кидаються на тих, «кому вони вірили»...

Нарада в Бучачі була знаменною й повчачою. Вона вплинула врешті й на те, що політичні провідники Галичини та Великої України задумалися, як бути, де знайти нову політичну базу для продовження боротьби за українську державність. Обі сторони погодилися на вислання до Варшави політичної делегації на чолі з ген. Дельвігом для переговорів у справі налагодження взаємовідносин поміж Києвом і Варшавою та поміж Києвом і Станиславом. Золота Липа малаби бути демаркаційною лінією поміж нашими й польськими військами. <<

Таким чином обі частини України погодилися ліквідувати польський фронт, щоби зкупити свої сили для боротьби в однім напрямі, — проти Москви.

Вістка про надіслання делегації до Варшави поширилася в армії й внесла закорот. Використовуючи порівнюючий спокій на фронті, я звернувся до Державного Секретаріату, та підніс дві можливості: 1) ліквідувати фронт на терені Галичини й віддати долю У. Г. А. в руки Антанті; 2) після використання всіх можливостей захисту Галичини, перевести У. Г. А. за Збруч для дальшої боротьби на Великій Україні.

Уряд відгукнувся на мої пропозиції. На засідання Ради Д. С. запрошено ген. Грекова, мене й полк. Курмановича. Без довгих дискусій, майже однозгідно, Рада ухвалила другий варіант. Оскільки не помиляюсь, це було 1. або 2. червня.

*

Переговори з поляками. — Початок нашої офензиви. — Чортків.

Міжтим звідомлення з фронту подавали Н. К., що в армії стався певний корисний перелім, і військові частини, хоч і в значно послабленім складі (коло 25.000 бовиків), морально відпочали та знову мають певну боеву витривалість. Разом з тим розвідка повідомляла, що натиск поляків на наш фронт зменшився. Були навіть відомости, що деякі польські дивізії знято з галицького фронту.

Зогляду на це все, в команді піднесено плян нашого протинаступу на цілім фронті 8. червня, при чім першим обектом мавби бути Чортків. Ген. Греків погоджувався з цим, але пропонував не обмежувати наступу Золотою Липою (цеж була запропонована нами демаркаційна лінія! — О. П.), а йти аж на Львів. Я звернув його увагу,

*) І при всіх слідуючих командах ген. Гембачев лишався на своїм становищі.

що ми маємо ледви по кілька десятків набоїв на стрільця. На це він відповів, що «будемо битися каміннями». Я попросив дозволу виконати перше мій план, а після того перебрати від мене командування, бо я не вірив в успіх запропонованої ген. Грековим, акції. Так ми й умовилися.

7. червня коло 12. години ген. Греків й я чекали на полк. Курмановича, який виїхав на фронт до штабів Корпусів, щоби докладно обговорити план нашого проти-наступу. Ми сиділи мовчки коло мапи. За півгодини нас повідомили про поворот начальника штабу. Я майже не пізнав його, так тяжко йому вже давалися труднощі боєвого життя й надмірна праця в штабі. Доклад його був короткий: «Відступають у центри, відступають і тут»... При цьому він показав на праве крило.

— Ну, пане генерале, у такому випадку мені нема вже чого робити, обіймайте команду, а я поїду до Державного Секретаріату скласти свої уповноваження, — сказав ген. Греків.

До цього додав полк. Курманович прохання про короткий спочинок («мої сили вичерпані, ревматизм мене нищить»). Я погодився і ми рішили, що обов'язки начальника штабу тимчасом перебере майор Льобковіц, який до того ж (як це мені зясував начальник штабу) цілком поділяв мої оперативні міркування.

Таким чином від полудня 7. червня я знову опинився у самостійній ролі.

Майор Льобковіц розумів мене з півслова. Вже коло 3. години я затвердив випрацьований ним при участі, коли не помиляюся от. Льонера оперативний наказ.

Рано 8. червня Чортків був у наших руках. Перемога була повна й блискуча: ми захопили всю артилерію й обози ворога. Щодо трофеїв це наша найбільша перемога за цілий час кампанії.

О 1. годині я був у Чорткові й в супроводі полк. Вольфа обїхав усі боєві частини цього напрямку. Я бачив, що критичні під моральним оглядом моменти вже пройшли. Я не помилюся, коли зважися довіритися мому вже досить глибокому знанню галицького стрільця. Тут же на місці дав я необхідні оперативні розпорядження для дальших операцій. Після обїду разом із старшинами, о 5. годині я відїхав до Н. К.

Там мене чекала новина. Президент Петрушевич повідомив мене, що він тепер є Диктатором З. У. Н. Р. і в силу своїх уповноважень призначає ген. Грекова начальним вождом.

Різно оцінювано таке рішення. Мої найближчі співробітники, які були найкраще в курсі оперативних справ, у декларативнім докладі, що його зрєдагував один з найкращих штабовців, висловили свій жаль і нерозуміння (відписи докладу передано президентом Петрушевичом ген. Грековові, мені й полк. Курмановичові).

Події після здобуття Чорткова відомі під назвою «офензиви Грекова». На ділі ж перелїм стався 7. а не 9. червня, як про це пізніше згадувалося у звітах Начальної Команди. Були ще поголоски, ніби наступ розпочався з почину деяких командантів бригад. Проте документи стверджують щось інше (оперативний наказ 7. червня з моїм підписом і підписом майора Льобковіца).

Я був свято переконаний, що глибший наступ є стратегічним абсурдом. Я добре знав, що в околицях Львова поляки мають усі дані для протинаступу, а організаційні плани ген. Грекова, зогляду на брак матеріальних засобів, стануть блєфом. Не здивувало мене тому й швидке уступлення ген. Грекова. На полк. Тарнавського впав тяжкий хрест ліквідації операції. Він зовсім не винен, що велике військове майно, яке в червні зібрано для перевезення за Збруч, наполовину попало в руки поляків.

Я був при У. Г. А. аж до самого кінця. Мені прийшлося бачити її перехід на Велику Україну. Цей перехід відбувався в значно скрутіній ситуації, ніж могло б це бути місяць назад.

На цїм місці було б дуже відповідним навести декларативну записку старшини штабу отам. Л., яка, маючи багато даних та орієнтаційних моментів, була б доповненням оцих моїх споминів. Автор цієї записки виказав глибоке розуміння подій, у яких сам брав відповідальну участь. Було б дуже бажаним, щоб автор оголосив її сам, бо примірник, присланий мені, я віддав до архіву.

Мої звязки з У. Г. А. на Великій Україні.*

Мій звязок з Українською Галицькою Армією не скінчився по її переході за Збруч. Він відновлювався пізніше в нелекких стратегічних умовах, але тоді мене звязувало з боевим організмом більша обізнаність його та більше розуміння тих духових стимулів, що кидали його в боротьбу.

Українська Галицька Армія, що вже в боях на своїх теренах пережила світлі й темні хвилини, стала на довший час міцною основою боротьби на Великій Україні. Наступ на Київ. Кілька годин у «Столиці Української Держави». Знову відступ. Жахливий тиф...

Пощо це все? — Щоб внести й свою данину в загальну справу будови Української Самостійної Соборної Держави!

*) Див. «Зимовий похід» і «1920. р.»

ЗМІСТ.

Передмова	5
<i>Розділ I. Події на Українських землях в останніх числах 1918. р.</i>	
— Обставини при яких склалося мое призначення	7
— Вражіння першої стрічі	10
— Обзнайомлення з положенням	12
— Оперативні комбінації під кінець грудня 1918. р.	14
— Перебіг грудневої операції. — Заходи ворога	16
— Оцінка операції. — Висновки, як база до майбутніх оперативних плянів війни	19
<i>Розділ II. Організаційна праця. — Від імпровізації до регулярної Армії.</i>	
— Установлення пляну кампанії. — Заходи по здобуттю ресурсів	24
— Розв'язання вхідних задач	31
<i>Розділ III. Експлуатація ресурсів у нашій лютневій офензиві.</i>	
— Деякі деталі обстановки	35
— Державна нарада в Ходорові	36
— Деталізація пляну операції й перебіг її до 25. II.	39
— Інтервенція Антанти. — Завішення зброї. — Припинення перего- ворів	45
— Розвинення операції в послідуочій фазі. — Наші кульмінаційні здобутки. — Що спинило їх експлюатацію. — Контр-наступ сві- жих ворожих сил. — Висновки	50
<i>Розділ IV. Умотивовання чинів Начальної Команди. Наслідки втручання Антанти в Українсько-Польську війну. Остання фаза боротьби.</i>	
— Загальні тези	57
— Умотивовання оперативних чинів	58
— Плян Начальної Команди. — Остання фаза боротьби	61
— Тяжкі дні У. Г. А.	63
— Військова нарада в Рівному	64
— Бій в першій половині травня 1919 р.	65
— У. Г. А. в загальній дефензиві	67
— Переговори з Поляками. — Початок нашої офензиви. — Чортків	69
— Мої зв'язки з У. Г. А. на Великій Україні	71

ІНШІ ПРАЦІ ТОГОЖ АВТОРА.

„1917—1918. р. р.“ (в друку).

„Зимовий похід“ (передано до друку до Військового Історичного Товариства в Каліші).

„1920. р.“ (виготовлено до друку).

Військовий старшина: шляхи до військової еліти (перше видання вичерпане. Друге видання підготовлено до друку).

Матеріали до військового діла (Військовий Вісник 1928—1929. Берлін).

На чолі Запоріжців (передано до друку календарові Дніпро на 1930. р.).

Російською мовою:

Обученіє молодых солдат, старослужащих и запасных, — 1905. р.

Тактическая подготовка унтер-офицеров, — 1907. р.

Конспект устава полевой службы, — 1908. р.

Программы для боевой подготовки молодых офицеров, — 1914. р.

